

HYPERPARADIGMER

en undersøgelse af paradigmatisk
samspil
i danske modusystemer

Tanya Karoli Christensen

INSTITUT FOR KULTUR OG IDENTITET • ROSKILDE
UNIVERSITETSCENTER

Tanya Karoli Christensen

Hyperparadigmer - en undersøgelse af paradigmatisk samspil i danske modusystemer

2., rettede udgave 2007

© Institut for Kultur og Identitet, 2007

Omslag: Eva Koch, Sonja Thomsen og Mette Winckelmann

- med udgangspunkt i maleri af Torben Marcus Christensen

Sats: Tanya Karoli Christensen

Tryk: Roskilde Universitetscenters trykkeri

ISBN: 978-87-920-2401-5

Ph.d.-afhandling under forskeruddannelsesprogrammet Sprog, Medier og Kommunikation, RUC

Vejleder: professor Lars Heltoft

til min far
billedkunstner Torben Marcus Christensen
(5.9.1950 - 21.12.2004)

Tak til min vejleder, Lars, for inspirerende, udfordrende og konstruktiv vejledning;
til medstipendiater og seniorer på RUC og i Forskerskole Øst for det gode sociale og faglige miljø uden hvilket mit ph.d.-studium ville have føltes temmelig ensomt;
og først og sidst til min mand, Allan, og mine sønner, Aleksander og Sebastian, for at lade mig arbejde når det var nødvendigt og stoppe mig igen når det var muligt.

Afhandlingen har gennemgået en lettere revision for at udrydde diverse småfejl. Tak til Janus Mortensen, Lisbeth Falster Jakobsen, Eva Skafte Jensen og Lars Heltoft for at på-

pege flere af dem - tilbageværende fejl og mangler står selvsagt for min egen regning.

Indhold

KAPITEL 1 PROBLEMFELT, TEORI OG METODE	10
1. PROBLEMFELTET	10
1.1 <i>Undersøgelsen</i>	11
1.2 <i>Anvendte teorier</i>	11
2. TEORETISK BAGGRUND OG METODOLOGI	12
2.1 <i>Dansk funktionel lingvistik</i>	14
2.2 <i>Strukturer i sprogsystemet; grammatikalisering</i>	16
2.3 <i>Homonymi, polysemi og monosemi</i>	18
2.3.1 <i>Forholdet mellem semantik og pragmatik</i>	21
2.4 <i>Paradigmers betydning; indholdsform og indholdssubstans</i>	22
2.4.1 <i>Sætningens lagdeling</i>	24
2.4.2 <i>Neustik, tropik og frastik: Undertegnelse, måde og udpegning</i>	26
3. GRAMMATISK METODE: ET SKISMA MELLEM EMPIRI OG POTENTIALE	28
3.1 <i>Formalia</i>	29
KAPITEL 2 STRUKTUREN: GRAMMATISKE PARADIGMER	32
1. INDLEDNING: RELATIONER PÅ KRYDS OG TVÆRS	32
2. PARADIGMER OG KATEGORIER	33
3. UDTRYKSBASEREDE TILGANGE: WP OG STUMP	36
3.1 <i>Morfemkritikken</i>	38
4. INDHOLDET ALENE: SYSTEMISK TEORI	40
5. KATEGORIER OG GRAMMATISKE SYSTEMER	43
6. HJELMSLEV SOM PARADIGMETEORETIKER	45
6.1 <i>Forskellige slags modsætninger</i>	47
6.2 <i>Modsætninger mødes: sublogik og begrebszone</i>	47
6.2.1 <i>Etablering af begrebszonen - metodologi?</i>	49
6.3 <i>Oppositioner udkrystalliseres: markerethedsrelationer en masse</i>	51
6.3.1 <i>Inklusion som hyponymi</i>	55
6.4 <i>Det udvidede paradigmebegreb</i>	59
7. MULIGE HYPERPARADIGMER	61
7.1 <i>To grundtyper</i>	61
KAPITEL 3 SUBSTANSEN: MODALITET	66
1. INDLEDNING	66
2. DET HELE ELLER EN (HEL) DEL?	66
2.1 <i>(Manglende) realitet</i>	69
3. LOGISK ELLER HOLDNINGSMÆSSIGT?	72
3.1 <i>På flere måder</i>	73
3.2 <i>Stærke og svage kræfter</i>	75
3.3 <i>Reduktioner</i>	78
4. HØJ ELLER LAV MODALFAKTOR	79
4.1 <i>Modsætninger mødes</i>	79
4.2 <i>Subjektiviteter</i>	81
4.3 <i>Lag på lag</i>	81
KAPITEL 4 VERBALMODUS	85
1. INDLEDNING	85
2. VERBALMODUS	85
3. PARADIGMETS UDTRYK	87
4. PARADIGMETS INDHOLD	88
4.1 <i>Imperativs anvendelsesmuligheder</i>	88
4.1.1 <i>Imperativ med subjekt</i>	89
4.1.2 <i>Imperativ som interjektional</i>	90

4.2 Begrebszonebud	91
4.2.1 Imperativ som appel	91
4.2.2 Imperativ som ønske	93
4.2.3 Imperativ som vilje	96
4.2.4 Ønske og vilje: subjektivitet og modalfaktor	97
KAPITEL 5 LEDSTILLINGSMODUS	102
1. INDLEDNING	102
1.1 Modus og illokution	103
2. TOPOLOGITEORI	104
3. PARADIGMERNES UDTRYK	109
3.1 Ledstillingsparadigme 1: sætningsmønsteroppositionens udtryk	109
3.2 Ledstillingsparadigme 2: fundamentfeltsoppositionens udtryk	111
4. PARADIGMERNES INDHOLD	112
4.1 Ledstillingsparadigme 1: sætningsmønsteroppositionens indhold	112
4.1.1 Sætningsmønstrene anvendt i hovedsætninger	115
4.2 Ledstillingsparadigme 2: fundamentfeltsoppositionens indhold	116
4.2.1 Den moderne feltanalyse	120
4.2.2 Subjektets status: elliptisk realisudtryk	122
KAPITEL 6 MODALPARTIKLER	124
1. INDLEDNING	124
2. METODISKE OVERVEJELSER: UDVÆLGELSE OG AFPRØVNING	125
3. PARTIKLER SOM EN SÆRSKILT KATEGORI	126
3.1 Modalpartikler og grammatikalisering	130
4. MODALPARTIKLERNES UDTRYK	132
4.1 Udtrykstologi	132
4.2 Udtrykssyntaks	133
5. MODALPARTIKLERNES INDHOLD	133
5.1 Polyfoniteori; definitioner	134
5.2 Synspunkter hos forskellige modalfaktorer	136
5.3 Indholdstopologi	141
5.4 Indholdssyntaks	147
BILAG A: AUTENTISKE EKSEMPLER MED MODALPARTIKLER	150
KAPITEL 7 HYPERPARADIGMER	152
1. INDLEDNING	152
2. SUBSTANS OG STRUKTUR: BASALPARADIGMERNES KODNING AF MODALITET	152
3. HYPERPARADIGME 1: LEDSTILLINGSMODI MED HIERARKI	154
4. VERBALMODUS OG LEDSTILLINGSMODI – HYPERPARADIGMATISK?	161
4.1 Verbalmodus og hierarki	163
5. HYPERPARADIGME 1 + MODALPARTIKLER	167
5.1 Leksikalske og pragmatiske principper	168
5.2 Subspecifikationer	170
5.3 Restriktioner: nonrealis	171
5.4 Restriktioner: emotiver	172
5.5 Hyperparadigme 2: parallelle subjektiviteter	173
6. IMPERATIV OG MODALPARTIKLER – HYPERPARADIGMATISK?	176
6.1 Hyperparadigmatisk status	181
7. MODUS I DANSK SÆTNINGSFORMATION	183
KAPITEL 8 KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING	185
1. PARADIGMATISKE OG HYPERPARADIGMATISKE STRUKTURER	185
2. PERSPEKTIVERING: VARIATIONSLINGVISTIK, TYPOLOGI OG MODULÆR GRAMMATIK	187
2.1 Tegnforskelle, ikke variation	187
2.2 Hyperparadigmer og supertyper	187
2.3. En ikke-modulær grammatik	188

ENGLISH SUMMARY	191
RESUMÉ	193
LITTERATUR	197

Kapitel 1

Problemfelt, teori og metode

1. Problemfeltet

Denne afhandling handler om grammatik, og mere specifikt handler den om den særlige type grammatisk struktur som kan kaldes et *paradigme*. Afhandlingen er et bud på en gennemtænkning af nogle af de konsekvenser som følger af en bestemt tilgang til sprog, nemlig *funktionel lingvistik* i den særlige variant der er fremherskende især på universiteterne i Roskilde og København. De væsentligste grundantagelser i dette syn på lingvistik vil blive præsenteret i det følgende, men først skal undersøgelsen og motiverne bag den introduceres.

Den helt centrale forudsætning bag denne afhandling er at grammatiske paradigmer er defineret ved deres indholdsmæssige fællestræk snarere end ved deres udtryksmæssige ramme. Dette syn tillader en bredere beskrivelse af paradigmer, så ikke kun traditionens bøjningsparadigmer inkluderes, men også andre systematiske valg mellem indholds- og udtryksmæssigt relaterede sproglige former¹, fx i ledstillingen. Der er tale om *grammatikaliserede* sproglige kategorier, altså kategorier der har et særligt grammatisk indhold og som endvidere kan beskrives som *obligatoriske* tegnvalg. Det vil sige at bestemte omstændigheder udløser nødvendige valg og fravalg mellem forskellige tegn i et afgrænset system (fx hvis man vil danne en finit sætning i dansk; jf. også Heltoft 1996).

Det er endnu en forudsætning i mit arbejde at samme betydningsområde kan grammatikaliseres i mere end ét paradigme i et givet sprog. I dette lys er det relevant at undersøge i hvilket omfang paradigmer med helt eller delvist samme indhold spiller sammen, dvs. dels indgår i komplekse strukturer med hinanden og dels entydiggør eller afgrænser hinanden. Grammatisk indhold vil altid være temmelig abstrakt, og det giver mulighed for et bredt betydningspotentiale for den enkelte form (såvel som for paradigmet som helhed). Den kontekst som formen bruges i, påvirker dog dens fortolkningsmuligheder, og her drejer det sig altså især om en ganske snævert defineret kontekst, nemlig den der udgøres af former fra andre grammatiske paradigmer.

¹ Bemærk venligst at jeg bruger termen 'form' stort set ækvivalent med 'tegn' hvilket forudsætter at der er både et udtryk og et indhold (der er altså ingen lighed med den engelske term som kun betyder 'udtryk'). Som regel skal termen dog mere præcist forstås som betegnelse for det enkelte medlem af et paradigme, hvad der også kaldes *led*. Dette begreb har dog en alternativ anvendelse ifm. sætningssyntaks, og bruges derfor i mindre grad om paradigmemedlemmer i denne afhandling.

Afhandlingens formål er at undersøge og beskrive sådanne paradigmatisk samspil, og vurdere hvorvidt man kan karakterisere deres indbyrdes kombinatorik som en form for overordnede paradigmer, eller hvad der vil blive kaldt *hyperparadigmer*.

1.1 Undersøgelsen

Objektsproget for undersøgelserne er dansk, og jeg har valgt at fokusere på betydningsområdet *modalitet*. I en bred forståelse af modalitet er det nemlig muligt at inddrage forskellige aspekter af dansk sætningsformation hvilket bidrager med flere obligatoriske tegnvalg der alle kandiderer til betegnelsen 'paradigme'. Afhandlingen kommer derved ikke blot en teoretisk såvel som empirisk klarlægning af hyperparadigmebegrebet nærmere, men bidrager også med en dybere forståelse af de grammatikaliserede udtryk for modalitet. Selv om det ikke er gængs praksis, vælger jeg at kalde sådanne grammatikaliserede modalitetskategorier for *modusparadigmer*.

De modusparadigmer jeg vil undersøge, inkluderer *verbalmodus* (indikativ over for imperativ) og to forskellige ledstillingsparadigmer som jeg foreløbig blot vil kalde *ledstillingsmodus 1* og *2*. Endelig undersøger jeg om en særlig kategori af traditionens sætningsadverbier i sig selv kan betragtes som et (eller evt. flere) paradigme(r). Det drejer sig om det der er blevet kaldt *modalpartikler*, og denne gruppe er i første omgang udvalgt *topologisk*, dvs. efter særlige placeringsmuligheder i danske sætninger (fx *jo, da, skam, vist*).

Paradigmerne vil blive gennemgået enkeltvis, med særlig fokus på beskrivelsen af indholdssiden og af de enkelte paradigmers organisering i markerede og umarkerede former (se nedenfor). Allerede på dette niveau er det ganske komplekst at beskrive, og især for ledstillingsparadigmerne og den fra sætningsadverbierne udskilte gruppe må det diskuteres relativt grundigt hvordan systemet bedst kan fremstilles.

Først derefter diskuteres paradigmernes indbyrdes samspil i relation til hyperparadigmebegrebet, herunder hvilke former for hyperparadigmatisk struktur der kan være tale om.

1.2 Anvendte teorier

De primære teorier for undersøgelsen drejer sig selvsagt om grammatisk paradigmer. Her er en lille håndfuld danske lingvister særligt interessante fordi de i overensstemmelse med den strukturalistiske tradition herhjemme tildeler tegnrelationen (der forbinder udtryk og indhold) særlig vægt, og herunder især indholdssiden. I store dele af den angelsaksiske

tradition, især den generative grammatik, havde og til dels har udtrykssiden forrang. Men herhjemme har først og fremmest Louis Hjelmslev givet et bud på en teori for morfematiske paradigmer, kaldet *morfemteorien* (1972, 1935). Hjelmslev bevæger sig i denne teori både på et generelt plan og på et sprogspecifikt. Inden for det sprogspecifikke plan opstillede han en meget detaljeret og kompliceret teori for *markerethed*, dvs. det sproglige fænomen at ét element i en opposition (fx i et paradigme) har en mere specifik, snæver betydning end dets modpart(er). Elementet med den specifikke betydning kaldes 'markeret', elementet med den mindre specifikke kaldes 'umarkeret'.

Morfemteorien er blevet udviklet i to retninger siden: På den ene side anvendes den hjelmslevske tilgang til paradigmer nu bredere end han selv lagde op til, nemlig i overensstemmelse med det udvidede paradigmebegreb, således at også fx ledstillingsparadigmer kan indgå i beskrivelsen (se fx Heltoft 1996, Christensen 2001). På den anden side har Henning Andersen (2001) revideret og præciseret den forståelse af markerethed som Hjelmslev fremførte.

Teorier om modalitet findes der hyldemeter af. Jeg vil koncentrere mig om nogle nyere reduktionsforsøg (især Nuyts 2005, Boye 2005) samt en videreudvikling af en strukturalistisk, tydeligt Hjelmslev-inspireret analyse af de tyske modalverber (Bech 1951) ved Lars Heltoft (2005).

Endelig vil en mængde teoretiske modeller og beskrivelser danne baggrund for mine undersøgelser, herunder *sætningsskemaet* (Diderichsen 1946 og senere, Hansen & Heltoft 1999b og 1999d), *sproglig polyfoni* (Nølle (2005), Therkelsen (2004)), *sætningens lagdeling* (Dik 1989 og senere, Hansen & Heltoft 1999b) og *neustik, tropik og frastik* (Hare 1971). De to sidstnævnte vil blive introduceret i det følgende (afsnit 2.4.1 og 2.4.2), mens de andre først bliver præsenteret i de relevante kapitler.

Terminologi og sprogsyn i afhandlingen følger i vidt omfang Erik Hansen & Lars Heltofts *Grammatik over det Danske Sprog*.

2. Teoretisk baggrund og metodologi

Forskning i grammatik forudsætter en stillingtagen til en mængde teoretiske og metodiske problemstillinger. I det følgende vil jeg opridsede de punkter der har størst relevans for nærværende afhandling, med hovedvægt på en indkredsning af studieobjektets teoretiske status og på de konsekvenser som min opfattelse heraf har for de spørgsmål der kan stilles, og for hvilke undersøgelsesmetoder der kan bringes i anvendelse når de skal besvares.

Der findes en del forskellige bud på hvordan sprog bedst kan beskrives teoretisk. Inden for den strukturalistisk-funktionelle tilgang som jeg selv tilhører, er det en grundantagelse at sprogsystemet er et overindividuel, kollektivt fænomen (selv om såvel sprogegne som sprogkendskab er individuelle, og i hvert fald sidstnævnte ganske givet er forskellig fra individ til individ). Sprogbrug er til gengæld individers praktiske anvendelse af sprogsystemets potentiale til social interaktion, og dermed har det på den ene side lokus i individet (det er den enkelte sprogbruger der taler eller skriver) og på den anden side er det et socialt produkt (sprogbrugerne kommunikerer *med hinanden*; eller mere præcist: et sprogligt udtryk kan først være en vellykket sproghandling når det er modtaget, dvs. hørt eller læst og fortolket).

Sprogbrugen er den eneste af disse størrelser der er manifest (instanser af den kan høres eller læses), og er dermed også en udmærket, om end middelbar, adgang til sprogsystemet. Der er i hvert fald to grunde til at sprogbrug kun giver middelbart kendskab til opbygningen af sprogsystemet: Den ene er at eksempler på *parole* kun viser sprogbrugens *aktuelle* valg hvor grammatikeren er interesseret i sprogsystemets komplette valgsystemer. Peter Harder udtrykker det således i sin disputats, *Functional Semantics*:

The linguist's abstractions are oriented towards finding regularities in the medium, rather than in the messages; and *langue* is the construct which accommodates such regularities. That is also why the linguist's data are not restricted to what has occurred in an actual conversation: it is the potential behind the actual choices that is at issue...

(Harder 1996: 160)

Den anden grund er at ytringer i vid udstrækning – ud fra et systemperspektiv – er *fejlbehæftede* bl.a. som følge af sprogbrugernes stræben mod høj produktionshastighed. Sådanne fejltyper er ikke en god kilde til hvordan sprogsystemet er opbygget, eller sagt med andre ord: Grammatikeren er især interesseret i hvad der tæller som *korrekt* sprogbrug (jf. Dyvik 1992: 16f).

Sprogsystemet bør altså ikke alene ses som et stort og komplekst organiseret inventar som de talende kan udnytte, men også som en normativ størrelse der dels – i en transcendent forstand – udgør selve mulighedsbetingelsen for overhovedet at kommunikere sprogligt, dels angiver hvad der er god sprogbrug. (Rammerne for hvad der er *forståelig* sprogbrug, er naturligvis langt, langt videre; ellers ville alle de mange utydelige og ugrammatiske lyde som vi faktisk ytrer, ikke fungere kommunikativt).

Helge Dyvik anvender Searles begreb om *konstitutive regler* til at beskrive den særlige institutionelle og normative karakter som sprogsystemet har (se fx Dyvik 1992: 13ff). Man må dog, siger Dyvik, skelne mellem to slags regler ifm. arbejdet med grammatik: Dels de regler som sprogbrugerne følger og til dels selv kan formulere (af Dyvik kaldet konstitutive *normer*), og dels dem som lingvisten opstiller i sin sprogbeskrivelse. Lingvistens regler er noget andet, for det første fordi de er afhængige af den teoretiske ramme og den terminologi han har valgt, og for det andet fordi de i vidt omfang ekspliciterer sammenhænge og mekanismer som den almindelige sprogbruger ikke kan forventes at have indsigt i (men dog behersker på et mere ubevidst plan). De grammatiske regler afspejles altså ikke (nødvendigvis) af noget inden i sprogbrugernes hoveder, eller med Dyviks egne ord: ”Der er overhodet ingen grunn til å anta noen form for isomorfi mellom lingvistens regler og språkbrukerens normkjennskap” (Dyvik 1986: 72).²

Det er en stærkt formuleret metodologisk pointe, og den rimer ikke helt med functionalistens ønske om at ekspliciterer hvordan de sproglige elementer virker, hvad brugsbetingelserne er for dem, og i nyere teorier hvordan relationerne er mellem kognition og sprog (fx Slobins ’thinking-for-speaking’-hypotese). På den anden side er det principielt rigtigt at skelne mellem den metasproglige og teoriafhængige model for et sprog og så selve objektet, det enkelte sprog, uanset om det forstås som overindividuel system eller intraindividuel evne.

2.1 Dansk funktionel lingvistik

Dansk Funktionel Lingvistik (herefter *DFL*; se især antologierne Engberg-Pedersen et al. 1996 og 2005 samt Harder 1996) er stærkt inspireret af europæisk strukturalisme, ikke mindst i dens hjelmslevske udformning. Men for et funktionelt sprogsyn er den klassiske strukturalismes autonomitese i sidste ende forfejlet. Harder taler for et syn på sproglige strukturer som han kalder *integrativt*: Sproglig struktur (: sprogsystemet) forudsætter således at der er noget der bliver struktureret, nemlig *substansen*, og substansen får i anden række en særlig form i kraft af den struktur den tilføjes (1996: 150; jf. afsnit 2.4 nedenfor).

Opfattelsen af sprogsystemet er også strukturalistisk inspireret idet det defineres som et system af tegn. Saussures forståelse af tegnet var i udpræget grad mentalistisk eftersom både indhold og udtryk placeredes entydigt i den menneskelige psyke (som hhv. *concept*,

² Dette er selvsagt i pointeret modsætning til chomskyanismen og dens begreb om ’innateness’ og lign. Dyvik beskriver Chomskys position som mentalisme og begrebsrealisme når han hævder at hans beskrivelse af grammatik er en hypotese om hvad der findes i folks hoveder (se fx Dyvik 1986: 3).

'begreb' og *image acoustique*, 'lydbillede'). Ifølge Dyvik er det med en sådan definition af tegnet vanskeligt at afgøre empirisk hvorvidt en given størrelse faktisk har status som et tegn (1986: 50)³. Samme kritik gælder i øvrigt alle sprogteorier der deponerer indholdet udelukkende i det menneskelige kognitionsapparat:

Hvis det skal ha rang av en empirisk fortolkning å si at innholdet i leksemet 'hest' er begrepet {hest}, så må det kunne påvises at begrepet {hest} lar seg isolere uavhengig av leksemet 'hest'. Hvis begreper og andre mentale størrelser som kunne sies å utgjøre innholdssiden av tegn, ikke kan isoleres uavhengig av de samme tegn, så kan de heller ikke brukes som en empirisk forankring av tegnenes innholdsside; dette er en følge av at et fortolkende metaspråk må være uavhengig av det språk som fortolkes.

(1986: 64-65)

Alternativet til en mentalistisk forankring af tegnet er den pragmatiske: Tegnets indhold kan findes i dets brug (à la den sene Wittgenstein). Dyvik præciserer at indholdet er abstraheret fra sprogbrugen (af lingvisten) og at det vil have form af *regler for brug* af tegnet; jf. 1986: 70-71. Det ligger i tråd med Harders beskrivelse af semantik som *procedural* og *instruktionel*:

The procedural view [of semantics, TC] ... means that what language codes is process input, not representation. The meaning of a complex linguistic expression thus consists of hierarchically organized "instructions" rather than a complete representation...

(1996: 113)

En beskrivelse i form af instruktioner er særlig velegnet til at indfange funktionen af grammatiske tegn ('funktionsord'): De tæller som anvisninger til modtageren om hvordan elementerne i en ytring skal forstås, hver for sig og sammen.

Såvel udtryk som indhold må defineres relativt bredt for at være anvendelige ift. den empiriske afprøvning af teoretiske hypoteser. Udtrykket må eksempelvis kunne strække sig over mere end blot konsekutive elementer, således at fx infikser regnes med sammen med det relevante fleksiv (jf. også Dyvik 1996: 59ff). Det skal ligeledes understreges at udtrykket ikke nødvendigvis koder blot et enkelt indhold, ligesom samme indhold kan kodes i flere udtryk. Der er altså ikke forudsat et 1:1-forhold mellem tegnets to sider, sådan som det fx fremføres af visse amerikanske tegnbaserede tilgange til sprog, såvel som blandt mange kritikere af den to-sidede tegnforståelse (se i øvrigt kapitel 2). Det er

³ Det er en af Dyviks centrale pointer at lingvistiske teorier (ligesom andre videnskabelige teorier) må være 'empirisk fortolkede' hvilket vil sige at det skal vises hvad de teoretiske begreber svarer til i empirien – ellers kan de ikke leve op til almindelige videnskabelige krav om falsificerbarhed og dermed intersubjektiv afprøvning (jf. fx 1986: 6-11).

tværtimod et empirisk spørgsmål hvordan denne relation nærmere skal beskrives. Spørgsmålet om isomorfi mellem udtryk og indhold vender jeg tilbage til nedenfor i afsnit 2.3, såvel som i kapitel 2 og 6.

2.2 *Strukturer i sprogsystemet; grammatikalisering*

Det er sprogsystemet der er grammatikerens objekt, og kendetegnende for sprogsystemet er dets komplekse relationer mellem tegnene. Saussure regnes som ophavsmand til skellet mellem de horisontale, syntagmatiske, strukturer og de vertikale, paradigmatiske (sidstnævnte kaldte han selv *relations associatifs*):

The syntagmatic relation is *in praesentia*. It is based on two or more terms that occur in an effective series. Against this, the associative relation unites terms *in absentia* in a potential mnemonic series.

(1959: 123)

Paradigmatiske relationer eksisterer mellem alle former for tegn, fonologiske som morfologiske, syntaktiske og leksikalske, men ikke alle disse giver ophav til den særlige type afgrænset struktur der kaldes (lukkede) paradigmer.

Paradigmer er *grammatikaliserede* tegnvalg. Det betyder at de har en særlig status i sprogsystemet som lukkede tegnsystemer, dvs. systemer med et endeligt og overskueligt antal former, som sprogbrugeren må træffe et entydigt valg imellem. Det er sjældent et frit valg idet det er bundet af de øvrige elementer i den ytring som sprogbrugeren er ved at forme, dvs. både bundet af den syntagmatiske kontekst og selvfølgelig af hvilket budskab han gerne vil formidle. Inden for sådanne grammatikaliserede tegnsystemer er ethvert valg også et betydningsbærende fravalg af en eller flere andre former.

Det er en pointe at ordet 'grammatikaliseret' kan forstås både statisk og dynamisk. Den statiske fremstilling svarer til den synkrone beskrivelse af sprogsystemet hvor fokus ligger på en tilstandsbeskrivelse. Den vil karakterisere nogle sproglige kategorier som lukkede, med et begrænset betydningsområde (: de grammatiske paradigmer), mens andre er åbne og kun har et løsere betydningsfællesskab.

Den dynamiske fremstilling er den diakrone hvor fokus ligger på sprogforandringer, på sprogbrugernes langsomme, men vedvarende omtolkning af systemets kategorier og relationer. Med Henning Andersen kan man skelne mellem et konkret, partikulært mikroniveau og et teoretisk, syntetiserende makroniveau (Andersen 2006: 1). På mikroniveauet går eksempelvis sprogbrugeren egen *reanalyse* af en given form forud for den manifeste

aktualisering heraf. Reanalysen er (ligesom andre sproglige innovationstyper⁴) en skjult proces, en proces der ændrer sprogbrugerens opfattelse af et tegns egenskaber (indhold, udtryk, ekstension), og som først kan iagttages af andre sprogbrugere – herunder lingvister – når den bruges aktivt, altså når den aktualiseres (jf. Andersen 2001b: især 229-34). Først på makroniveauet kan man tale om egentlig grammatikalisering, dvs. ændringer i indhold (og ofte også udtryk) hvorved en sproglig størrelse får (stærkere) grammatisk status over tid. Der skal mange sprogbruges, oftest ubevidste, medvirken til før sådanne aktualiserede reanalyser får indflydelse på beskrivelsen af sprogsystemet, men tilpasninger til nye anvendelser, udtalemåder og ændrede indholdstilskrivninger sker alligevel løbende som det afspejles i fx revideringer af retstavning og sproglig rådgivning.

Grammatikalisering kan og bør beskrives ift. til begrebet om paradigmer: En sproglig størrelse der undergår grammatikalisering vil efterhånden indgå i et lukket eller delvist lukket paradigme (eller evt. skifte fra ét paradigme til et andet og dermed ændre organisationen af dem begge). De klassiske eksempler omfatter typisk leksemer der efterhånden ændrer status til mere bundne former og endelig optræder som bøjningsendelser. Nedenstående 'kanoniske' illustration af en udvikling fra latin til moderne fransk viser hvordan et selvstændigt hjælpeverbum over tid bliver inkorporeret i fuldverbet som bøjningsendelse (jf. fx Heltoft, Nørgård-Sørensen & Schøsler 2005: 9):

Latin:		Fransk:
fuldverbum (infinitiv) + hjælpeverbum <i>habeo</i>	>	stamme + endelse <i>-ai</i>
fx <i>cantare habeo</i>	>	<i>chanterai</i>

Den gradvise forandring af sprogsystemet sætter sig spor i de snit som den synkrone grammatik opstiller. Der vil således være størrelser der klart og tydeligt tilhører ét paradigme, mens andre tilsyneladende tilhører to på én gang eller i hvert fald bruges med betydninger der virker perifere ift. det paradigme det traditionelt tilhører. På et senere tidspunkt er det muligt at nogle af disse sidstnævnte størrelser helt har skiftet kategori, men det er ikke givet. Der vil altså være mange tilfælde hvor det ikke er muligt at give en entydig beskrivelse af et sprogligt tegn. Især giver indholdstilskrivningen vanskeligheder: Når en udtryksstørrelse tilsyneladende kan bruges med flere forskellige indhold, er der da tale om helt forskellige tegn (*homonymi*), om ét tegn med flertydigt indhold (*polysemi*)

⁴ Andersen opregner i artiklen *Actualization and the (uni)directionality of change* en række innovationstyper, herunder egentlige nydannelser, ekstensioner, lån og hvad der kaldes 'remedial change' (2001b: 229-30).

eller evt. om ét tegn med et entydigt, men vagt indhold der tillader et stort betydningspotentiale (såkaldt *monosemi*⁵)?

2.3 Homonymi, polysemi og monosemi

Spørgsmålet om hvorvidt homonymi eller polysemi er den bedste forklaring på det non-isomorfe forhold mellem udtryk og indhold (hvor der altså ikke er tale om ét udtryk til ét indhold, men om et-til-flere) er ikke nyt. I Lyons' *Semantics* findes en grundig diskussion af dette beskrivelsesmæssige dilemma (1977: 550ff), og han foreslår to modsatrettede metodologiske greb til at komme omkring det: maksimering af homonymi eller maksimering af polysemi. Maksimering af homonymi vil sige at der antages selvstændige tegn for hver betydning der kan identificeres, hvilket i sidste ende vil føre til langt flere leksikalske indgange end der findes i traditionelle ordbøger – og i princippet er der ingen øvre grænse for hvor mange tegn der ville kunne opstilles eftersom forskellige kontekster giver ophav til forskellige tolkninger (1977: 553-54). Ved maksimering af polysemi tages der omvendt udgangspunkt alene i udtrykket og i de syntaktiske funktioner, og der antages kun flere tegn hvor der på denne basis kan skelnes udtryksmæssigt imellem dem (1977: *ibid.*).

Behovet for en afklaring ift. monosemi opstår først i forlængelse af en sådan diskussion, for det uproblematiske tilfælde må normalt være netop at der er ét indhold til ét udtryk. Der burde derfor principielt ikke være behov for at argumentere til fordel for monosemiske analyser, men de skal altså forstås som alternativer til polysemiske analyser i de tilfælde hvor der traditionelt tales om flere indhold til det samme udtryk.

I det følgende vil jeg kort introducere Dyviks brug af princippet om maksimering af polysemi idet han eksplicit forholder det til forståelsen af *langue* som et system af tegn. Derefter vender jeg tilbage til en uddybning af de monosemiske analyser.

Dyvik fastslår at der opstår et metodologisk og beskrivelsesmæssigt dilemma når vi kan "identifisere mer enn ett innhold korrelert med det samme uttrykkssett" (1986: 114). Grammatikeren må så vælge mellem at betragte det som ét tegn med flertydigt indhold, eller som to distinkte tegn med hver deres indhold, og blot tilfældigvis med samme udtryk. Ofte baserer man sig på en etymologisk eller indholdsmæssig forbindelse (man kunne også sige hhv. et *diakront* og et *synkront* slægtskab), men det er uhyre vanskeligt at trække skarpe grænser inden for indholdsformen. Dyvik tager konsekvensen heraf:

⁵ Ifølge Wallis Reid (2004: 93) er det Charles Ruhl der har dannet termen 'monosemi' om sådanne tilfælde i værket *On Monosemy: A Study in Linguistic Semantics* fra 1989.

... det er svært vanskelig, om i det hele tatt mulig, å inndelegge og kategorisere innholdsstørrelser i abstraksjon fra uttrykksdistinksjoner på en unik måte. Derfor må vi unngå å bygge vår inndeling i tegn på en slik kategorisering. Innhold og uttrykk er riktignok solidariske, men 'innhold' befinner seg likevel på et høyere abstraksjonsnivå enn 'uttrykk'. 'Innhold' er spesifiserte bruksbetingelser for et tegn, og foreligger hvis slike betingelser er abstraherbare fra observert bruk: men spørsmålet om bruksbetingelser kan overhodet ikke stilles hvis vi ikke kan knytte det til en formelt isolert størrelse, et potensielt 'uttrykk'. I den forstand er uttrykksdistinksjoner primære i forhold til innholdsdistinksjoner: Uttrykksdistinksjoner går logisk forut for innholdsdistinksjoner i den tenkte "opdagelsesprosedyren" som den empiriske fortolkningen av den grammatiske beskrivelse tillater oss å rekonstruere.

(1986: 116; forfatterens understregninger)

Dyviks pointe er her at man ikke kan begynne at afgøre hvad et tegns indhold er, hvis man ikke allerede har identificeret dets udtryk, for det er kun ved at undersøge tegnet i brug, at man kan abstrahere sig frem til hvad det betyder. Derfor er udtrykket i denne sammenhæng primært; det er ved isolation af udtrykket at vi kan tilnærme os en isolation af indholdet. Konklusionen bliver at man i sprogbeskrivelsen må insistere på en udtryksforskel for at kunne anerkende eksistensen af mere end et tegn:

Vi må med andre ord fatte den metodologiske beslutning å maksimere polysemi (på bekostning av homonymi): Vårt tilleggs-postulat (i tillegg til solidaritets-postulatet⁶) blir at to tegn ikke kan være totalt homonyme.

(1986: 116; forfatterens understregninger)

Til gengæld betragtes udtrykket ganske bredt i denne sammenhæng, for alle bøjningsformer tælles med, ligesom rektionelle forskelle også kan indgå: Hvis bare én form "realiserer et annet morfosyntaktisk ord i det ene uttrykkssettet enn i det andre" (1986: 117), kan man skelne mellom forskjellige tegn. Det er derved kun fullstendig homonymi der udelukkes. Maksimering av polysemi er en prinsipiell beslutning der især er begrundet i risikoen for at etablere en utroværdig stor mengde tegn, baseret på mere eller mindre intuitivt fornemmede indholdsforskelle.

Det er formentlig nogle av de samme bekymringer der ligger bag hævdelset av monosemi på bekostning av polysemi. Fretheim henviser således til Grice for grundprinsippet: "senses are not to be multiplied beyond necessity" (Fretheim 2001: 79), ligesom der ofte henvises til det metodologiske prinsipp *Ockhams rasekniv* (fx Reid 2004: 116). Forudsætningen er den samme: Man bør alltid søge at forklare en forms anvendelsesmuligheder som en kombination av et abstrakt, evt. vagt, men entydig indhold og den kontekst som

⁶ Solidaritetspostulatet siger blot at der kun kan være tale om et tegn hvis der kan identificeres både en utryksside og en indholdsside.

formen optræder i. Og her er kontekst forstået i videste forstand: såvel leksikalsk og grammatisk som tekstuel og situationel.

Som et eksempel på en sådan analyse kan jeg ganske kort gengive pointerne i Fretheims redegørelse for den norske adverbelle konstruktion *med en gang* (alternativt *med det samme*) (2001: 106ff). Fretheim konstaterer først og fremmest at *med en gang* kan have en dynamisk betydning i stil med 'straks' (som dansk *med det samme*) og en statisk med betydningen 'samtidig' eller 'til at begynde med'⁷. Det fælles, entydige indhold beskrives så som følger:

What unites the two interpretations is in my opinion a reference to a very early phase of some temporally delimited event. The dynamic type of pragmatic enrichment is the result of the hearer's focusing on how soon the event was completed. Fulfillment of the state of affairs described in the utterance was achieved in the course of a very short time (i.e. immediately), implying that the event did not extend beyond the initial period suggested by the conventional meaning of the lexicalized adverbial. The static interpretation on the other hand implies early achievement followed by a gradual or instantaneous loss of the achieved (i.e. at first, but not later on).

(Fretheim 2001: 107)

De forskellige tolkningsmuligheder indsnævres såvel leksikalsk (af det verbal eller adjektiv som *med en gang* modificerer; 2001: 107) som topologisk (sætningsinitialt foretrækkes således den statiske læsning; 2001: 109). Men selv med sådanne indsnævringer skal der ifølge Fretheim stadig et fortolkningsarbejde til som må trække på andre sproglige og ekstrasproglige faktorer. Endelig er det en pointe for 'monosemikerne' at mange ytringer trækker på det brede betydningspotentiale i den forstand at flere læsninger er mulige og begrundede i samme kontekst, og at der altså ikke kan skelnes skarpt mellem den ene og den anden betydningsvariant.

Begrundelsen for den nærmest programmatisk tilslutning til monosemi kan tilsyneladende findes to steder: Det ene sted er i den a prioriske erklæring af en isomorf relation mellem indhold og udtryk, altså i en særlig forståelse af *tegnet*. Denne tendens udtrykkes ganske klart af fx *the Columbia School*, en tegnbaseret tilgang til sprog med stærk inspiration fra Saussure (fx Reid (2004), se også kapitel 2, afsnit 5). Det andet sted er i pragmatikken: Her er især Relevansteoretikerne blevet kendt for at afvise polysemi til fordel for monosemi (jf. fx Papafragou 2000, Fretheim 2001). Her er det snarere et spørgsmål om at

⁷ Fretheim viser fx hvordan den norske sætning "Jeg skjønnte ikke poenget med en gang" kan oversættes enten som 'Jeg forstod ikke pointen med det samme' (= *straks*) eller 'Jeg forstod ikke pointen til at begynde med' (= *først*).

argumentere generelt for semantisk underbestemthed og pragmatisk berigelse, altså for en større tyngde til pragmatikken. Fretheim skriver således:

While I do not dispute the existence of lexical polysemy ..., oftentimes, what would traditionally be considered a case of lexical polysemy should rather be analysed as monosemy, as a lexical item with a univocal meaning which will inevitably be modified in context by a process of inferential enrichment of the encoded lexical meaning.

(Fretheim 2001: 80)

2.3.1 Forholdet mellem semantik og pragmatik

De Columbia-tilknyttede tegnteoretikere og Relevansteoretikerne har det til fælles at de anser det sproglige udtryk for blot at give relativt begrænsede anvisninger på hvordan modtageren skal forstå det kommunikerede budskab. Wallis Reid skriver som repræsentant for Columbia-skolen:

Analytical experience has led us to the conclusion that the communicated whole – the *message* – is always more than its semantic parts. Language functions not by formally representing the message but by providing hearers with notional fragments, clues, hints, and prompts for them to synthesize against the background of their unique cognitive, linguistic and life experience. This synthesis is a creative interpretive act, one that is not reducible to a mechanical algorithm. Alan Huffman (1997: 16-19) has dubbed this an *instrumental* concept of meaning.

(Reid 2004: 94)

Denne beskrivelse er ikke langt fra et syn som også relevansteoretikerne vil kunne tilslutte sig, men man bør holde sig for øje at Columbia-skolen, ligesom DFL, har fokus på sprogsystemet og på analysen af tegnet, mens Relevansteori har fokus på pragmatiske forklaringsmodeller. Pragmatik tillægges også stor vægt i Dansk Funktionel Lingvistik, men det er stadig i vidt omfang sprogsystemet der er omdrejningspunktet, især selvfølgelig inden for den grammatiske forskning.

Bemærk i øvrigt ligheden mellem Huffmans 'instrumentelle' tilgang til betydning og så Peter Harders 'instrukssemantik':

Meanings are designed to start off interpretation processes and do not guarantee the finished outcome – which always depend on what the actual people in the situations make of them.

(Harder 1996: 214)

Af samme årsag når Harder også frem til at tvetydighed mere er et pragmatisk fænomen end et semantisk, altså tilsyneladende en tilnærmelse til en monosemisk forståelse:

... so-called ambiguities often arise because of the unavoidable conflict between the number of distinctions one might pragmatically want to make and the economy of linguistic resources.

(1996: 216)

'Monosemikerne' er generelt meget kritiske over for polysemiske analyser, og det er derfor rimeligt at spørge i hvilket omfang de to analyseformer kan bringes overens. Der er enighed om behovet for at holde antallet af *tegn* nede, men altså ikke om antallet af *betydninger*.

Hvis man skal kunne forene den polysemiske og den monosemiske tilgang, kræver det en accept af *muligheden* for polysemi. Dyvik har således følgende væsentlige tilføjelse til princippet om maksimering af polysemi:

Det kan godt tenkes tilfeller der man har valget mellom å si at en gitt innholdsstørrelse uttrykkes av en kategori *k*, som dermed blir flertydig, eller av et annet tegn i *k*'s kontekst. For at oppnå at grammatiske beskrivelser blir så tilnærmet unike som mulig, skal vi derfor igjen treffe en metodologisk beslutning, nemlig den at man søker å unngå å anta flertydighet der dette er mulig. Det vil si: Vi søker å minimere polysemi innenfor rammen av at polysemi skal maksimeres på bekostning av homonymi: Hvis det er mulig (på grunn av den kontekst et gitt innhold alltid optrer i) å analysere slik at tegn blir entydige (innenfor rammen av at total homonymi må unngås), velges denne løsningen.

(1986: 131)

Dyvik tilslutter sig altså også en tilstræbelse mod monosemiske analyser, men kan – modsat i hvert fald Reid – altid falde tilbage på muligheden for polysemi, og undgår derved risikoen for opstilling af fuldstændigt homonyme tegn.

2.4 Paradigmers betydning; indholdsform og indholdssubstans

Alle disse overvejelser er væsentlige også for beskrivelsen af de grammatiske paradigmer. I et paradigme er det almindeligvis sådan at én form har en mere specifik betydning end den eller de andre, men selv denne semantisk markerede form har gerne et stort betydningspotentiale og det kan da være vanskeligt at afgøre hvad det indholdsmæssige fælles træk i paradigmet er. Her er det metodologisk fornuftigt at tilstræbe en monosemisk analyse af den markerede form, så vidt som det lader sig gøre. Heraf følger at paradigmets indhold, dets *begrebszone* som Hjelmlev kaldte det, kan være endog meget abstrakt – det skal nemlig både karakterisere den markerede form i dens betydningsvariation og den eller de umarkerede former der definatorisk har en mindre specifik semantik.

Det er dog nødvendigt at holde sig for øje at Hjelmlev i udgangspunktet ledte efter det fælles indhold på et *præsprogligt* niveau, mens undersøgelser af tegns indholdsside

altid er sproglige og *sprogspecifikke*. DFL skelner (med en måske uheldig videreførelse af de gamle Hjeltslev-termer) mellem indholdsform eller indholdsstruktur (det der giver en særlig form til noget) og indholdssubstans (det noget der bliver formet). Indholdssubstansen er præsproglig, og minder om det niveau Hjeltslevs begrebszone befinder sig på: Det er vores fælles, almenmenneskelige (om end hovedsageligt ubevidste) kognitive strukturering af verden omkring os⁸. Indholdsstrukturen er altid sprogspecifik: Hele pointen med dette skel er at sætte fokus på at forskellige sprog former indholdssubstansen på forskellig vis. Det er ikke de samme elementer der får grammatisk status i hvert sprog; sprogene lægger forskellige vinkler på de præsproglige kategorier. Jakobson har sagt at sprog ikke adskiller sig ved hvad de *kan* udtrykke (for alle kan formentlig udtrykke alt, men med forskellige midler), men ved hvad de *skal* udtrykke, dvs. hvad der er obligatorisk, hvad der er *grammatisk* (jf. Heltoft, Nørgård-Sørensen og Schøsler 2005: 11; Jakobson 1959⁹).

For at muliggøre eksplicitering af indholdsstrukturen må indholdssubstansen tænkes med som selvstændig størrelse. Det er godt nok ikke muligt at nærme sig den uden brug af sproget, og man må derfor være opmærksom på at sproglige kategoriseringer i et vist omfang kan 'snige sig med' i beskrivelsen af indholdssubstansen, men man kan til gengæld finde kvalificerede bud på tilnærmelser til en beskrivelse ved fx at se på sprogfilosofiske og universalpragmatiske kategorier. Man kan således antage disse kategoriseringer som baggrund for undersøgelser af formen og forsøge at klarlægge hvordan det enkelte sprog opfører sig anderledes end dem, ved fx at kode visse distinktioner og ikke andre.

Der er en række bud på beskrivelser af indholdssubstansen som går igen i DFL-regi: fx Austin og Searles talehandlingskategoriseringer, de hollandske funktionalisters begreb om et sætningshierarki kaldet *sætningens lagdeling*, Hares skel mellem *neustik*, *tropik* og *frastik* som basale og nødvendige aspekter af enhver vellykket ytring, og også Hjeltslevs begrebszone (hans teori om paradigmers organisering i markerede og umarkerede former drejer sig til gengæld om indholdsstrukturen).

Her vil jeg i kort form redegøre dels for principperne bag sætningens lagdeling, dels for Hares specialbegreber eftersom de begge vil indgå løbende i resten af afhandlingen og

⁸ Modsat Hjeltslev og Saussure mener Dansk Funktionel Lingvistik altså ikke at indholdssubstansen er amorf, dvs. uformet, ustruktureret. Det er tværtimod en vigtig del af vores kognitive beredskab at vi inddeler og kategoriserer (vores oplevelser af) verden, og det for en stor del på samme måde over hele kloden (tænk på de kantianske kategorier som rum, tid, kausalitet...).

⁹ Det oprindelige citat lyder lidt mere kringlet end den typiske danske oversættelse pga. Jakobson distinktion mellem at 'udtrykke' og 'bibringe': *...the true difference between languages is not in what may or may not be expressed but in what must or must not be conveyed by the speakers* (Selected Writings II, 1971, 489-496).

endvidere bør relateres eksplicit til hinanden. Jeg tillader mig at regne de relevante tale-handlingsteoretiske begreber for kendte, og de er heller ikke centrale for afhandlingen, hvorimod Hjelmsslevs tilgang til sproglige kategorier udgør kernen i beskrivelsen af grammatiske paradigmer og derfor fortjener en grundig redegørelse (kapitel 2).

2.4.1 Sætningens lagdeling

Sætningens lagdeling er en model over sætningsindholdets hierarkiske organisering. Ideen er at den skal afspejle universelle forhold, men forskellige sprog bruger forskellige midler til at udtrykke dem med. Der findes flere udgaver af forestillingen om en lagdelt struktur, men i funktionalistiske kredse er det Dik (1989 og senere¹⁰) der har tegnet forståelsen. Her starter man med grundelementerne *argument* og *prædikat* som de mest basale størrelser der så kan udbygges og modificeres af elementer på højere niveauer, med fx tidslige og modale *operatorer* (grammatiske modifikatorer) og *satellitter* (leksikalske tilføjelser). Set nedefra og op er der tale om sætningens 'byggeklodser' der tilsammen danner en kompleks helhed, men set oppefra og ned viser lagdelingen hvilke funktioner der skal opfyldes af nedre elementer for at lagene ovenfor kan opfylde deres funktioner (se Harder 1996: 154ff om komponent- og funktionsbaseret struktur).

I min egen, forenkede udgave ser lagdelingen således ud (kraftigt inspireret af Hansen & Heltofts fremstilling i GDS, fx 1999a: 157-60):

<u>6. lag</u> :	<i>illokution</i> (udsagn) = ytring
<u>5. lag</u> :	<i>subjektivitet</i> (proposition) = udsagn
<u>4. lag</u> :	<i>realitet</i> (begivenhed) = proposition
<u>3. lag</u> :	<i>tid</i> (udvidet prædikation) = begivenhed
<u>2. lag</u> :	<i>telicitet</i> (prædikation) = udvidet prædikation
<u>1. lag</u> :	<i>argument</i> + <i>prædikat</i> = prædikation

FIGUR 1.1. SIMPLIFICERET LAGDELINGSMODEL

I den nyere version af hollandsk funktional grammatik (kaldet *Functional Discourse Grammar*) der har Kees Hengeveld som hovedfigur, er en del af begrebsapparatet bevaret, selv om det store fokus på diskursen medfører centrale ændringer. Især er det nyt at model-

¹⁰ En oversigt over den Dikske teoris udformning kan findes på www.functionalgrammar.com.

len udelukkende kører oppefra og ned (*top-down*), hvor Diks beskrivelse omvendt startede nedefra med de leksikalske basaler (jf. Hengeveld 2005: 54-55). *FDG*'s beskrivelse bliver på denne måde mere abstrakt og mere kompleks, eftersom man starter fra afsenders sproglige begreber og kommunikative intentioner, og dernæst bevæger sig gennem både leksikalske formuleringsoperationer og morfosyntaktiske og fonologiske 'strukturerings'-operationer (2005: 61). Beskrivelsen inkorporerer derved en modulær forståelse af sprogproduktion (leksikon, morfosyntaks, fonologi) samtidig med at der skelnes mellem forskellige niveauer også inden for de enkelte systemer. På det interpersonelle plan opererer man fx med (1) et *træk* som det hierarkisk øverste element der så kan underinddeles i (2) flere *diskurshandlinger* under hvilke (3) den *illokutionære ramme* med (4) *afsender, modtager* og *indhold* befinder sig (Hengeveld 2005: 63). I den typisk hollandsk-funktionalistiske, parentestunge repræsentation ser det sådan ud¹¹:

$$(M_1: [(A_1: [ILL(P_1)_S(P_2)_A(C_1: [...(T_1)(R_1)...] (C_1))] (A_1))] (M_1))$$

FIGUR 1.2. DET INTERPERSONELLE NIVEAU I FDG (HENGEVELD 2005: 63)

Trods klare forbedringer ift. den gamle model er der visse vanskeligheder ved denne nye. Én er at der ikke skelnes tydeligt mellem *langue* og *parole* (jf. termen 'diskurshandling' der peger i retning af *parole*, mens tilstræbelsen tydeligvis er at beskrive grammatikken). Det gør det uklart om det faktisk er det sproglige potentiale og ikke aktuel brug der analyseres. Derudover lægger det typologiske perspektiv, som er definerende for teorien, absolut ikke op til detaljerede sprogspecifikke undersøgelser: Hengeveld & Mackenzie (2006: 672) opregner fx en række 'abstrakte illokutionære primitiver' som *DECLarative*, *INTERrogative*, *IMPERative*, *PROHibitive*, *OPTative* mfl. De skal forstås som universelle muligheder i den forstand at de kan findes grammatikaliseret i forskellige sprog verden over. I arbejdet med det enkelte sprog antages dog kun de primitiver der er relevante for dette sprog. For dansk ville det være rimeligt at nøjes med de tre første (*DECL*, *INTER*, *IMPER*), men hvad *FDG*-modellen ikke fanger, er den kendsgerning at dansk på dette område går på tværs af sådanne kategorier, og det gælder uanset om 'deklarativ' henviser til en bøjningsform (den man normalt kalder 'indikativ') eller til en ledstillingsform. Jeg foretager en detaljeret analyse af disse forhold i kapitel 4, 5 og 7, og vil derfor ikke komme nærmere ind på det her.

¹¹ M = move, A = discourse act, P = participant, C = communicated content (og T og R er hhv. ascriptive og referential acts).

2.4.2 Neustik, tropik og frastik: Undertegnelse, måde og udpegning

Det var moralfilosoffen R.M. Hare der indførte tredelingen mellem neustik, tropik og frastik (jf. artiklen "Meaning and Speech Acts" fra 1971). Begreberne kan bruges til at forklare hvordan det kan lykkes os at handle med sproget, idet de fremhæver både at sproglige udsagn omhandler noget (*frastik*), og at sprogbrugerne kan markere hvordan de selv forholder sig til deres egne ytringer (*neustik*), og hvordan de ønsker at ytringen skal forstås (*tropik*). Denne del af Hares arbejde ligger således i direkte forlængelse af den øvrige talehandlingsteoretiske bevægelse, og har visse fællestræk med Austins skel mellem illokution og lokution, selv om der også er tydelige forskelle. Også lagdelingsmodellen kan dette begrebsapparat med fordel sammenlignes med (se nedenfor).

Termen *frastik* er afledt af det græske ord for 'at udpege' (*phrastein*), og en ytrings frastik er blot dens propositionelle indhold. *Tropik* er dannet af det græske ord for 'modus' (*tropos*), men er bredere end verbalmodus. Det drejer sig nemlig snarere om hvilken talehandling en sætning konventionelt anvendes til i kraft af sin form, og herunder ligger altså både verbalmodus, sætningstype og andet (fx modalverber, tempus, adverbialer). *Neustik* kommer af verbet *neuein* 'at nikke', og Hare identificerer det med spørgsmålet om hvorvidt afsender selv tilslutter sig sit udsagn. Med andre ord er neustik afsenderens undertegnelse til hvilken talehandling han er i færd med at udføre (: hvilken tropik) og hvilket propositionelt indhold (: hvilken frastik) hans ytring har.

Hare specificerer her hvordan forholdet mellem neustik og tropik skal forstås i relation til talehandlinger:

Now although a neustic has to be present or understood before a sentence can be used to make an assertion or perform any other speech act, it is in virtue of its tropic that it is used to make an assertion and not to perform some other speech act.

(1971: 92)

Neustikken kan betragtes som mulighedsbetingelsen for at en sætning kan fungere som en ytring overhovedet, mens tropikken altså fastlægger dens konventionelle tolkningsramme. Begrebet om illokution kan på denne måde opløses i de to aspekter, neustik og tropik. Austins begreb om lokutioner drejer sig groft sagt bare om selve udtalelsen af meningsfulde lyde, mens Hares frastik som sagt udgøres af en ytrings propositionelle indhold.

En lidt forsimplet karakteristik kan udlægge det sådan at Austin fokuserede mest på selve det at talehandle, mens Hare beskæftigede sig med ytringers nødvendige indholdsaspekter. Hares trikotomi kan således betragtes som et væsentligt bud på en indholdssub-

stansbeskrivelse der holder sig inden for sprogsystemets rammer (hvor Austin lige så meget beskæftigede sig med sprogbrug – bl.a. afspejlet i begrebet om perlokutionære effekter).

Lyons' bud på en formalisering af de tre aspekter er alment kendt og vil ikke blive gennemgået her (neustik: *I-say-so*, tropik: *it-is-so* eller *it-be-so*, frastik: *that-p*; Lyons 1977: 749-50). Her skal blot nævnes Otto Glismanns (1979) bud på en neustisk formel for spørgsmål, nemlig *du-siger*, som bedre indfanger modtagers rolle i en samtale end Lyons' *I-don't-know* (1977: 755), der snarere ekspliciterer en af de forberedende betingelser ved spørgsmål. Endelig har Lars Heltoft foreslået tilføjelsen af endnu et aspekt, *fatik*, som drejer sig om at bevare kanalen åben mellem afsender og modtager.

Hele systemet er her eksemplificeret med såvel konstativer som regulativer (se i øvrigt Christensen og Kønigsfeldt 1999):

FATIK	NEUSTIK	TROPIK	FRASTIK
jeg siger til dig	jeg siger	det er sådan	at p
	du siger	det skal være sådan	
		om det er sådan	
		om det skal være sådan	

Alle aspekterne kan ekspliciteres sprogligt, men bliver det ikke nødvendigvis. Det er faktisk karakteristisk at fatik, neustik og tropik enten ligger implicit i ytringen eller er grammatikaliseret til obligatoriske valg (især som udfyldning af fundamentfeltet, modus- og tempusbøjning). Det efterlader det leksikalske spillerum til frastikken der jo typisk er det afsender fokuserer på at formidle til modtager. Rammerne for det propositionelle indhold udgøres af de grammatiske midler, og de tiltrækker sig ikke lige så stor opmærksomhed som frastikken, men fungerer til gengæld som en nøgle til forståelse heraf.

I forhold til lagdelingen er neustik, tropik og frastik mere abstrakte begreber der er mindre orienteret imod hvad der er kodet og hvad der ikke er. Men de to beskrivelsesmåder kan supplere hinanden, således at man ikke er tvunget til at placere bestemte træk på et bestemt niveau i lagdelingen, men kan beskrive også de strukturer der ikke let lader sig placere entydigt idet de fx går på tværs af lagene. Der er dog en vis korrespondens mellem de to begrebssæt, således at neustikken er placeret i de øverste lag (der har med illokutionær kraft at gøre), tropikken i de mellemste (der har med realitet og subjektivitet at gøre) og frastikken i de nederste (der har med det propositionelle indhold at gøre).

Med denne del af begrebsapparatet på plads kan jeg gå over til de mere praktisk orienterede overvejelser over metodevalg.

3. Grammatisk metode: et skisma mellem empiri og potentiale

Når sprogsystemet indbefatter paradigmatiske strukturer som ikke kan erkendes i sprogbrugens syntagmatiske kæder, men kun i abstraktion derfra, er det indlysende at man i vidt omfang må forlade sig på introspektion som metode. Det er en metode der ofte bliver mødt med en hel del skepsis ("lænestolsarbejde" kaldes det gerne, selv om kontorstolen vel er en mere hyppigt anvendt siddeplads). Introspektionen bør da heller ikke stå alene, men jeg vil hævde at den udgør et metodisk greb som i praksis er umuligt at undgå, og som i visse tilfælde er helt nødvendig for overhovedet at nå nogen vegne. Især når det gælder undersøgelser af sprogsystemet, som på den ene side kan betragtes som et kollektivt, normativt produkt og på den anden side som et teoretisk konstrukt. Ingen af disse værensformer giver direkte adgang til empirisk materiale om forskningsobjektet, for det overindividuelle, i fællesskab (re)producerede sprogsystem kan ikke lokaliseres til noget bestemt sted, og som teoretisk konstrukt betragtet er sprogsystemet modelafhængigt og abstrakt og har ingen real eksistens. Til gengæld findes der to slags *middelbar* adgang til sprogsystemet hvoraf den ene er introspektionen. Introspektion er lingvistens selvudspørgen om særlige fænomener ved objektet; den afspejler lingvistens sprogkendskab og hans sproglige intuition, men i alle væsentlige tilfælde bør den være kontrolleret af særlige procedurer der skal gøre det muligt for andre at vurdere resultaterne. Kommutationsprøven er et godt eksempel på denne form for kontrolleret introspektion.

Den anden middelbare adgang er gennem autentiske (dvs. ikke selvavede) *parole*-eksempler. Sprogbrugen er altid indlejret i en situationel og tekstuel kontekst, og denne kontekst entydiggør i vidt omfang tegnenes brede betydningspotentiale. Derfor må ethvert korpus lide af to mangler ift. grammatisk analyse: På den ene side er tekststrengene deri så at sige *overspecificerede* ift. det mere abstrakte sproglige potentiale, og på den anden side er korpuset som helhed aldrig *udtømmende*. Et endeligt korpus kan aldrig indeholde alle de mulige måder et element kan entydiggøres på, og ej heller alle de mulige kombinationer som sprogsystemet tillader. Og desuden indeholder korpus naturligvis ikke i nogen systematisk forstand de *umulige* tilfælde, og dem vil lingvisten som bekendt også gerne kende. Til dette formål må han forlade sig på introspektion, sin egen og/eller andres. Hvis det grammatiske felt man vil undersøge, er tilstrækkeligt stort, så er det ikke praktisk

overkommeligt at indhente informantreaktioner på alle de relevante forhold (grammatiske og ugrammatiske eksempler!) (men se Dyvik 1992: 16ff). Til gengæld findes der jo mængder af afrapporterede sproglige intuitioner i form af den øvrige forskning på området.

Af de *mulige* tilfælde er det imidlertid usandsynligt at lingvisten selv skal kunne kende, finde frem til (eller selv konstruere!) hvad der er tilstrækkeligt for hans analyse. Det skyldes det banale faktum at man sjældent kan danne konstruktioner som man selv er uvant med, eller finder besynderlige. Alle modeksemplerne og alle de overraskende, horisontudvidende eksempler vil man derfor givetvis gå glip af hvis man nøjes med introspektive analyser. Her er korpora uvurderlige. Korpussøgninger kan i hvert fald bruges på to måder i arbejdet med grammatik: Negativt kan de evt. falsificere lingvistens egne hypoteser, og positivt udgør de et bredt, autentisk eksempelmateriale til inspiration for nye hypoteser.

For grammatikeren bør hverken introspektion eller korpussøgninger altså stå alene. Og med muligheden for at søge i internetbaserede, elektroniske korpora er det blevet lettere end nogensinde at få adgang til autentisk materiale. Her i Danmark kan det for grammatisk forskning især anbefales at benytte VISL-projektets søgemaskine (i den nyeste version er ikke blot Korpus 2000 og Korpus 90 syntaktisk opmærket, men også danske folketingsdebatter samt Skalk og dansk Wikipedia; se http://visl.sdu.dk/corpus_linguistics.html).¹²

3.1 *Formalia*

Jeg har så vidt muligt brugt autentiske eksempler i fremstillingen såvel som i mine analyser, selv om især kommutationsprøver naturligvis er konstruerede. Eksempelmaterialet kommer især fra Korpus 2000 (via VISL's søgemaskine), men også fra Projekt BySociolinguistik som er et ikke-opmærket talesprogs-korpus (se http://www.id.cbs.dk/~pjuel/cgi-bin/BySoc_ID/index.cgi). I BySoc-korpusset har jeg kun kunnet søge på kendte leksikalske størrelser, og det har gjort nytteværdien væsentligt mindre i mit arbejde. Ikke desto mindre vægter jeg højt også at have talesprogsmateriale med, men til de syntaktisk og topologisk komplicerede søgninger har det altså ikke været muligt.

Alle autentiske eksempler er noteret med en minimal kildeangivelse i parentes. Den består først af en henvisning til det relevante korpus (forkortet K2 og BS), og dernæst af

¹² Eckhard Bick har ved et par lejligheder været mig behjælpelig med rådgivning om forskellige søgeprocedurer; tak for det!

en nærmere specifikation af genre eller udgivelsesmedium (for Korpus 2000) eller afsender (for BySoc). Forkortelserne er angivet her:

Korpus 2000:

skl: skønlitteratur

priv: privat

fgbl: fagblad

intn: internet

BySoc:

fx F36inf: kvindelig informant, 36 år

fx M33itv: mandlig interviewer, 33 år

Kapitel 2

Strukturen: grammatiske paradigmer

1. Indledning: relationer på kryds og tværs

Til forskel fra sprogbrugen er sprogsystemet karakteriseret ved strukturelle relationer på mere end én led. Ytringer, i såvel tekst som tale, former sig som sekvenser af morfemer og ord – i vores del af verden symboliseret ved horisontale, lineære rækkefølger – hvor den mest åbenlyse relation er syntagmatisk. Sådanne strukturer findes selvsagt også i sprogsystemet, men her er de vertikale relationer af mindst lige så stor betydning. Har man interesse for sprogets opbygning, kommer man ikke uden om de paradigmatiske strukturer. Paradigmer er systemer der går på tværs af ytringers lineære struktur, de spænder over relationer mellem sproglige elementer *in absentia* og er dermed størrelser vi kun kan nærme os teoretisk. I den forstand er de grammatiske paradigmer abstraktioner: Lingvistikens arbejde tager her sigte på at finde frem til hvilke andre elementer der kunne have optrådt på det pågældende sted i ytringen, og hvilke relationer der er imellem dem.

Men man bør ikke forfalde til at se paradigmer som abstrakte, virkelighedsfjerne størrelser. Alle sprogbrugere trækker på dem dagligt i udformningen af enhver ytring: Paradigmerne indeholder de muligheder vi har for at udtrykke os på forskellig vis, for at variere vores tale og tekst, og ikke mindst for at lede vores kommunikationspartnere i retning af hvad vi mener. Når man vælger en bestemt sproglig form frem for en anden, giver man ikke blot en positivt udtrykt forståelsesnøgle til modtageren om hvordan han skal forstå det sagte; man tillader ham også den inferens at man netop *ikke* mener hvad en alternativ form kunne udtrykke. Dette modsætningsforhold mellem det faktisk sagte og de andre potentielle udsagn er kernen i de grammatiske paradigmer: De indebærer betydningsvalg hvor det nødvendige fravalg også bidrager til forståelsen.

Samlet set spænder formerne i et paradigme over et fælles indhold, og hver for sig dækker formerne større eller mindre dele af dette indhold, men aldrig helt det samme. Et grammatisk paradigme er derved karakteriseret af såvel *enhed* som *forskellighed*. Begge dele afspejles i både indhold og udtryk, men pointen her er at indholdssiden er hovedspørgsmålet; det er paradigmets *funktion* grammatikeren må eftersøge.

Dette kapitel skal først introducere nogle internationalt udbredte og temmelig forskellige tilgange til paradigmer som optakt til en grundigere gennemgang af Louis Hjelmslevs morfembaserede teori om substans og struktur i grammatiske paradigmer. Hjelmslev bliver suppleret af Henning Andersens markerethedsteori, og løbende sammenholdt med tilgangen hos den allerede nævnte Columbia School.

Som det gælder for så mange andre lingvistiske betegnelser, har heller ikke paradigmebegrebet en kanoniseret definition. Det bruges forskelligt i forskellige traditioner, og en ordentlig forståelse af begrebet kræver at det sættes i relation til såvel intra- som ekstrasproglige *kategorier*.

2. Paradigmer og kategorier

Det er ikke alle tilgange til grammatiske paradigmer der betragter betydningen som det væsentligste. Eller sagt på en anden måde: Paradigmebegrebet er ikke særlig udbredt som udgangspunkt for indholdsbaseerede analyser af grammatiske systemer. Termen i sig selv kan oversættes som 'mønstergyldigt eksempel' eller blot 'mønster' (Fremmedordbogen 1993:457), og de klassiske paradigmer har siden Antikken været opstillet som netop kerneeksempler på bøjning af fx verber, dvs. på det mønster som alle verber af en bestemt type følger. De er altså først og fremmest blevet anvendt som mnemotekniske hjælpemidler, som huskeregler for obligatoriske udtryksforskelle. Indholdet er i princippet sat i parentes og indgår blot som den konventionelle betegnelse for den eller de kategorier som det pågældende paradigme udtrykker.

Den udbredte – og siden udskældte – skelegrammatik har kun bidraget til at gøre den indholdsmæssige sammenbinding i det enkelte paradigme obskur eller blot uerkendt. Når et bøjningssystem i et sprog navngives mekanisk efter sit forbillede i latin, bliver det bare en relativt tilfældig etiket der intet fortæller om de funktioner som formerne i paradigmet udfylder i det pågældende sprog.

Også moderne teorier om paradigmer overtager ganske ofte den traditionelle kategori-betegnelse og analyserer slet ikke om indholdet i et bestemt paradigme overhovedet svarer til denne betegnelse, fx om et substantivparadigme faktisk koder indholdsforskelle der har med køn at gøre (*genus*)¹³. Det er kun udtrykket der er til undersøgelse når man beskæftiger sig med paradigmer i en sådan optik; se eksempler herpå i afsnit 3 nedenfor.

¹³ Se også Heltoft 1996: 480-82 om udskilningen af genitiv fra det danske kasusparadigme.

Skal man i den internationale litteratur finde analyser der beskæftiger sig med paradigmers indholdsside, den måde de organiserer en sproglig kategori på, må man derfor se efter også andre steder end i egentlige 'paradigmeteorier'. Ét sted kunne være i undersøgelser af (grammatiske) systemer (se afsnit 4 og 5), et andet kunne være i undersøgelser af sproglige kategorier.

Begrebet *kategori* oversættes ofte som 'egenskab' og det bruges om to basalt set forskellige abstraktionsniveauer. På den ene side drejer det sig om en filosofisk-epistemologisk afklaring af fundamentale måder at opfatte verden på, ofte karakteriseret som 'grundbegreber' (fx de aristoteliske eller kantianske som *substans*, *kvantitet*, *tid*, *rum*, *årsag*). På den anden side bruges det om en klasse af ting (bredt forstået), dvs. både som en konstatering af at der er mere end én sådan ting, og som en udpegning af hvad disse ting har tilfælles. Det de har tilfælles, er naturligvis netop bestemte egenskaber, og der er dermed en klar forbindelse mellem de to anvendelser af ordet kategori (man kan let forestille sig en udvidelse af anvendelsesområdet fra blot 'grundlæggende egenskab' til 'klasser af ting med samme egenskab'). Peter Eisenberg giver i sin *Grundriß der deutschen Grammatik* et overbevisende bud på en afklaring af denne relation:

Der Umfang einer Kategorie, ihre Extension, ist eine Menge von Entitäten bestimmter Art: gewöhnlich haben die Elemente dieser Menge eine bestimmte Eigenschaft gemeinsam. Diese Eigenschaft wird die Bedeutung der Kategorie oder ihre Intension genannt.

(1989: 33-34)

Både den ekstensionelle og den intensionelle forståelse kan genfindes i lingvistikken hvor man fx kan tale om kategorien af konjunktioner el.lign. (det ekstensionelle perspektiv). Overførslen af tankegods fra det filosofiske kategoribegreb (det intensionelle perspektiv) ses afspejlet i betegnelser som *substantiv* (af 'substans'). Fra Antikken og helt op i nyere tid har man haft den opfattelse at der var en tæt sammenhæng mellem 'Kategorien des Seins' og sproglige kategorier (Eisenberg 1986: 33).

En sådan opfattelse er man dog generelt gået væk fra i vore dage, men til gengæld er der nu stor interesse for at sammenligne sproglige kategorier med kognitive, jf. fx det nyere arbejde med sproglig relativitet hvor man undersøger sproglige kategoriers indflydelse på første- og andetsprogstaleres konceptualisering af fx korte tegnede historier (Slobins 'thinking-for-speaking'-hypotese testet med de såkaldte 'frøhistorier'; se fx Engberg-Pedersen et al. (2005: 41ff)).

Sproglige kategorier kan altså være mangeartede, og én af de vigtigste typer er de lukkede paradigmer. Paradigmer udgør grammatiske organiseringer af sprogligt indhold, og dermed hører de altid til på indholdsstrukturens niveau. Kategoribegrebet kan både tage part i indholdssubstansen (ekstrasproglige, fx kognitive og pragmatiske kategorier) og i indholdsstrukturen (forskellige slags sproglige klasser). Ikke alle sproglige kategorier er altså samtidig (grammatiske) paradigmer, fx kan ordklassen 'substantiv' betegnes som en kategori, men den er ikke paradigmatiske organiseret.

Paradigmer kan organisere indhold fra flere forskellige kategorier. Det er det vi ser i flekterende sprog som fx latin. Men paradigmet vil stadig udvise systematiske indholds- og udtryksforskelle mellem de enkelte led, ligesom det vil være muligt at isolere betydningen af de forskellige kategorier. Der kan med andre ord identificeres såvel enhed som forskellighed også i de paradigmer der fusionerer flere kategorier. Flere analyser har talt for at dansk morfologi modsat er agglutinerende og kun koder ét indhold i én endelse (jf. Braumüller 1989, Heltoft 1996). Forskellen kan illustreres med substantivbøjning på dansk og latin: Danske substantiver bøjes kun ift. *numerus*; i latin bøjes de både ift. *kasus* og *numerus*, og det er vel at mærke én og samme endelse der udtrykker begge disse grammatiske indhold (jeg ser i denne sammenhæng bort fra genus i de latinske eksempler, det er tilstrækkeligt at se på numerus- og kasusbøjningen):

	SINGULARIS	PLURALIS	SINGULARIS	PLURALIS
NOMINATIV	<i>tabul-a</i>	<i>tabul-ae</i>	<i>træ-Ø</i>	<i>træ-er</i>
AKKUSATIV	<i>tabul-am</i>	<i>tabul-as</i>	<i>stol-Ø</i>	<i>stol-e</i>
GENITIV	<i>tabul-ae</i>	<i>tabul-arum</i>	<i>mus-Ø</i>	<i>mus-Ø</i>
DATIV	<i>tabul-ae</i>	<i>tabul-is</i>	TABEL 2.2. DANSK; SUBSTANTIVBØJNING MED PLURALISALLOMORFER	
ABLATIV	<i>tabul-a</i>	<i>tabul-is</i>		

TABEL 2.1. LATIN; SUBSTANTIVBØJNING, 1. DEKLINATION

Selvom dansk udviser *allomorfi* i substantivernes pluralisbøjning (hvor altså det samme grammatiske indhold kan have forskelligt udtryk afhængigt af leksemets stamme), er der ikke tale om et todimensionalt paradigme som i det latinske. Endelserne i det latinske, komplekse paradigme kaldes traditionelt for *portmanteau*-morfemer¹⁴, dvs. morfemer hvor flere betydninger er tilknyttet samme udtryk. I sådanne komplekse paradigmer er det ikke altid interessant at se på indholdssiden af paradigmet som helhed, men man kan så isolere

¹⁴ *Portmanteau* er et ældre engelsk ord for en slags kuffert med åbninger i to sider. Lewis Carroll citeres som ophavsmand til den lingvistiske term i følgende replik fra *Bag Spejlet* (hvor Klumpe-Dumpe forklarer et ord fra et vrøvlevers): "Well, 'slithy' means lithe and slimy... You see it's like a portmanteau—there are two meanings packed up into one word." (<http://en.wikipedia.org/wiki/Portmanteau>, 25.1.06)

indholdet i de forskellige dimensioner¹⁵. Ved substantivbøjningen her er det ikke vanskeligt at holde numerusindholdet ude fra kasus, men fx ved verbalbøjning kan det være sværere at isolere fx indikativ fra aktiv når man som udgangspunkt forholder sig skeptisk til de traditionelle betegnelser. Det drejer sig så om at fastholde netop den paradigmatiske modsætning: Aktiv står i opposition til passiv, indikativ til imperativ/konjunktiv/optativ eller andre modusformer.

Jeg vender tilbage til kategoribegrebet flere gange i dette kapitel, men allerførst skal den omtalte forståelse af paradigmer som udtryksregelmæssigheder eksemplificeres.

3. Udtryksbaserede tilgange: WP og Stump

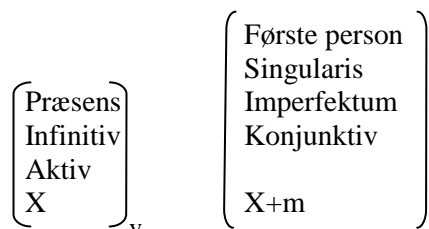
P.H. Matthews repræsenterer (sammen med fx Stephen Anderson) den tilgang til morfologi der er blevet kaldt *Word and Paradigm* (WP). Det er efterhånden blevet den gængse betegnelse for en morfologisk skole som hovedsageligt inddrager paradigmebegrebet for at undgå *morfemet* som teoretisk størrelse. WP tilhører den type morfologiske teorier der kan kaldes 'processuelle' (jf. Steele 1995: 260) hvor fokus er på den trinvis opbygning af komplekse morfologiske udtryk. Grammatisk indhold holdes konstant gennem operationerne hvilket vil sige at en ordstamme defineres med de relevante 'morfosyntaktiske egenskaber' (eng. *properties* eller *features*) som en del af sin formelle repræsentation allerede inden den tilhørende morfologiske operation er gennemført. Stump (2001: 2) taler derfor om 'realisationsteorier' (*realisational theories*) hvor "*a word's association with a particular set of morphosyntactic properties licenses the introduction of those properties' inflectional exponents*".¹⁶ Kun udtrykket ændres således i proceduren, og i tilfælde hvor flere ændringer skal/kan foretages, er det nødvendigt at definere rækkefølgen af procedureerne eksternt eftersom de enkelte udtryk ikke tildeles selvstændigt indhold eller status og derfor heller ikke har en velbegrunderet prioriteret rækkefølge (jf. Steele 1995: 260f, 279 for en kritik af sådanne teorier).

Mekanismerne i WP skal kunne håndtere de ændringer i det morfologiske udtryk som finder sted inden for et paradigme, og i flekterende paradigmer også på tværs af flere kategorier. Matthews giver således et eksempel på en udtryksmæssigt simpel additionsre-

¹⁵ I anden omgang kunne man interessere sig for om der var særlige relationer mellem kategorierne i et flekterende paradigme; om en af kategorierne var dominerende, eller om der kunne være tale om én stor, kompleks kategori. Det sidste forsøgte Hjelmslev med sin analyse af numerus og genus som han betragtede som relaterede indhold i den abstrakte kategori 'konsistens'. Se også afsnit 6.2.

¹⁶ Den særlige 'forbindelse' mellem et ord og dets morfosyntaktiske egenskaber som de realisationelle teorier forudsætter, tilbagestår efter min mening som en teoretisk set uafklaret relation, og udgør en klar svaghed som det tegnbaserede morfembegreb ikke lider under.

gel hvor den manglende indholdsmæssige sammenhæng er åbenbar – eksemplet er taget fra klassiske huskeregler for verbalbøjning i latin, men repræsenterer samtidig en procedure som Matthews selv er fortaler for (1991: 194; her på dansk):

FIGUR 2.1: VERBAL BØJNINGSGEDEL I LATIN

Reglen siger altså at for ethvert verbum kan man danne imperfektum, konjunktiv for 1. person singularis ved at tilføje fleksivet *-m* til præsens infinitiv. Denne regel har været kendt siden Antikken, og er utvivlsomt en god huskeregel når man skal lære latin.¹⁷ Den kan bare ikke anvendes til at klargøre noget som helst om indholdet i hverken præsens, infinitiv, imperfektum eller konjunktiv. Hvad disse kategoriers funktion er i latin, er slet ikke på dagsordenen for WP-skolen. Man opstiller alene regler for hvordan man når fra det ene udtryk til det andet på mest økonomisk vis, mens indholdssiden begrænses til den betegnelse det enkelte paradigme, eller den enkelte kategori deri, traditionelt tildeles (se også Christensen 2001: 12ff; Bauer 1995).

Samme tendens kan man finde i en monografi af Gregory Stump (2001) der introducerer en teori med den tilsyneladende lovende benævnelse *Paradigm Function Morphology*. Stump placerer dog sig selv i samme tradition som WP-skolen idet hans teori både er processuel (hos ham kaldet 'inferentiel') og realisationel. Ordet 'funktion' skal også forstås alene i den matematisk-logiske betydning som en afhængighed mellem forskellige størrelser. Følgende citat definerer i kort form paradigmefunktionen og går videre med et simpelt eksempel på de regelmæssigheder som teorien skal kunne formalisere:

A paradigm function is a function which, when applied to the root of a lexeme L paired with a set of morphosyntactic properties appropriate to L, determines the word form occupying the corresponding cell in L's paradigm. In German, for instance, there is a paradigm function PF which applies to the pairing <Buch-, {'genitive', 'singular'}> to determine the form *Buches* occupying the genitive singular cell in the paradigm of BUCH...

(Stump 2001: 32)

¹⁷ Man kan betragte det som en form for indeksikalsk tegnfunktion á la Peirce hvor et bestemt udtryk i én sammenhæng fungerer som indeks for et andet udtryk i en anden sammenhæng.

Igen drejer det sig kun om tilføjelsen af den rette bøjningsendelse (med teoriens yderligere finesser dog også om etableringen af systematiske 'genveje' fra en bøjningsform til en anden).

3.1 Morfemkritikken

Som antydnet er WP-folkene og Stump fælles om en afstandtagen til morfemet. Det betragtes således som en abstrakt, teoretisk størrelse der kun dårligt redegør for de 'morfosyntaktiske egenskaber' som de forskellige ordformer har. Såvel Matthews som Stump finder især to problemer ved en morfematisk tilgang¹⁸, nemlig dels det der kaldes 'spredt eksponens' (*extended exponence*) hvor det samme grammatiske indhold kan identificeres i flere udtryksenheder i samme ordform (1), og dels de tilfælde hvor et givet indhold ikke har et positivt udtryk (2):

- (1) græsk: *elelykete* 'I havde åbnet'
<i>e</i>	<i>le</i>	<i>ly</i>	<i>k</i>	<i>e</i>	<i>te</i>
PRÆT. PERF.	PERF.	AKT.	PRÆT.AKT.	2.PRS.PL.	
(ROD)	PERF.	INDIKAT.	AKT.		
- (2) engelsk: *run!* 'løb'
<i>run</i>	- Ø
(ROD)	IMPERATIV

I eksempel (1) er vanskeligheden at perfektum, ifølge denne analyse af Matthews (1991: 174), kan tilknyttes hele tre isolerbare elementer (ofte kaldet *formanter*, når man gerne vil undgå at tale om morfemer), nemlig stammereduplikationen *-le-*, rodens korte vokal, *-ly-*, og det aktiv-perfektive suffiks, *-k-*.

I eksempel (2) findes der ikke noget udtryk der viser at der er tale om imperativ og ikke fx 2. prs. præsens indikativ. Der er tale om det der i morfematiske teorier kaldes et nulmorfem, hvilket altså betyder et morfem med indhold, men uden positivt udtryk (non-morfematiske teorier kalder det *zero marking*). I tilfældet med imperativ over for indikativ er det særlig problematisk eftersom imperativ klart er den markerede form, dvs. den med det snævraste betydningspotentiale (se afsnit 6.3 for mere om markerethed). Man kan altså

¹⁸ Stump bruger betegnelsen *inkrementale* teorier, dvs. teorier der opererer med at ordstammen tilføjes en konkret størrelse (fx et morfem) og at det er heri de særlige morfosyntaktiske egenskaber er lokaliseret (2001: 1-3).

ikke antage at imperativ er defaultformen i paradigmet, og på den måde eliminere vanskeligheden. Stump fremfører så¹⁹:

The only way out ... is to assume that [it] acquire[s] the property ... from a zero suffix (or, inferential terms, from a rule effecting no change in form). Realizational theories, by contrast, require nothing so exotic to account for these facts; one need only assume that the inflectional markings determined by the morphosyntactic properties of [the word forms] happen not to include any realization of the property...
(2001: 8-9)

Det er imidlertid mindst lige så besynderligt, for ikke at sige 'eksotisk', at en ordform altid-allerede har defineret sit morfologiske (: fleksiviske) indhold *inden* dens endelse overhovedet er blevet tilføjet. Stump taler om at stammen og de morfosyntaktiske egenskaber er 'forbundet' (associated), men kommer ikke nærmere ind på hvad der egentlig ligger heri. Når man ikke accepterer morfemet som tegn, kan man heller ikke isolere stammens egenbetydning. Realisationsteoriene må derfor i sidste ende operere med ikke blot én stamme med fast leksikalsk indhold, men med talrige, nemlig én for hver 'plads' i det relevante paradigme.

Den helt store forskel på morfematiske og non-morfematiske teorier ligger selvsagt i *definitionen* af morfemet. Kritikerne af morfemet er generelt meget lidt fleksible ift. rammerne for hvad et morfem kan være. Typisk tages den klassiske definition á la Bloomfield ('mindste betydningsbærende enhed') for alvorligt i den forstand at kun isomorfe morfemer (ét indhold til ét udtryk) accepteres. Der er imidlertid intet i vejen for at antage morfemer med komplekst indhold (det er jo hvad vi finder i alle flekterende sprog, som fx tysk, latin, fransk), ligesom man netop med henvisning til de grammatiske paradigmer uden videre kan operere med nulmorfemer. I de fleste tilfælde er der tale om en opposition hvor valget af én form (uden positivt udtryk), betyder fravalg af en eller flere andre (med positivt udtryk). Det er da ganske enkelt at identificere hvilken form der er valgt, og hvad valget af en stamme uden positivt udtrykt endelse betyder. I imperativ-eksemplet ovenfor er det dog mere kompliceret idet der på engelsk er udtryksmæssig synkretisme mellem imperativ og indikativ (undtagen i 3.prs. sg.). Her vil et enkelt blik på konteksten som regel kunne afgøre hvorvidt der er tale om indikativ eller imperativ. Skal tegnbegrebet tages alvorligt, må man regne med to forskellige nulmorfemer i denne opposition, et for imperativ og et for indikativ (1. og 2.prs. sg, 1., 2. og 3.prs. pl.). Dét giver naturligvis

¹⁹ Om et lignende, men mere kompliceret eksempel fra bulgarsk

bedst mening hvis man har som udgangspunkt at indholdet er mindst lige så vigtigt som udtrykket.

De udtryksbaserede teorier kan i princippet ikke bebrejdes deres manglende undersøgelser af, eller blot overvejelser om, paradigernes reelle indhold: For det første udskilles indholdssiden i vid udstrækning fra deres paradigme-forståelse vha. kategoribegrebet (selv om det ikke behøvede at være sådan), for det andet (og deraf afledt) er kendskab til indholdssiden slet ikke målet med disse teorier. Målet er at kunne redegøre systematisk, økonomisk og helst elegant for de ofte komplicerede udtryksmæssige forskelle og sammenhænge i alverdens bøjningssystemer.

På nuværende tidspunkt vil det være ganske vanskeligt at tænke indholds-baserede og udtryksbaserede teorier sammen, eftersom de traditionelle paradigmer meget vel kan blive splittet op og omorganiseret når først den indholdsmæssige sammenbinding lægges til grund. Men hvis man til gengæld overvandt dén vanskelighed, ville udtryks- og indholds-baserede tilgange givetvis være komplementære. Man vil stadig kunne have nytte af fornuftige regler for dannelse af forskellige ordformers udtryk, men det bør være pba. solide, funktionelle undersøgelser af paradigernes indhold.

4. Indholdet alene: systemisk teori

M.A.K. Hallidays systemisk-funktionelle grammatik udgør en væsentlig undtagelse til tendensen til at fokusere på paradigmers udtryk alene idet paradigmer her opstilles på rent 'funktionelt' grundlag.

I den nyeste udgave af klassikeren *An Introduction to Functional Grammar* (2004) er der sket en del ændringer ift. tidligere udgaver (bl.a. er Christian Matthiessen nu medforfatter), og begrebet 'paradigme' er tilsyneladende trådt mere i baggrunden²⁰. Det eneste der reelt kaldes et paradigme, er opstillingen af de mulige variationer over en sætning med forskellige konfigurationer af de basale funktioner (tema, grammatisk subjekt, agent o.lign.) til følge; se fig. 2.2 på næste side:

²⁰ Man kan fx ikke længere finde termen 'paradigm' i indekset bag i bogen; og det på trods af at den findes fremhævet med fed skrift på s. 57 (som gengivet i citat på næste side).

<i>the duke</i>	<i>gave my aunt</i>	<i>this teapot</i>		
Theme				
Subject				
Actor				

<i>this teapot</i>	<i>my aunt</i>	<i>was given by</i>	<i>the duke</i>
Theme	Subject		Actor

<i>my aunt</i>	<i>was given</i>	<i>this teapot by</i>	<i>the duke</i>
Theme			Actor
Subject			

<i>this teapot</i>	<i>the duke</i>	<i>gave to my aunt</i>
Theme	Subject	
	Actor	

<i>by</i>	<i>the duke</i>	<i>my aunt</i>	<i>was given</i>	<i>this teapot</i>
	Theme	Subject		
	Actor			

FIGUR 2.2. LED OG FUNKTIONER I FORSKELLIGE KONFIGURATIONER (HALLIDAY & MATTHIESSEN 2004: 56-58)

Halliday & Matthiessen skriver så:

... we need to take note of all these possible forms, explaining how and why they differ. They are all, subtly but significantly, different in meaning; at the same time they are all related, and related in a systematic way. Any comparable set of clauses in English would make up a similar **paradigm**.

(2004: 57; tekstens fremhævning)

Der er således ikke længere tale om bøjningsparadigmer, men om *ledstillingsparadigmer*. Med denne tilgang er Halliday & Matthiessen radikalt anderledes end traditionen. Imidlertid tillægges paradigmebegrebet som sagt ikke nogen særlig rolle i teorien, selv om der løbende opstilles lignende figurer.

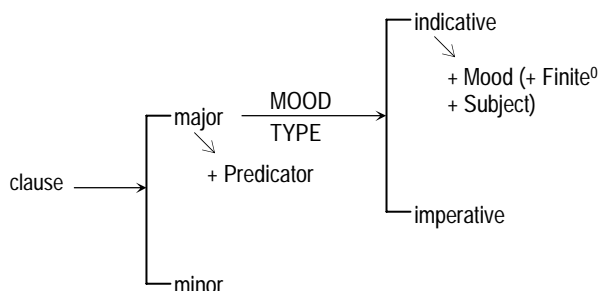
Det gør til gengæld begrebet om *systemer* og *systemnetværk*. Her står 'system' for den paradigmatisk ordning af sproget, hvor den syntagmatiske kaldes 'struktur'²¹:

Systemic theory gets its name from the fact that the grammar of a language is represented in the form of system networks, not as an inventory of structures. Of course, structure is an essential part of the description; but it is interpreted as the outward form taken by systemic choices, not as the defining characteristic of language. A language is a resource for making meaning, and meaning resides in systemic patterns of choice.

(Halliday 2004: 23)

²¹ Bemærk her forskellen i strukturbegrebet ift. kontinental lingvistik: Som en del af arven fra både den amerikanske strukturalismes og senere Chomskys fokus på det lineære forløb forstås 'struktur' som noget lineært, typisk som netop sætninger (eller 'clauses'). For en gennemgang af anvendelsen af begreberne 'struktur' og 'system' inden for (især strukturalistiske varianter af) lingvistikken kan henvises til Irina Khlebnikova (1973: 87ff).

De enkelte systemer kan da betragtes som en form for (rent indholdsbestemte) paradigmer. Indordningen i systemnetværk viser de indholdsvalg er nødvendige for at nå frem til en komplet ytring, eller underdele deraf. Til visse valg er der knyttet en beskrivelse af det nødvendige udtryk, mens det dog klart er indholdet der er i centrum, jf. nedenstående udsnit af systemnetværket for modus ('mood'), figur 2.3:

FIGUR 2.3. UDSNIT AF MODUS-SYSTEMNETVÆRKET (HALLIDAY & MATTHIESSEN 2004: 23)

Det understreges at der ikke er tale om successive (og ej heller bevidste) valg, dvs. om en gradvis tilskrivning fra en slags kerne til en komplet ytring. Tværtimod skal den samlede operation forstås som en realisation af de enkelte enheders indhold (2004: 24) – jf. Stumps beskrivelse af de morfemløse teorier der ligeledes kaldes 'realisationelle'.

Men i modsætning til de andre realisationelle teorier er Halliday & Matthiessen for det første ikke modstandere af morfemet, og for det andet er teorien slet ikke morfologisk (2004: 9). Eksplicitte beskrivelser af morfemet finder man derfor ikke i dette værk (der henvises kort til en kommende udgivelse af Matthiessen & Halliday, men i denne fremstilling af systemisk-funktionel grammatik går man altså forgæves).

Afstanden til det morfologiske (fleksiviske) paradigme, kombineret med det manglende tegnbegreb, resulterer i en tilsvarende mindsket relation til udtrykssiden af sproget. Den traditionelle, fleksiviske opfattelse af paradigmer har (som vist i afsnit 2 og 3) et stærkt fokus på udtrykket, og selv en mere indholdsstyret tilgang behøver ikke at overse udtrykssiden så længe der opereres med en nødvendig forbindelse mellem indhold og udtryk, som i det strukturalistisk-funktionalistiske tegnbegreb (se kap. 1). Men de hallidayske systemer og paradigmer kontrolleres ikke metodisk ift. udtrykket, de opstilles tilsyneladende alene pba. af lingvistens (Halliday & Matthiessens) 'privilegerede' kendskab til sproget – og til klassiske kategoriseringer inden for sprogfilosofi og sprogbeskrivelse. Med andre ord bevæger Halliday & Matthiessen sig ikke så meget på grammatisk som på

indholdssubstantiel grund. Det kan så absolut være frugtbart at se på indholdssubstansen, men det skal være i systematisk samspil med indholdsformen (afsnit 6.2).

5. Kategorier og grammatiske systemer

Som det er fremgået, er det nødvendigt at søge bredere end blot til teorier om 'paradigmer' hvis man interesserer sig for både indhold og udtryk. Man kunne tro at termen kategori ville være en god indgang til relevante teorier, men her bliver man let ledt på vildspor. Intrasprogligt findes fx *Categorial Grammar* der handler om syntaktiske kategorier (som bliver inddelt og opløst i matematisk inspirerede brøker). Ekstrasprogligt findes teorier om kognitiv kategorisering, fx Rosch's prototypeteori eller Talmys kognitive lingvistik.

Ingen af disse tilgange beskæftiger sig med paradigmers indhold og udtryk. Selv ikke de fleste analyser af morfosyntaktiske kategorier er umiddelbart relevante idet der sjældent generaliseres fra én kategoris struktur og indhold til opbygningen af morfosyntaktiske kategorier generelt.

En eksplicit interesse for både paradigmatiske indhold og udtryk findes tilsyneladende kun i tegnaserede tilgange. Den amerikanske Columbia School (oprindeligt: *Form-Content*), som blev grundlagt af afdøde William Diver, har som et af sine mål at grammatiske systemer skal undersøges og deres indhold revurderes. Man ser således med skepsis på de traditionelle lingvistiske kategorier og søger i stedet at etablere tegnaserede kategorier der forklarer de sproglige elementers funktion i kommunikationen. Se fx denne kritik af anvendelsen af de traditionelle kategoribetegnelser:

Underlying [this study's] contrastive approach is the fact that the traditional and neotraditional universal grammatical categories generally have been transformed into most convenient theoretical and methodological tools since, on the surface at least, they seem 'to work' most of the time. Unfortunately, like so many other 'convenient tools', they have also been turned into 'tools of convenience': i.e. they have allowed traditional grammarians as well as modern linguists to disregard those cases where they "don't work"... and, subsequently, sweep them under their theoretical and methodological rugs as language specific exceptions to these well-known categories and formal rules without really attempting to understand or explain them.

(Tobin 1994: xviii-xix).

Medlemmer af Columbia-skolen trækker især på Saussure, men har også indgående kendskab til fx Roman Jakobsons arbejder²². Til gengæld er der gennemgående kun et ganske

²² The Columbia School præsenterer dog sig selv som forskellige fra en anden tegnaseret, amerikansk tilgang, den særlige Jakobson-skole og i øvrigt fra en helt tredje, den såkaldte Guillaume-skole (jf. Contini-Morava 1995: 19ff, Tobin 1990: især 74-81)

overfladisk kendskab til Hjelmslev hvilket kan forklare nogle af de forskelle der er på forståelsen af sproglige kategorier og paradigmer. Den grundlæggende interesse er ganske lig den der præger DFL, men der er i hvert fald tre punkter hvor man kan finde centrale, principielle forskelle:

For det første insisterer Columbia-folkene på et isomorft forhold mellem indhold og udtryk (se fx Contini-Morava 1995: 8), for det andet afviser man markerethed som relevant begreb (se fx Diver 1995: 87) og for det tredje validerer man i udstrakt grad sine analyser med kvantitative data (se fx Diver 1995: 104ff).

Bemærk dog at den stærke teoretiske hævde af isomorfien oplødes en hel del i praksis. Bl.a. opererer man med såkaldt 'sammenlåsning' (*interlock*) der svarer til portmanteau-morfemer:

It is not uncommon to find two semantic substances, each with its own exhaustive categorization, using a common set of signals for differentiating their meanings. In descriptive linguistics, the possibility that one morpheme could simultaneously indicate two meanings was recognized under the term 'portmanteau'. ... This arrangement we call an 'interlock'.

(Diver 1995: 93)

Ligeledes accepteres såvel homonymi som allomorfi²³, og endelig henvises der til konteksten for at redegøre for yderligere betydningsvarians.

Med kendskabet til de amerikanske tegnteoretikers insisteren på 1:1-forholdet mellem indhold og udtryk er det i øvrigt ikke så overraskende at de morfemkritiske tilgange (repræsenteret i afsnit 3) fremstiller morfemer som nødvendigt isomorfe. Når fortalerne for morfemet selv fremstiller det i en udgave der er vanskelig at forene med empiriske kendsgerninger, må de naturligvis lide den tort at se det afvist igen og igen.

Pga. de store ligheder der alligevel er, vil relevante punkter fra Columbia-skolen blive inddraget løbende i resten af dette kapitel. Jeg vender nu blikket mod Hjelmslev der stadig står som det stærkeste bud på en teori om paradigmers organisering og indholds-

²³ Contini-Morava (1995: 8): "Such exceptions to the principle of one-form-one-meaning can be tolerated (and learned) by the users of language because (a) human beings have sufficient inferential powers to figure out from contextual information which of a set of homonyms is being used in a particular case, (b) in sign based grammar linguistic units are defined not only by their phonological and conceptual *substance*, but also by their *value*, i.e., their paradigmatic opposition to other units of the language."

6. Hjelmsslev som paradigmatheoretiker

Der kan ikke være tvivl om Louis Hjelmsslevs store betydning for sprogvidenskaben i Danmark, såvel som i udlandet. Han ydede især vigtige bidrag til udviklingen af den europæiske strukturalisme, en tradition som også nutidige danske sprogforskere må definere sig selv i forhold til, positivt eller negativt.

Hjelmsslev var nok den strukturalist der tænkte tesen om sprogets autonomi mest konsekvent igennem, i den forstand at han argumenterede for en sprogvidenskab der alene havde tegnsystemet som objekt, uden skelen til mere eller mindre relaterede discipliner som filologi, psykologi eller filosofi, jf. det berømte citat fra *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*:

[Lingvistikken] maa søge at fatte sproget ikke som et konglomerat af ikke-sproglige fænomener (f. ex. fysiske, fysiologiske, psykologiske, logiske, sociologiske), men som en i sig selv hvilende helhedsdannelse, en struktur *sui generis*.

(Hjelmsslev 1943: 7)

For Hjelmsslev var det altså nødvendigt at kappe båndene til alle de andre discipliner for at muliggøre forskning i sprog som sådan. Han ønskede at udforme en 'sprogets algebra' der alene definerede teoriens indgående størrelser i form af deres indbyrdes relationer. Det er givet den mest abstrakte form for strukturalisme man kan tænke sig.²⁴

Hjelmsslev plæderede bl.a. for en adskillelse af logik og lingvistik, discipliner der tilbage fra Aristoteles' arbejder om sprog og tanke uvægerligt er blevet sammenkoblet og i vid udstrækning også set som spejlinger af hinanden:

Det begreb, som Aristoteles, og grækerne overhovedet, gik ud fra som det givne, det begreb som danner grundstenen i bygningen, er begrebet *logos*, dette begreb, som oversat paa latin betyder baade *ratio* og *oratio*, baade fornuft og tale, baade tanke og sprog. Grækerne, som var rationalister, antog, at sproget *i det væsentlige* var et afbillede af den fornuftbestemte tanke, af verdensordenen overhovedet.

(1972: 47)

Men dommen over dette syn var klar: ” *Sproglig betydning og logisk begreb dækker ikke hinanden, det første kan ikke opbygges paa det andet*” (ibid: 49). Til gengæld er det en pointe hos Hjelmsslev at den immanente sprogvidenskab, udarbejdet uden henvisning til andre fagdiscipliner, i anden række kan kaste lys over disse andre discipliners emneområder. Det ser man ikke mindst i hans arbejde med de morfematiske kategorier hvor den

²⁴ Det er også et projekt der var dømt til at mislykkes: Struktur uden substans er meningsløst; sproget er ikke autonomt, det trækker på, påvirkes af og påvirker den verden det bruges i. Se Harder (1996: 167f, 169-71) og Gregersen (1991, især bd. 2: 232-37) for en mere fyldig kritik.

grammatiske formning relateres til det filosofiske kategoribegreb: Hjelmlev definerer således de fire (gange to) morfemkategorier som *relation*, *intensitet*, *konsistens* og *realitet*, og perspektiverer det således:

Man beskriver en given substans ved at karakterisere den i disse fire henseender. Det er intet mindre end dette der sker ved den grammatiske bøjning. De ser, hvorledes der her paa ikke uinteressant maade fra sprogvidenskaben aabnes en dør ud til erkendelsesteorien.

(1972: 108)

Man fornemmer ligheden med de aristoteliske og kantianske værenskategorier, men skal altså forstå at det er sproglige grundbetydninger først, filosofiske grundbegreber siden.²⁵

I denne sammenhæng er det dog ikke de filosofiske implikationer af kategoriseringerne der står i centrum, men snarere Hjelmlevs tilgang til beskrivelsen af paradigmers enhed samt hans teori om de forskelligheder der er på spil inden for rammerne af paradigmet. Disse ting finder man klarest udtrykt i nogle af de tidligere arbejder, især i kasusværket, *La Catégorie des cas*, fra 1935 og i den posthumt udgivne forelæsningsrække *Sprogssystem og sprogforandring* (afholdt i efteråret 1934, udgivet 1972). Men der findes yderligere et skrift som kan kaste lys over især de vanskelige modsætningstyper, selv om det filologisk set har en lidt problematisk karakter: Der er tale om en forelæsningsrække om sprogteori som man ikke har Hjelmlevs eget manuskript til, men til gengæld en tilhørers omhyggelige, og siden renskrevne, stenografi²⁶. Skriftet, der går under betegnelsen *Toppen og Bolden*, er således ikke en egentlig Hjelmlevstekst, men det er umiskendeligt hans stil. Med de naturlige forbehold over for den indirekte formidling kan man betragte det som et velkomment supplement til de trykte tekster idet Hjelmlev i den mundtlige fremstilling ganske enkelt er lettere at følge. Selv *Sprogssystem og sprogforandring*, der er baseret på Hjelmlevs eget forelæsningsmanuskript, virker langt mere kompakt i sin fremstilling af de teoretiske pointer (mens især indledende og perspektiverende afsnit modsat er særdeles velskrevne og detaljerede).

Hjelmlevs morfemteori kan som antydnet være ganske vanskelig at få hold på, og en del af besværlighederne skyldes mængden af nye termer hvoraf ikke alle defineres og forklares lige grundigt. Jeg skal i det følgende forsøge at give så ligefrem en fremstilling af

²⁵ Se i øvrigt Christensen 2004: 51-52, 54; Harder 1996: 6-10

²⁶ Ifølge Rasmussen (1992: 489) forløb forelæsningsrækken over den ganske lange periode fra februar 1942 til december 1943. Den flittige notetager hed Harry Wett Frederiksen, og skriftet foreligger kun som uudgivet manuskript (endnu). En stor tak til Una Canger for kopi af de relevante sider, her opført som Hjelmlev (1942).

teorien som muligt, selvsagt med sigte på afhandlingens særlige problematik, snarere end på en udtømmende beskrivelse af selve teorien.

6.1 Forskellige slags modsætninger

Hjelmslevs bud på en teori om paradigmers indholdsside er særlig velegnet fordi det både beskæftiger sig med den paradigmatiske enhed og den paradigmatiske forskellighed.

Som nævnt gjorde Hjelmslev op med den traditionelle sammenblanding af sprog og logik. Inspireret af Lévy-Bruhl forstod han sproget som *prælogisk* hvilket vil sige at en logisk beskrivelse ikke kan indfange sprogets særlige karakteristika (1972: 49, 1935: 102). Pointen er at sproglige modsætninger har en helt anden karakter end logiske: Hvor man i logikken modstiller *A* og *ikke-A*, trækker sproget ikke den samme skarpe grænse. Sproglige modsætninger drejer sig således sjældent om et enten-eller, men er i stedet typisk *participative*: Betydningen af én størrelse indgår som en del af betydningen af dens modsætning. Det klassiske eksempel er leksikalsk, men de samme forhold gør sig gældende inden for morfologien: I modstillingen af leksemerne LØVE og LØVINDE er det åbenbart at endelsen *-inde* specificerer et væsen af hunkøn. Formen *løve* kan derimod anvendes ikke blot om en han af samme art, men også om hunner, nemlig i tilfælde hvor det er underordnet om der tales om en han eller en hun (som hvis man skulle advare nogen om at en løve var sluppet fri, eller når man taler generisk om selve arten). Det er hvad der menes med en *participativ opposition*: Den ene term er ganske snæver i sin betydning, den anden er bredere, tager del i den førstes betydning og kan dermed *vikariere* for den.

6.2 Modsætninger mødes: sublogik og begrebszone

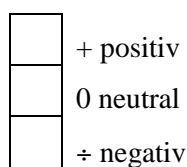
I kasusbogen indførte Hjelmslev et særligt kunstgreb der skulle gøre det muligt at sammenholde de to ellers uforenelige størrelser, sprog og logik. Kunstgrebet består i at indskyde et teoretisk system som mellemlid imellem dem, så oppositionerne kan overskues og derved begribes med fornuften. Dette system kaldte han 'sublogisk':

... il serait possible de ramener le système de la logique formelle et celui de la langue à un principe commun qui pourrait recevoir le nom de *système sublogique*. Le système sublogique est à la base du système logique et du système prélogique à la fois. Afin de donner une idée générale de la catégorie en question il faut ramener le logique et le prélogique à une base commune en les projetant sur le plan sublogique. (1935: 127)

I sin doktordisputats om *Hjelmslevs sprogteori* (1992) beskriver Michael Rasmussen opfindelsen af sublogikken som intet mindre end genial idet den "tillader at repræsentere

termers indbyrdes korrelation på en overskuelig og logisk tilfredsstillende måde og samtidig udholde deres 'caractère illogique ou alogique possible' ”(1992: 109).

På det sublogiske niveau identificeres rammerne for det indhold som et givet paradigme har (: enheden). I DFL's termer kan man jævnføre det med indholdssubstansen, dvs. det niveau der fastlægger et indhold der principielt er fælles for alle sprog. Hjelmlev opererer her med det han på dansk kalder *en begrebszone*²⁷ som konkretisering af kategori-indholdet. Han forklarer videre at det er tilstrækkeligt med et meget simpelt skema til at vise begrebszonen, nemlig ét der indeholder den logiske modsætning + over for ÷ samt et neutralt midterfelt – på baggrund af dette skema vil det så være muligt at deducere sig til alle de mulige sproglige strukturer, herunder at illustrere det participative forhold (1935: 127):

FIGUR 2.4. BEGREBSZONENS TREDELING

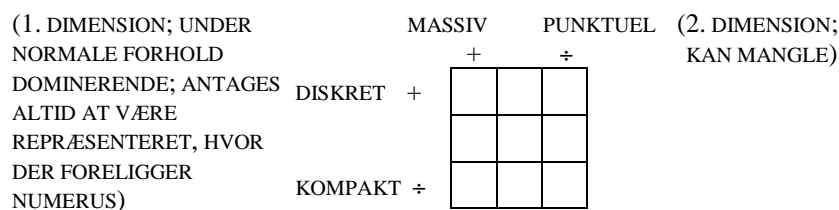
Det enkleste eksempel på en hjelmlevsk begrebszone findes i komparationsparadigmet, der gennemgås relativt detaljeret i *Sprogssystem og sprogforandring* (1972: 77ff). Begrebszonen for komparation identificeres uden videre²⁸ som *intensitet*, og kombineret med de tre værdier i begrebszonen, fremkommer de (sub)logiske muligheder: stærk intensitet (+), svag intensitet (÷), og hverken-eller (0). Begrebszonen er altså det der binder paradigmet sammen, det der viser det fælles indhold: I komparationsparadigmet har alle formerne med intensitet at gøre, men de kan placere sig forskelligt inden for disse rammer.

Ved større paradigmer (mere end seks led, 1972: 85, men i særlige tilfælde også ved færre, 1972: 86) bliver der tale om en krydskombination af forskellige specificeringer af samme abstrakte indhold, i to- eller tredimensionale systemer. Det kan illustreres med fx begrebszonen for numerus. Hjelmlev analyserer detaljeret og grundigt hvordan numerus i de europæiske sprog ikke har at gøre med 'enhed' (singularis) over for 'flerhed' (pluralis), men snarere med det 'kompakte' over for det 'diskrete'. Det kompakte er det der ikke kan opdeles i mindre enheder, mens det diskrete nok er "*et samlet omraade*", men det "*lader*

²⁷ På fransk både kaldet *la zone de signification*, *la zone sémantique* og *la zone conceptuelle*, 1935: hhv. 99, 112 og 127.

²⁸ I *Toppen og Bolden* præciseres det at der er tale om en tentativ identifikation der dog ikke har noget der taler imod sig (1942: 107-8)

sig opløse i sine bestanddele” (jf. leksemer som da. *bukser*, eng. *scissors* der begge er en helhed der består af to enkeltdele; 1972: 95). Men denne beskrivelse passer tilsyneladende ikke på alle sprog (uden at Hjelmlev dog går ind i dén analyse) og i sådanne tilfælde ”*maa man regne med to betydninger, der er beslægtede, men dog tydeligt forskellige*”, og der fremkommer så en begrebszone med to dimensioner:

FIGUR 2.5. TODIMENSIONAL BEGREBSZONE FOR NUMERUS (HJELMSLEV 1972: 96)

Som det fremgår, vil ikke alle former udtrykke indhold fra begge (eller alle) dimensionerne (2. dimension 'kan mangle').

6.2.1 Etablering af begrebszonen - metodologi?

Hjelmlev er desværre ”*karakteristisk fåmælt*” (Gregersen 1991, II: 232) hvad angår metoden til at finde frem til en kategoris begrebszone. Det fremgår dog mere eller mindre indirekte i hans gennemgang af de forskellige morfemkategorier at man må tage udgangspunkt i så mange forskellige anvendelser af paradigmets former som muligt, og gerne i en større mængde sprog. Hensigten er at udlede kategoriens, og dermed paradigmets ’grundbetydning’ (1972: 76), en betydning der altså må være abstrakt nok til at dække ikke blot alle former i paradigmet, men også de mange varianter som den enkelte form er ophav til.

Hjelmlev skriver således om det der almindeligvis betragtes som besynderlige eller perifere varianter:

... det er netop de mere abstrakte og vanskeligere tilfælde, som det gælder om først og fremmest at faa forklaret. Dette er et almindeligt princip. Har man først faaet givet en forklaring, som passer paa de vanskelige tilfælde, vil man ganske gratis faa forklaringen paa alle de andre.

(1972: 92)

Selv om det er i modstrid med Hjelmlevs senere anbefalinger af den hypotetisk-deduktive metode, ser det absolut ud til at han går induktivt frem i forsøget på at definere et paradigmes begrebszone: Én anvendelse ad gangen må man forsøge at indkredse hvad der er kontekstbestemt, og hvad der er formens og paradigmets egenbetydning.

Her er det relevant at sammenligne med Columbia-skolen der netop plæderer for en rent induktiv fremgangsmåde når man skal fastlægge indholdssiden af et givet tegn eller grammatisk system.²⁹ Som nævnt opererer de med isomorfi mellem indhold og udtryk hvorfor det bliver af stor vigtighed at lede efter ethvert tegns invariante betydning (dvs. den betydning som er baggrund for alle de varianter af tegnet der opstår i den kontekstualiserede sprogbrug³⁰). Yishai Tobin definerer herunder hvad man i Columbia-skolen forstår ved et 'grammatisk system' (dvs. et paradigme):

According to the Columbia school approach, the invariant meanings of linguistic signs in isolation can be characterized by a semantic concept or set of concepts called a semantic substance or domain. If more than one sign can be characterized by the same semantic substance, these signs are in an oppositional relationship of their categorization of that semantic domain. When the invariant meanings of a set of signs taken together exhaustively classify a semantic substance, this is called a grammatical system. Each grammatical system has an internal and external structure. The internal structure of each grammatical system is related to the way the semantic domain is organized and divided.

(Tobin 1994: 44-45)

Bemærk såvel ligheden med begrebszonen som den retning definitionen tager: Fra indhold til udtryk, dvs. fra konstateringen af at en gruppe tegn 'udtømmende' udfylder et semantisk substansområde til konklusionen at de så udgør et grammatisk system. Til forskel fra Hjelmlev der tog de morfematisk bestemte paradigmer for givne (og dermed satte en indledningsvis parentes om udtrykssiden), og til forskel fra Halliday & Matthiessen der ikke opererer med tegn (og dermed mangler en sikkerhed for at 'nå hen' til udtrykket), vil Columbia-skolen induktivt bestemme forskellige tegns indhold og indbyrdes paradigmatiske relationer, uden at negligere udtrykket. I praksis tager man dog – så vidt jeg kan se – udgangspunkt i enten klassiske paradigmer eller i andre let identificerbare udtryksvariationer når man skal undersøge et paradigmes indhold. Fx beskæftiger Goldberg (1995) sig med en spansk, dialektal opposition i præteritum konjunktiv mellem endelserne *-ra* og *-se* (*viera*, *viése*). De to endelser analyseres som forskellige morfemer med den fælles betydningskerne 'sandsynlighed', men en forskel i fremhævelse (*emphatic* over for *non-emphatic*). Her taler Goldberg om den såkaldte *sammenlåsning* ('interlock') – der som

²⁹ Og herhjemme har Carl Bache givet et udmærket bud på en meget eksplicit og detaljeret metode til undersøgelse og beskrivelse af sproglige kategorier hvor induktion og deduktion komplementerer hinanden. Se Bache 1995: 51ff

³⁰ Irina Khlebnikova beskriver fint invariantens og variationens relation til hhv. paradigmatik og syntagmatik: "The invariant is a unit of the plane of content on THE PARADIGMATIC AXIS, in the system, whereas any variation in the general meaning of a grammeme occurs on THE SYNTAGMATIC AXIS, under the influence of the environment." (1973: 42)

sagt er Columbia-skolens betegnelse for portmanteau-morfemer (Diver 1995: 93). For at skelne hvad der ellers blot kaldes en stilforskel, analyseres de to endelser altså som udtryk for hvert sit 'sammenlåste' morfem der fusionerer præteritum konjunktiv med fremhævelse. Men analysen er ikke rent indholdsbarer idet udtrykket allerede er identificeret som (konjunktiv)endelser.

Uanset hvilket princip man hylder (deduktivt for Hjelmslev, induktivt for Columbia-skolen) turde det være klart at man hverken kan nøjes med en induktiv eller en deduktiv tilgang til sproglig analyse, og spørgsmålet er om ikke hovedparten af sådanne analyser i realiteten er *abduktive*. Det er kun ved abduktion at der produceres egentlig ny viden idet man her søger at forklare konstaterede fænomener som resultat af en (endnu) ukendt årsag – denne årsag kan så forsøgsvis opstilles som en hypotese og give ophav til deduktiv analyse, eller man kan induktivt tilnærme sig om den også passer på de næste tilfælde.

Uanset hvordan Hjelmslev så fremanalyserede en begrebszone i praksis, centrerede han sin interesse om det næste skridt. For det er i de sprogspecifikke tilskæringer af paradigmets indhold at man finder de oppositioner som synes at være det væsentligste formål med i hvert fald de tidligere udgaver af morfemteorien.

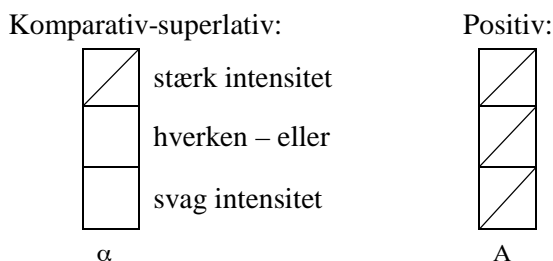
6.3 *Oppositioner udkrystalliseres: markerethedsrelationer en masse*

Enheden i et paradigme, formernes fælles kategoriale indhold, antages af Hjelmslev at gælde generelt, dvs. for alle de sprog der overhovedet har et sådant paradigme. Men dette betydningsområde fordeles ikke på samme måde over de enkelte led i forskellige sprog. Hjelmslevs måde at beskrive de sprogspecifikke organiseringer af kategoriindholdet, dvs. det paradigmatiske system, var ved at overlejlre et system af indbyrdes relaterede afmærkninger oven på begrebszonen. Disse relationer mellem elementerne i et paradigme kaldte han korrelationer.

Et givet paradigmes former tildeles da hver en tredelt figur ligesom begrebszonen, og det 'streges ind' (Hjelmslev brugte diagonale streger) hvordan den enkelte form forholder sig til begrebszonens værdier – udtrykker den fx kun betydninger i den positive ende af zonen, eller breder den sig over flere felter. Den karakteristiske participative opposition finder vi fx ved det franske komparationsparadigme. I Hjelmslevs systematik er det kun toleddet, bestående af på den ene side positiven (fx *bon*, *mauvais*), og på den anden side en synkretiseret form der dækker over både komparativ og superlativ idet bestemtheds-

artiklen *le* holdes uden for det rent morfematiske paradigmeinventar (altså kun fx *meilleur*, *pire*).

Komparativ-superlativen udtrykker tydeligvis stærk intensitet. Positiven derimod kan betyde såvel svag intensitet som neutral og stærk, hvilket ses alene af den årsag at flere adjektiver på fransk opnår 'komparativ'-betydning ved at kombinere den ukvalificerede positiv-form med *plus* (fx har hverken *grand* eller *riche* nogen morfologisk udtrykt komparativ-superlativ form som vi har det på dansk, men må dannes syntagmatisk som *plus grande* hhv. *plus riche*). Dermed breder positiven sig over hele zonen, og vi får følgende illustration af den 'skæve' sproglige modsætning (participationsforholdet) i figur 2.6. (Bemærk de græske bogstaver der skal gælde som generel betegnelse for den pågældende udfyldning af skemaet, og altså ikke kun ved komparation):

FIGUR 2.6. FRANSK KOMPARATION; ALFA-SKEMAER

Det er et glimrende billede på hvad man i dag ville betegne som en markeret over for en umarkeret form³¹. Begrebet *markerethed* skulle først vinde rigtigt indpas senere, og både i kasusbogen og i *Sprogssystem og sprogforandring* taler Hjelmslev om 'intensive' og 'ekstensive' former – han knytter dem endda fast til bestemte felter, således at det øverste felt altid er intensivt og de to andre ekstensive. Deraf den noget systemfremtvungne omtale af 'ekstensive *felter*' (som i 1972: 81, 1935: 113) hvor det rettelig må være de givne, sprogspecifikke former i et paradigme der har intensiv eller ekstensiv betydning. Det fremstår umiddelbart som en sammenblanding af indholdsform (markerethed) og indholdssubstans (begrebszoneinddeling) der ikke bidrager med meget andet end forvirring. Han forlader

³¹ Bemærk at jeg holder mig til at diskutere semantisk markerethed. Der er en tendens til at udtryksmæssigt markerede former (tysk: *merkmalhaltig*) korresponderer med de indholdsmæssigt markerede (tysk: *markiert*), men det er kun en tendens og der findes talrige modeksempler (fx dansk imperativ med *-0*). Ganske mange (lingvister som teorier og oversigtsartikler) blander tre former for markerethed sammen: indholdsmæssig, udtryksmæssig og distributionel. Jeg har andetsteds foreslået termen *mærket(hed)* for den udtryksmæssige (Christensen 2001) for lettere at kunne skelne dem. Distributionel markerethed (om en form forekommer ofte eller sjældent) er genrebestemt og bør kun overvejes i et genreperspektiv.

heldigvis denne besynderlighed senere, i hvert fald finder man ingen omtale heraf i *Toppen og Bolden*.

Toppen og Bolden er som antydnet også klarere på en del andre punkter. Her forklares det fx hvorfor der generelt opereres med tredelte skemaer, og ikke todelte som nok kunne være tilstrækkeligt ved fx den franske komparation: ”*Vi maa her som altid tilstræbe den simplest mulige Opfattelse*” som er at ”*to-Feltszonen lader sig betragte som et Særtilfælde af tre-Feltszonen*” (1942: 98). Af systemøkonomiske grunde udvides zonen derfor helt generelt til tre felter, så også mere komplicerede tilfælde kan beskrives i samme model.

For det andet tages der udgangspunkt i den såkaldt *ekstreme participation*, dvs. det tilfælde hvor formerne i paradigmet ”*har det højest mulige Antal fælles Varianter*” (det størst mulige overlap mellem formernes respektive betydninger; se figur 2.7 og 2.8 nedenfor). Det fremgår heraf at det vil være muligt at have participationer der ikke er ekstreme, dvs. fx tilfælde hvor det neutrale midterfelt ikke anvendes. Sådan præsenteres teorien ikke i *Sprogsystem og sprogforandring* hvor det antages at umarkerede former altid ”*har tendens til*” at sprede sig til hele begrebszonen (1972: 81).

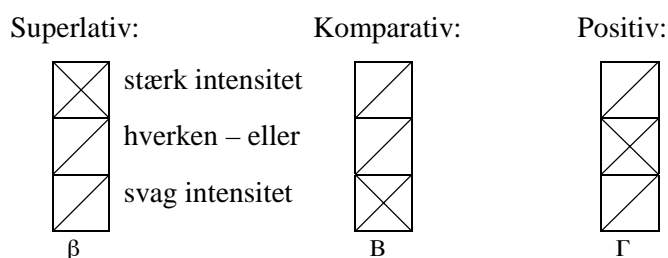
For det tredje relateres de logiske modsætninger (kontradiktoriske og kontrære) her langt klarere og mere eksplicit til de sproglige, end man finder det i de trykte værker. Det er et område som Henning Andersen har beskæftiget sig meget med i sin teori om markerethed (2001), og derfor inddrages også han i det følgende (afsnit 6.3.1).

Modsætningstyperne kontradiktion og kontræritet kommer først i spil ved paradigmer der har mere end to led. Hvis vi fastholder eksemplet med komparation, vil det tyske, treleddede komparationsparadigme være velegnet til at illustrere hvordan de indbyrdes forskelle (markerethedsrelationerne) i de større paradigmer indfanges af teorien. På tysk skelnes mellem positiv-, komparativ- og superlativformerne (fx *klein, kleiner, kleinst/gut, besser, best*). Positiven er neutral, ligesom på fransk, mens superlativen klart betyder ’stærk intensitet’. Endelig analyserer Hjelmslev sig frem til at komparativ betyder ’svag intensitet’ idet formen i absolutte konstruktioner som *Die ältere Dame* ikke henviser til entiteter der besidder den pågældende egenskab i stor grad, men i mindre (som på dansk er *en ældre dame* netop ikke ’gammel’!)³². I relative konstruktioner som *Er ist älter als sie*

³² I *Toppen og Bolden* præciseres det hvorfor den absolutte anvendelse har prioritet i beskrivelsen (1942: 109): ”NB! Det maa altid tilraades at gaa ud fra den absolutte Anvendelse, den er nemlig uafhængig af de syntagmatiske Omgivelser: først i anden Række studeres de relative Tilfælde.” Desuden er Hjelmslev her langt mere eksplicit hvad angår den specielle indtegning med krydser i visse felter. De illustrerer at den pågældende form udtrykker betydningen fra ét felt i *alle dens* ”første Grads Variationer” (1942: 105). *Variation* defineres aksiomatisk i fx OSG (1943: 74), men kan her blot udlægges som ’eksempler i kontekst’. Det

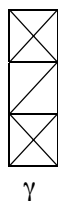
betyder komparativ dog 'stærk intensitet', og noget tilsvarende gør sig gældende for de andre former: Der findes absolutte konstruktioner hvor betydningen koncentrerer sig i ét felt og relative hvor den breder sig til (et eller flere af) de andre. Pointen er at Hjelmslev tager udgangspunkt i de specielle, perifere varianter for at kunne indfange hele betydningspotentialen. Den vægt han tillægger disse varianter er i direkte modstrid med fx prototypeteoretiske tilgange der (som navnet siger) fokuserer på de almindeligste, prototypiske varianter og i nogen grad afskriver de specielle som blot – perifere.

Hjelmslev illustrerer disse komplekse forhold således (som før ved fransk komparation er der tale om generelle skemaer der kan overføres på andre paradigmer):

FIGUR 2.7. TYSK KOMPARATION; BETA- OG GAMMASKEMAER

For fuldstændighedens skyld gengives her også det sidste af de generelle skemaer som Hjelmslev opererede med (der ligesom Γ angiver en form for neutralitet ift. de andre):

FIGUR 2.8. NEUTRALT GAMMA-SKEMA

Den komplekse indtegning i figur 2.7 er netop en opstilling af 'ekstrem participation'. Hermed menes ikke alene at andre, mindre omfattende participationer findes, men også at andre slags oppositioner end den participative kan indfanges med samme system. De logiske modsætninger kontradiktion og kontræritet kan nemlig også beskrives heri.

Ifølge Andersen (1989: 18, 43; 2001: 24) var Hjelmslev den første til at indse karakteren af den særlige relation der eksisterer mellem sproglige og logiske modsætninger. For

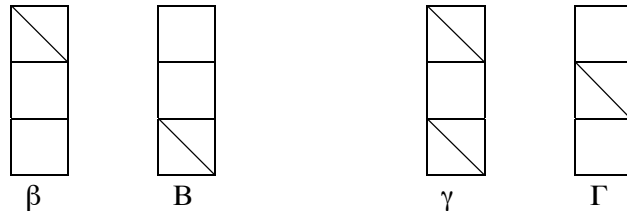
drejer sig om at finde ud af hvilken del af begrebszonen en form *altid* udtrykker, uanset kontekst. Dette felt (fx 'svag intensitet' som ved tysk komparativ) skal *være med* som en del af betydningen i alle tilfælde. Hjelmslev taler så om at formen *insisterer* på et bestemt felt, og det er det der symboliseres med de to tværgående streger i ét felt (andetsteds i Toppen og Bolden (1942: 107) findes et tilfælde hvor stregerne forskellige retning (men da i to *forskellige* felter) er betydningsfuld idet det skal symbolisere at de to betydninger ikke forefindes samtidig. Det er vel næppe tilfældet her hvor stregerne udgør et kryds i *samme* felt).

at opsummere: Sproglige modsætninger er asymmetriske og inklusive³³ (den ene term kan bruges om størrelser der betegnes af den anden term, fx *løve* om *løvinder*), mens logiske modsætninger er symmetriske og eksklusive (hævdelsen af den ene term medfører benægtelsen af den anden). Hjelmslevs indsigt var da at de eksklusive kan beskrives som særtilfælde af de inklusive. Andersen henviser gerne til artiklen ”Notes sur les oppositions supprimables” fra 1939 hvor Hjelmslev skriver:

... sous la forme la plus simple, la participation se présente comme une opposition privative binaire, désignée par nous par les caractères α A. C'est l'opposition simple entre un terme marqué (merkmaltragend) et un terme non-marqué (merk-mallos). D'autre part une corrélation peut être manifestée aussi par une opposition exclusive; l'exclusion ne constitue qu'un cas spécial de la participation, et consiste en ceci que certaines cases du terme extensif ne sont pas remplies.

(Hjelmslev 1971 [1939]: 95)

De ’certaines cases’ der hentydes til, er selvfølgelig begrebszonens felter, og pointen er at visse felter forbliver udfyldte (”remain blank” lyder Andersens oversættelse (2001: 46)), og *dermed* opstår den kontrære eller kontradiktoriske opposition. I Hjelmslevs egne skemaer kan det vises ved at isolere modsætningerne i beta- og gammaskemaerne ovenfor:

FIGUR 2.9. EKSKLUSIVE OPPOSITIONER I BETA- OG GAMMASKEMAERNE

Betaskemaerne udgør et par der viser kontræritet (hele zonen er ikke fyldt ud, det neutrale midterfelt er stadig ledigt), og gamma-skemaerne ét der viser kontradiktion (hele zonen er fyldt ud, der er ingen muligheder tilovers).

6.3.1 Inklusion som hyponymi

Andersen illustrerer (og forklarer!) det dog bedre selv, ikke mindst fordi han trækker det niveau frem som er specifikt for inklusive positioner, nemlig at den ene term kan fungere som hyperonym for dem begge (som ved *ko* for både *køer* og *tyre* eller *stor* for både *store* og *små* ting (man kan fx spørge: *hvor stort er et atom?*)). Det svarer til Hjelmslevs fremhævelse af at alle former i et paradigme skal ligge inden for paradigmets begrebszone,

³³ Andersens term for det mindre ind-/oplysende ’participative’.

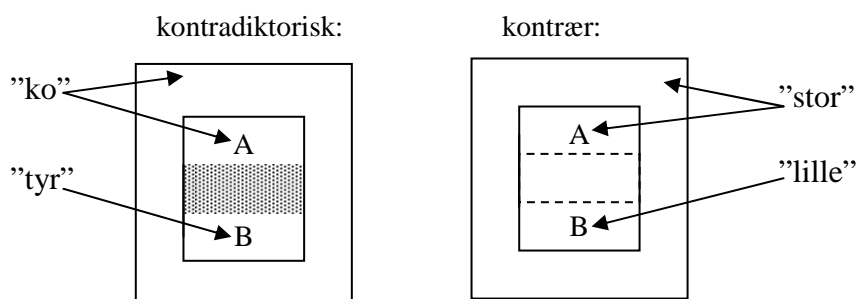
også den eller de umarkerede: De kan ikke blot være ikke-A, men må være karakteriseret ved den begrebszone som også den markerede form udtrykker en del af³⁴.

Andersen forklarer:

Characteristic of all such examples is that one of the terms of an opposition is construed both as superordinate and as subsumed, inclusive and included... . But in this inclusive construal the contrary or contradictory opposition does not disappear. It remains easily accessible to analysis in terms of the concepts of normative logic.

(Andersen 2001: 43)

Skemaerne herunder er Andersens, men med danske leksemer. Bemærk hvordan *ko* (og *stor*) repræsenteres både som hyperonym og hyponym, både generisk og specifikt:

FIGUR 2.10. EKSKLUSIVE OPPOSITIONER I DE INKLUSIVE.
(FRA ANDERSEN 2001: 43)

Sådan som jeg indførte begrebet om markerethed ovenfor (afsnit 6.1 om *løver* og *løvinder*), var det i den enkleste og lettest begribelige form: Ikke blot fulgtes den indholdsmæssige asymmetri af en udtryksmæssig, men termernes reference, deres respektive *ekstension*, afspejlede den også: *Løve* er den umarkerede, semantisk set brede term (intension) og kan også anvendes bredt (ekstension) om både hun- og hanløver. *Løvinde* er den markerede, semantisk set snævre term (intension) og kan kun bruges om hunløver (ekstension).

Det er imidlertid en væsentlig pointe hos Andersen at dette simple forhold mellem intension og ekstension ikke gælder for alle sådanne modsætningspar, fx kan *greve* ikke bruges om grevinder, og *øst* heller ikke om vest (jf. fx 2001: 40, 44). Ikke desto mindre er også disse par karakteriseret ved markerethed hvilket bl.a. afspejles i den kanoniske rækkefølge medlemmerne af sådanne par nævnes i (umarkeret først, markeret bagefter: *løver*

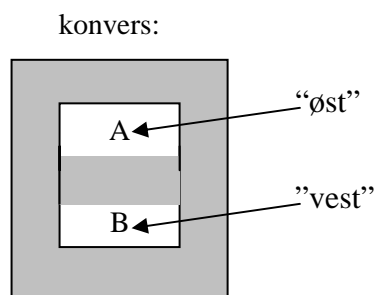
³⁴ Hjelmlev pointerer: "Det ikke-karakteriserede element kan ikke blot være defineret ved, at det ikke signaliserer et givet A (f.ex. positiv inden for komparations-kategorien). Det må tillige være defineret ved, at det staar inden for A's begrebszone. Ellers vilde jo alle de ikke-karakteriserede elementer betyde det pure ingenting..." (1972: 70). NB! Hjelmlev bruger her 'A' som abstrakt symbol for en paradigmatiske form; det har intet med store-alfa at gøre, men stammer fra Jakobson som Hjelmlev netop kritiserer for at beskrive 'ikke-A' som en negation af 'A's begrebsindhold.

og løvinder, grever og grevinder, øst og vest). I disse tilfælde er det givetvis, skriver Andersen, nærmest utænkeligt at den ene terms ekstension (*reference potential*) kan inkludere den andens, men:

Such oppositions appear to be construed first as inclusive, which makes the relation between the two opposites asymmetrical and casts one of the opposites as superordinate. The superordinate term **remains a merely virtual hypernym**, for there is no use for its generic reference potential.

(2001: 44; min fremhævning)

Han illustrerer det som her hvor den logiske opposition er konvers, men skemaet ville også gælde den kontradiktoriske opposition ved eksempelvis *grever* og *grevinder*:

FIGUR 2.11. GENERISK POTENTIALE UUDNYTTET.
(FRA ANDERSEN 2001: 45)

Andersen er udpræget kritisk over for andre fremstillinger af markerethed. Især den gennemgående tendens til at betegne den grundliggende asymmetriske opposition med symmetriske termer får på hattepulden, her eksemplificeret ved Jakobson (som også Hjelmslev kritiserede kraftigt, se 1972: 70, kort gengivet i note 22, s. 55).

The characterization of Jakobson³⁵, "lack and presence of markedness" can be read as an indication that Jakobson himself found the notion essentially intractable. The reason for this intractability, however, is no mystery. Jakobson tried to reduce markedness relations to contradictory relations (signaling vs. not signaling and A vs. non-A). But an inclusive relation is not thus reducible.

(1989: 24)

Det vil sige at alle senere beskrivelser af markerethed i termer som *A* vs. *non-A* betragtes som fundamentalt misvisende, idet en inklusiv, asymmetrisk opposition hermed betegnes som kontradiktorisk. Efter min mening går Andersen dog for langt med denne kritik: Man kan godt reservere den fagtekniske forstavelse *non-* til umarkerede sproglige størrelser, så længe man er sig bevidst at der er tale om et 'ikke-kun' eller 'ikke-specifikt'. Så bliver det

³⁵ I "Zur Struktur des russischen Verbuns", 1971: 720

umarkerede led komparativ i det franske komparationsparadigme fx til '*ikke-specifikt*-stærk intensitet'. (At der så i dén formulering lægges for meget vægt på det markerede led, er en faktor man heller ikke må overse. Men med dette in mente fungerer læsningen af *non-* som *ikke-kun-* eller *ikke-specifikt-* efter min mening som en vigtig påmindelse om at den asymmetriske relation gælder i alle sproglige oppositioner, ikke kun de participative).

Grunden til at den inklusive relation er så gennemgribende, forklarer Andersen, er at det er et fænomen der skyldes en helt basal kognitiv mekanisme, nemlig at vi fokuserer på det der er vigtigst for os i en bestemt sammenhæng, hvorved alt andet træder i baggrunden og mister fokus (jf. 1989: 39). Allerede Trubetzkoy skulle således have påpeget parallellen mellem markerede-umarkerede størrelser og Gestaltpsykologiens *figur-grund*-relationer (Andersen 2001: 45). Selv om man fokuserer på en ting, *figuren*, forsvinder resten, *grunden*, ikke helt ud af opmærksomhedsfeltet, men indgår som en del af beskrivelsen. Skal man forstå denne parallel ret, må man faktisk betragte (bag)-grunden som en nødvendig del af afgrænsningen af den pågældende størrelse, i hvert fald i sproglig sammenhæng: Ellers er det uforståeligt at det er den umarkerede term der giver navn til oppositionen som helhed, som det er tilfældet for i hvert fald de leksikalske par ovenfor, og som det også fremgår af Andersens egen udlægning af de centrale pointer i teorien:

... markedness arises in the initial cognition of any and all distinctions thanks to the inherently asymmetrical, inclusive relation that obtains between any concept that is formed (M) and the conceptual space that surrounds it (U). ... It is only in a subsequent step of analysis that a concept is cognized as simply included ... – or it is cognized as one of the terms of an included exclusive opposition. In the latter case, some of the surrounding conceptual space may be formed as a hypernym – e.g., [*duck* [*duck* : *drake*]], [*wide* [*wide* : *narrow*]] – or, if it does not correspond to any experience, it may remain blank – [Ø [*east* : *west*]].

(Andersen 2001: 45-46)

I grammatisk sammenhæng svarer det gestaltpsykologiske *grund* altså til begrebszonen og *figur* til det sprogspecifikke paradigmes markerede led. Relationen til de andre led i paradigmet kan så være blot og bart asymmetrisk, eller den kan være kontrær, kontradiktorisk eller konvers. Men bemærk også at der tilsyneladende er en forskel, i hvert fald i terminologi, på Hjelmlev og Andersen her: I de tilfælde hvor begrebszonen er opkaldt efter en af de indgående former, er Hjelmlevs begrebszoner opkaldt efter den markerede form, og Andersens efter den umarkerede. Det skyldes dog blot, så vidt jeg kan se, at Andersen koncentrerer sig mest om leksikalske modsætningspar, mens Hjelmlevs beskrivelser gjaldt grammatikken: I de grammatiske oppositioner er det som regel tilstrækkeligt at

beskrive begrebszonen ud fra den markerede form, eftersom den umarkerede ganske ofte blot kaldes *non-x*. I de leksikalske par har den umarkerede form åbenlyst sit eget navn, og kan derved anvise omfanget af zonen, grænserne for *grunden*.

I forhold til Columbia-skolens analyser af 'grammatiske systemer' er det interessant hvordan man på den ene side afviser markerethed og på den anden side opererer med forskellige oppositionstyper, meget lig med de Hjelmslev-andersenske:

With respect to the relationships among members of a grammatical system, two kinds of oppositions are used. In the first, called an "opposition of inclusion", one meaning logically includes the other, which is more precise in that it conveys additional semantic information not conveyed by the more inclusive meaning. In the "opposition of exclusion", the meanings occupy two or more mutually exclusive subparts of the shared semantic substance ...

(Contini-Morava & Goldberg 1995: 19)

Tilsyneladende når de dog ikke frem til en erkendelse af den indbyrdes relation der eksisterer mellem inklusive og eksklusive oppositioner, og man kan jo spekulere over om det er en konsekvens af at de ikke anerkender markerethed som et relevant, lingvistisk begreb.

6.4 Det udvidede paradigmebegreb

Andersen afslutter sin 1989-artikel med at opridses hvor bredt markerethedsbegrebet kan anvendes når man tager Hjelmslevs opfattelse i betragtning, nemlig at markerethed gælder alle paradigmatiske oppositioner:

Sentence syntax offers paradigmatic choices among grammatical constructions (active vs. passive, nominative vs. ergative) and element orders (direct vs. inverted) In all such cases one can reasonably presume that asymmetrical value relations obtain, and it makes good sense for the linguist to posit them and, to the greatest possible extent, determine their manifestations – individually as well as in their interaction in complexes ...

(1989: 41-42)

Hjelmslev selv fastholdt det morfematiske niveau i sin paradigme-forståelse og havde i det hele taget en kraftig aversion mod syntagmatisk grammatik. Men som Andersen lægger op til ift. markerethed, kan teoriens potentiale udvides kraftigt, så snart man accepterer en bredere beskrivelse af genstandsfeltet – en beskrivelse der bl.a. tager alvorligt at der er forskel på kasusprog (med mange fleksiver og løs ledstilling) og ledstillingsprog (med få fleksiver, men fastere ledstillingsmønstre).

I Christensen (2002) har jeg argumenteret for en udvidelse af paradigmebegrebet fra de traditionelle fleksivparadigmer til alle lukkede, grammatiske systemer hvor man kan

identificere en fælles indholdsmæssig ramme og tegnbaserede forskelle på udtryk og indhold mellem formerne (jf. også inspirationskilden hertil: Heltoft 1996). Det udvidede paradigmebegreb hviler i høj grad på en bred forståelse af tegnet, som altså ikke blot skal forstås som morfemer, men også som andre syntagmatisk forbundne størrelser, fx ledstilling og prosodisk tryk (enhedstryk angiver syntagmatisk enhed som i *ø*læse 'avis, *ø*købe 'hus).

I introduktionen til Columbia School-antologien *Meaning as Explanation* skriver Contini-Morava tilsvarende om bredden i tegnets udtryksside:

There is ... no *a priori* restriction in sign based theory as to what can count as a signal (*signifiant*): a suprasegmental feature, a phoneme, a combination of phonemes, the placement of words in a particular order or the absence of an element in a position that would otherwise be filled...

(1995: 7)

Især ledstillingsforskelle er således blevet undersøgt af medlemmer af Columbia-skolen som eksempler på hvad Saussure kaldte *abstrakte entiteter*, dvs. tegn der ikke kan afgrænses til 'specific phonological content' (Contini-Morava 1995: 10). Det indebærer ikke at alle ledstillingsfænomener kan betragtes som tegn, og dermed heller ikke som former i et paradigme.

Som et eksempel på et ledstillingsfænomen der i høj grad kan betragtes som et paradigme, kan nævnes grammatikaliseringen af de syntaktiske relationers topologi i dansk, dvs. placering af subjekt og objekter. Heltoft (2003) beskriver hvordan ledstillingen i gammeldansk primært kodede informationsstrukturelle relationer, og havde fri subjektplacering, mens moderne dansk har specifikke subjektpladser og løsere fokusstruktur:

A striking contrast between Modern Mainland Scandinavian word order and Old Scandinavian word order is found in the coding of grammatical relations. Subjects and objects have their own position in the topology of the modern languages, but this was not so in Old Scandinavian. The coded word order of Old Scandinavian word order had nothing to do with distinctions between grammatical relations. These differences were still marked solely by the case system...

(2003: 66)

In Old Danish, and in Old Scandinavian in general, there was no fixed position for the subject. Positions never identified subjects and objects, but they ascribed information structural values to them.

(2003: 43)

Tabet af kasusmarkeringer i dansk har gjort det essentielt at kunne identificere de syntaktiske størrelser på anden vis, og det har ledstillingen så givet mulighed for. Den diakrone

udvikling og de indbyrdes årsagssammenhænge er dog ikke relevante her. Det vigtige er at indse at topologi kan udtrykke grammatisk indhold og derved indgå som en del af beskrivelsen af et sprogs paradigmatiske strukturer. Som det vil fremgå af kapitel 5, er det ikke kun de syntaktiske relationer der kodes i moderne dansk ledstilling, men også illokutionær ramme samt rester af det informationsstrukturelle system i gammeldansk.

7. Mulige hyperparadigmer

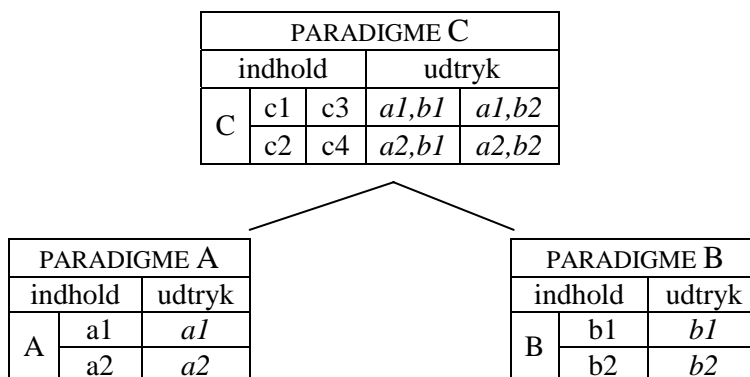
Det er kun på baggrund af et bredt, indholdsbaseeret paradigmebegreb at man kan stille spørgsmålet om der eksisterer paradigmatiske strukturer på et højere niveau end de simple paradigmer i sig selv. Forudsætningen må nemlig være at der kan skelnes mellem forskellige udtryksoppositioner som står i en særlig indholdsmæssig relation til hinanden. Det er især når paradigmer af forskellig type samvirker, at man kan begynde at forestille sig eksistensen af højereordensparadigmer. Igen er grundantagelsen at der må være et indholdsmæssigt slægtskab mellem de enkelte paradigmer, før der kan blive tale om et egentligt nyt, overordnet paradigme. Det er indholdssiden der binder et paradigme sammen, ikke udtrykssiden, og det må også gøre sig gældende for mere komplekse paradigmatiske strukturer. Man kunne tale om 'superparadigmer', men det kommer nemt til at lyde lidt rigeligt begejstret, så jeg foreslår (med tak til Lars Heltoft) i stedet termen *hyperparadigmer* – og så passer det græske forled etymologisk set også bedre til ordet 'paradigme'.

Et godt bud på en udtryksmæssig klar afgrænsning af to basalparadigmer der fint kan samvirke med hinanden, vil være fleksivparadigmet på den ene side og ledstillingsparadigmet på den anden. Mere konkret kan det dreje sig om indsættelsen af et bestemt materiale (her morfematisk) i en særlig struktur (her topologisk). I et sådant tilfælde ville det være muligt såvel at differentiere relativt tydeligt mellem forskelligt paradigmatiske basalindhold som at relatere dem systematisk til hinanden.

7.1 To grundtyper

Det er muligt at tænke sig i hvert fald to forskellige slags hyperparadigmer: Den ene kombinerer tegnene fra ét (basal)paradigme med dem fra et andet, og syntetiserer dem til et helt tredje tegnsystem. Denne type hyperparadigme vil jeg derfor kalde *syntetisk* (i betydningen: 'sammensættende til en helhed', dvs. ikke som sprogtypologisk fagterm som i 'syntetiske sprog'). Udtrykssiden af et sådant hyperparadigme vil blot være en kombination af basalparadigmernes udtryk, formentlig bedst beskrevet som en indlejring af det ene

paradigmes udtryk i det andets. Men indholdssiden vil kunne udgøre en helt ny enhed. Jeg har forsøgt at konkretisere det lidt ved at illustrere hvordan jeg mener at paradigmerne kan spille sammen – og bemærk at jeg helt undlader at bringe Hjelmslevs begrebszone og spørgsmålet om markerethed i spil. Det er først ved den konkrete analyse af sprogspecifikke paradigmer at det giver mening at have en sådan detaljeringsgrad. Her skal figur 2.12 alene vise hvordan to sæt udtryk kan kombineres til et nyt, samlet indhold:

FIGUR 2.12. KOMBINATION AF BASALPARADIGMER TIL SYNTETISK HYPERPARADIGME

Det egentlige hyperparadigme er altså paradigme C i denne figur. Bemærk hvordan de 2x2 led principielt giver ophav til fire komplekse led i hyperparadigmet. Det er dog forventeligt at ikke alle kombinationer er mulige af semantiske årsager: Begrebszonernes opbygning med positive og negative felter sandsynliggør at nogle led kun kan kombineres med bestemte andre når der skal kunne komme en homogen fælles begrebszone ud af det. For de umarkerede led burde det ikke give vanskeligheder, mens to markerede led muligvis vil pege i hver sin retning og dermed ikke give ophav til nogen fælles form. Noget tilsvarende pointerer Carl Bache i sin teori om sproglige kategoriers samspil ('categorical interplay'):

... an unmarked language-specific form will have a higher degree of compatibility with meanings from other categories than a marked form.

(1995: 197)

Bache lægger vægt på netop de steder hvor der kan være uoverensstemmelse mellem former fra forskellige kategorier, men hvor jeg i disse tilfælde anser kombinationen for semantisk umulig, opererer Bache med at formerne godt kan optræde sammen, men så blot med en form for semantisk omtolkning til følge. Fx analyseres den engelske verbale *ing*-form generelt som et internt perspektiv på en aktivitet, men i kombination med et direkte objekt (som i *Jack was building a house*) beskrives formen som *atelisk*, altså en helt anden indholdsmæssig opposition (1995: 185, 203). Det fremgår at det direkte objekt tillægges

en særlig funktion som telicitetsfremkaldende element i sætningen, men det undersøges ikke nærmere om det virkelig er objektet der fremkalder en sådan tolkning eller ej. En vanskelighed ved analysen er at der tilsyneladende ikke anvendes kommutationsprøver, hvorfor der heller ikke identificeres egentlige tegnoppositioner. Jeg skal ikke komme nærmere ind på Baches analyse her, men blot understrege at mit hyperparadigmebegreb forudsætter at man stadig kan identificere de indgående basalparadigmers respektive indhold når de indgår i hyperparadigmet, og at hyperparadigmer ikke skal forstås som en omtolkning af formerne, men som et komplekst indhold der – her i den syntetisk type – ikke kan udtrykkes af nogen af basalparadigmernes former alene.

Den anden mulige hyperparadigmetype er inspireret af Lars Heltoft & Lisbeth Falster Jakobsens analyse af de danske passivformer relateret til de to mulige placeringer af ubestemt subjekt i en fremsættende sætning (fx i Engberg-Pedersen et al. 1996, her citeret fra *ROLIG-papir 54* (1995)). Forfatterne argumenterer for at indholdssiden i disse to paradigmer er den samme: nemlig en forskel i talerforankring, såkaldt *subjektiv* over for *non-subjektiv* form (1995: 5, 14f; jf. også kapitel 3). Kommutationsprøver viser tydeligt at *blive*-passiv er udtryk for talers eget perspektiv, og udgør altså den markerede, subjektive form, mens *s*-passiv ikke er det. Ofte får *s*-passiven en defaultlæsning hvorefter den optræder som *blive*-passivens logiske modsætning, dvs. en objektiv form der signalerer at taler ikke er ansvarlig for det propositionelle indhold:

Either the speaker's consciousness (with the periphrastic passive) is the only relevant point-of-view, or (with the *s*-passive) another point-of-view is inserted: the general narrator behind generic sentences and norms, or a particular point-of-view, a narrated person or a narrator. In this sense, we shall speak of subjectively anchored clauses vs. objectively (non-subjectively) anchored clauses.

(Heltoft & Falster Jakobsen 1995: 15)

Jeg skal ikke gengive hele analysen her, men vil for illustrationens skyld give et par eksempler på de to passivformer (fra 1995: 8 og 23):

(3) <i>indledningen bliver skrevet til sidst</i>	(subjektiv form – fx beretning om hvad der faktisk skal ske/skete)
(4) <i>indledningen skrives til sidst</i>	(non-subjektiv form – fx gengivelse af beslutning eller af generel norm)

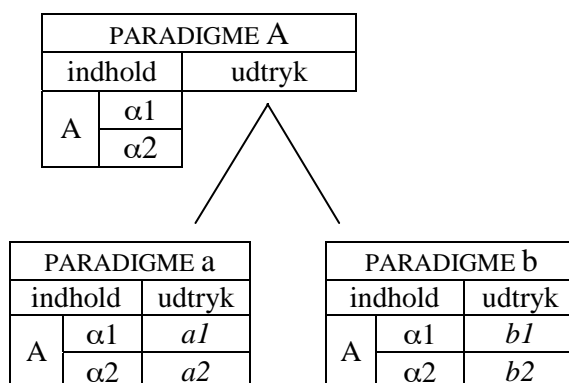
Mens der ikke eksisterer en sådan modsætning i aktiv, finder forfatterne – 'somewhat unexpectedly' som de medgiver den potentielt skeptiske læser (jf. 1995: 4) – den samme indholdsforskel i et helt andet udtrykssystem, nemlig det topologiske:

... not only does Danish word order manifest similar content to that of the inflectional passives: in fact, it manifests the **very same** language-specific content options.
(1995: 25; min fremhævning)

Systemet fungerer kun ved introduktion af ubestemte subjekter. Her opstår en udtryksdistinktion mellem (1) den markerede form med *der* i fundamentfeltet og subjektet på den normale *objekt*plads og (2) to umarkerede former hvor subjektet enten står i fundamentfeltet eller på den normale *subjekt*plads efter det finitte verbal (se kapitel 5 for en gennemgang af de relevante dele af dansk ledstilling). Når et ubestemt subjekt introduceres med en *der*-konstruktion, som i (5) nedenfor, forankres perspektivet til den talende og giver mulighed for fx almindelige konstateringer, beretninger, personlige vurderinger. Hvis subjektet til gengæld placeres på en af de umarkerede pladser, forankres perspektivet ikke i taleren, og det åbner op for fx gengivelser af andres tale og generiske udsagn, men er også et yndet middel i fiktion til at vise at det ikke er fortællerens perspektiv man følger, men en person i fortællingen (som i (6) – begge eksempler frit fra 1995: 29):

- (5) *Der kommer en mand ud fra Bellevue Strandhotel* (subjektiv form – fx faktuel beskrivelse)
 (6) *En mand kommer ud fra Bellevue Strandhotel* (non-subjektiv form – fx fiktion med andet perspektiv end fortællerens)

Her kan man – med det rette, brede paradigmebegreb i bagagen – tale om et hyperparadigme der skræver over to udtrykssystemer, men har bevaret samme indhold (jf. dog Heltoft & Falster Jakobsen der har en lidt anderledes beskrivelse, 1995: 36). Det kan illustreres som i figur 2.13:

FIGUR 2.13. KOMBINATION AF BASALPARADIGMER TIL PARALLELT HYPERPARADIGME

Jeg har valgt at bevare indtegningen af indholdssiden i basalparadigmerne for at pointere at de begge har dette indhold i sig selv, uanset at de også indgår i et overordnet, generelt

hyperparadigme med samme indhold. Tilsvarende er de to underordnede paradigmer nu opkaldt efter deres udtrykssider, ikke deres indhold. Bemærk at det altså i dette tilfælde ikke er nødvendigt at former fra begge basalparadigmer skal være tilstede for at der kan opstå en særlig hyperparadigmatisk form – der er simpelthen tale om at samme indhold er grammatikaliseret parallelt i to systemer. Denne type vil jeg kalde det *parallelle* hyperparadigme. I den idealtipe som figur 2.13 udgør, er analogien fuldstændig i den forstand at basalparadigmerne strukturerer det fælles indhold på nøjagtig samme måde. Det er dog forventeligt at ikke alle empiriske hyperparadigmer udviser en sådan fuldstændig parallelitet, men kan forme den fælles begrebszone på forskellig vis.

En nærmere diskussion af hyperparadigmet som teoretisk størrelse må afvente undersøgelserne af kombinatorikken mellem de undersøgte basalparadigmer.

Men først skal det formodede, fælles indhold for systemerne beskrives nærmere. På dette punkt er der ikke tale om sprogspecifik analyse endnu, og derfor må det blive en undersøgelse af indholdssubstansen, nemlig *modalitet*.

Kapitel 3

Substansen: Modalitet

1. Indledning

Modalitet er et område inden for lingvistikken der til stadighed fascinerer, men ofte også frustrerer forskerne. Det er efterhånden en almindelig konstatering at der ikke eksisterer nogen reel konsensus om hvad termen dækker, dvs. på den ene side hvordan modalitet bedst skal beskrives (intension) og på den anden side hvilke fænomener der så kan regnes for modale (ekstension). Flere nyere behandlinger af emnet beklager den manglende sammenhængskraft i de traditionelle fremstillinger af modalitet, og forsøger på den ene eller den anden måde at rydde op i mængden af definitioner og termer, enten ved en indsnævring af området eller ved at kaste lys over (endnu ikke indsete) teoretiske sammenhænge (se fx Nuyts 2005, Boye 2005, Heltoft 2005).

I det følgende vil jeg introducere til to af de meget grundlæggende uenigheder der præger modalitetsforskningen, og efterfølgende gå mere i detaljer med et løsningsforslag der er særlig relevant for nærværende afhandling. Det drejer sig først om to forskellige traditioners modstridende syn på hvordan (og især hvor *bredt*) modalitet skal defineres (afsnit 2), og dernæst om relationen mellem den logisk-filosofiske beskrivelse af modalitet og den mere etymologisk inspirerede (afsnit 3).

For denne undersøgelses formål er det overflødigt at gengive den traditionelle kanon inden for modalitetsforskningen, selv om en del klassiske begreber vil optræde som nedslagspunkter i nærværende kapitel. Det væsentlige er at nå frem til en beskrivelse af modalitet som er anvendelig ift. opstillingen af de forskellige paradigmer og deres samspil. Det relevante forlig er formuleret af Lars Heltoft (2005) og trækker kraftigt på Gunnar Bechs teori om tyske modalverbers semantik (1951) der derfor også vil blive introduceret.

2. Det hele eller en (hel) del?

Eva Skafte Jensen gengiver i sin artikel ”Modalitet og dansk” (1997) to væsensforskellige syn på hvad modalitet er. Disse forskellige opfattelser knyttes til forskellige traditioner inden for sprogforskningen, nemlig det der identificeres som hhv. den romanske og den angelsaksiske tradition. Jensen skriver således:

I den romanske tradition er den grundlæggende antagelse, at modalitet er afsenders tilstedeværelse i ytringen og at enhver ytring dermed er modal.

... I den angelsaksiske tradition er en ytring først modal, når den skildrer tilstande uden for den faktiske verden, når den skildrer andre *mulige verdener*.

(1997: 10)

Men bemærk at der i hvert fald i fransk lingvistik er meget forskellige retninger: Nicole le Querler (1996) viser hvordan der både findes helt smalle definitioner (hvorefter fransk ikke udviser nogen modale træk!) og meget brede (hvorefter ”*tout énoncé est modalisé*”; 1996: 50). I det følgende skal der ved ’romansk tradition’ forstås den brede definition.³⁶

Lidt forenklet sagt skilles man ved spørgsmålet om hvorvidt modalitet drejer sig om afsenders fremstilling af det propositionelle indhold i det hele taget, eller om kun bestemte typer sådanne fremstillinger er modale, nemlig dem der ikke drejer sig om verden som den faktisk er.

En helt klar forskel på de to tilgange ligger i om man regner følgende konstatering som modal eller ej:

(1) *Pigen løber hurtigt.*

Romanisterne³⁷ vil argumentere for at den er modal eftersom afsender med valget af deklarativ ledstilling og verbum i indikativ viser at han opfatter det propositionelle indhold som sandt og præsenterer det som en information til modtager. Angelsakserne vil argumentere for at den ikke er modal netop fordi den er faktuel, eller kategorisk som det også kaldes (se fx Davidsen-Nielsen 1990: 43, her fra Jensen 1997: 10). For dem vil kun ytringer der er non-faktuelle være modale, altså fx:

(2) *Måske løber pigen hurtigt.*

(3) *Pigen skal løbe hurtigt!*

(4) *Løber pigen mon hurtigt?*

Den angelsaksiske tilgang virker umiddelbart plausibel: Skellet mellem kategoriske og modale ytringer kan aflæses på udtrykssiden idet der fx tilføjes et ekstra element (her altså adverbiet *måske* i (2) eller modalverbet *skal* i (3)) eller rokeres rundt på rækkefølgen af leddene i de modale ytringer (som i (4)). Samtidig appellerer denne beskrivelse til vore intuitioner om at der er forskel på det virkelige og det (mere eller mindre) uvirkelige. Og

³⁶ Og det kan desuden tilføjes at i hvert fald dele af slavisk sprogforskning tilsyneladende deler det brede romanistiske syn på sagen, se fx Nordborg-Nielsen 1981, Krylova 2005.

³⁷ Herhjemme eksemplificeret ved fx Nølke 1989, og i Frankrig fx ved Ballys *Linguistique générale et linguistique française* (1932) og Arrivé et al.’s *La Grammaire d’aujourd’hui* (1986) såvel som ved Pottiers *Linguistique générale* (1974) (jf. le Querler 1996: 51-53).

den giver os den fordel at vi kan navngive alt det der fjerner en ytrings propositionelle indhold fra virkeligheden som ”modalt”.

Men den indebærer også vanskeligheder: Den skarpe opdeling i kategoriske og modaliserede (= non-faktuelle) ytringer medfører at lingvister af denne opfattelse ikke kan kalde adverbialer som *jo* og *skam* modale:

- (5) *Pigen løber jo hurtigt.*
- (6) *Pigen løber da hurtigt.*

Disse adverbialer placerer ikke sagforholdet i en mulig verden, snarere tværtimod: De tager sandhedsværdien for givet, og åbner slet ikke for diskussion af det propositionelle indhold. Sammenlign med *sikkert* og *vel* der gør (5) og (6)'s ækvivalenter non-faktuelle:

- (7) *Pigen løber sikkert hurtigt.*
- (8) *Pigen løber vel hurtigt.*

Helt karakteristisk for den angelsaksiske tradition skelner Niels Davidsen-Nielsen i sin behandling af sådanne adverbialer mellem de ”modale (epistemiske)” (fx *vel*) og alle de andre (fx *jo* og *da*). Men forskellene i ’faktualitetsstatus’ til trods har disse fire adverbialer nogle ganske væsentlige fællestræk. Disse fællestræk tæller bl.a. skopusforhold, tryk og topologiske restriktioner (se i øvrigt kapitel 6).

En vanskelighed for den angelsaksiske tradition består derfor i at man begrænser sig til den ene side af en opposition som kan være paradigmatiske organiseret, dvs. hvor der er kommutation mellem faktisk betydning og non-faktuel betydning. På den måde risikerer man at afskære sig fra væsentlige indsigter i indholdsformens grænser og kategoriseringer. Dette problem kunne i princippet undgås hvis man fastholdt skellet mellem indholdssubstans og indholdsform, og lod det være et empirisk spørgsmål om den intuitive forskel på faktuelitet og non-faktuelitet var afspejlet i sproget og hvordan. Men det er yderst sjældent at der overhovedet er opmærksomhed omkring et sådant skel, og selv hvor der er, opgives det ofte i praksis (Palmer 1986: 21-22³⁸).

³⁸ Palmer skriver fx at man kan operere med et skel mellem *modus* og *modalitet* ”similar to that between tense and time, gender and sex”, men finder det problematisk at *modus* traditionelt anvendes kun om verbalbøjning. Han overvejer så en anden mulighed ved at henvise til Huddleston's begreb om ’analytiske modussystemer’, men fortsætter: ”This is an attractive solution but will not be adopted here, because the alternative terminology is now well established.” (1986: hhv. 21 og 22).

Den brede romanske tilgang kan modsat lide under den vanskelighed at man får svært ved at tale om modalitet som et afgrænset sprogligt fænomen når alle ytringer er modale.

Eksemplerne med adverbialerne ovenfor illustrerer også dette problem: Hvordan skal man beskrive deres bidrag til sætningen når den i forvejen altid-allerede er modal? Jensen vælger at håndtere problemet ved at tale om forskellige typer *modale virkemidler* hvor modus (og ledstilling) er én type, og fx sætnings- og ytringsadverbialer en anden (1997:15). Disse adverbialer må så betragtes som en form for overvejning på det allerede modale ytringsniveau, og det må diskuteres hvordan de forskellige modalitetsformer adskiller sig fra hinanden. Det er bl.a. det jeg vil give et bud på i løbet af denne afhandling.

På trods af den store forskellighed i tilgangene til modalitet er der ikke tale om nogen egentlig faglig kontrovers. Modalitetsopfattelserne er knyttet så stærkt til den enkelte tradition at tilhørsforholdet som regel kun fremstår implicit, og en diskussion med den divergente tilgang påbegyndes end ikke. Der er imidlertid andre diskussioner inden for feltet der er relateret til denne hvoraf en enkelt skal introduceres her:

2.1 (Manglende) realitet

De ytringer der ovenfor blev karakteriseret som non-faktuelle eller modale, blev i en lidt forenklet form relateret til 'virkeligheden', altså om en ytrings propositionelle indhold bliver fremstillet som 'virkeligt' (eksisterende) eller ej. Et begrebspar der har vundet en del udbredelse i de senere år, er *realis* over for *irrealis*. De skal netop dække over disse forskellige fremstillingsmåder, men tilsigter bevidst en mere teknisk karakter for at undgå de vanskeligheder der opstår ift. beskrivelse af fx fiktion hvis man holder sig til mere dagligt-sproglige termer som *virkelig* eller *faktuel* (jf. Palmer 2001:1). Begrebsparret bruges især i den angelsaksiske sprogforskning, og derfor samles interessen også typisk om *irrealis* (eftersom det stort set svarer til de non-faktuelle ytringer) (jf. fx Givón 1995: 115ff). Palmer (2001: 1, 145ff) holder dog eksplicit de to begreber op over for hinanden som relevante sprogtypologiske kategorier³⁹, og fastholder derved også det mere faktuelle som en del af beskrivelsen. Alligevel er det tydeligt at heller ikke han deler den romanske traditions brede modalitetssyn, fx tildeles de tilfælde hvor et (påstået?) *realis*-morfem indgår i en typisk

³⁹ Betegnelserne er især udbredt i beskrivelsen af eksotiske sprog, men der er også kritiske stemmer inden for sprogtypologien der finder termerne upræcist anvendt eller for abstrakte til at have kognitiv relevans (fx Bendix 1998; Bybee 1998: 267).

non-faktuel sætning særlig interesse⁴⁰, mens de tilfælde hvor et sådant morfem blot er i overensstemmelse med sætningstypens generelle 'faktualitetsstatus' regnes for uinteressante: "There is very little to be said about reference to simple past and present. These ... are always marked as realis." (2001: 168).

Inden for dansk grammatisk tradition ser behandlingen af realitetsspørgsmålet noget anderledes ud. For det første har begrebet 'realitet' tidligere været anvendt referentielt. Det fremgår af Diderichsens artikel "Realitet som grammatisk Kategori" fra 1939 at der i 20'erne og 30'erne var en del diskussion af dette emne, især med udgangspunkt i spørgsmålet om forskellige grammatiske formers udsigelse om virkeligheden. Diderichsen viser heroverfor at hverken indikativ eller deklarativ sætninger nødvendigvis fremstiller det propositionelle indhold som faktisk, ligesom heller ikke konjunktiv nødvendigvis fremstiller noget som 'blot tænkt'. Det er snarere sådan at de forskellige 'realis'- og 'irrealis'-former indgår i et intratekstuel samspil hvor fx indikativ 'sætter' noget som et foreløbigt udgangspunkt for en tankerække, mens konjunktiv så kan bryde med denne tankerække og opstille en modsætning til den:

... ved at fremsætte et Indhold i Indikativ giver man et Tankeprodukt (der har sin selvstændige »irreale« Existens uafhængigt af den »reale« skabende psykiske Proces) en »forbindende«, »forpligtende« Karakter; man konstituerer det i Udsagnet indeholdte Tankekomplex (»Gedankengebilde«) som grundlæggende Fixum for en udtrykt (ell. blot mulig) videre Tankebygning ... Har jeg (som Dom eller Antagelse) »sat« Sagforholdet: Jorden staar stille, har jeg spærret Muligheden for derimod stridende Domme (fx. Jorden roterer), og en Antagelse i Modstrid med den anførte maa meddeles i »Modus irrealis«.

(Diderichsen 1966a: 37)

Bemærk ligheden med den romanske traditions fokus på at alle ytringer er afsenders *fremstilling* af det propositionelle indhold. Men hvor Diderichsen anerkender (og selv påviser) rimeligheden af at skelne mellem realis og irrealis tekstinternt (i en form for tidlig tekstlingvistik!), afviser han at 'realitet' skulle findes som egentlig grammatisk kategori. Denne afvisning baseres dog tilsyneladende på den datidige, referentielle definition af realitet (1966a: 44), og Diderichsen når desværre kun til nogle løse overvejelser om en reelt grammatisk definition på baggrund af sine egne afklaringer⁴¹.

I to meget korte artikler af Erik Hansen og Peter Harms Larsen fra 1970 (i det første nummer af fagtidsskriftet NyS) finder man ansatser til en sådan grammatisk definition, om

⁴⁰ Fx kombinationen af realis-morfem med fremtid eller i imperative sætninger (2001: 169, 180).

⁴¹ Han diskuterer således kort muligheden for at se en særlig "Betydningssfære" hvor der 'sættes' et indhold som et andet så kan stå i relation til ("funderes på"), og kalder det "Funderingssammenhæng" (45-46).

end forfatterne kun beskæftiger sig med den ene side af den sproglige opposition. Forfatterne indfører nemlig her den tydeligt markerethedsinspirerede term *non-realis* som betegnelse for en særlig type grammatisk indhold, udtrykt især ved brugen af tomt fundamentfelt i det deklorative sætningsskema, men også på anden vis (optativ, negerede sætninger, ledsætninger med *om* eller *hvis*, samt hovedsætninger i det neutrale sætningsskema (se kapitel 5)).

Det bringer mindelser om den angelsaksiske definition af modalitet når Hansen fremkommer med artiklens eneste (og noget knudrede) bud på en bestemmelse af nonrealis' betydning:

Sætningen *kongen lever* er en realis-sætning. Den er formet således at den kan betegne en kendsgerning. Sætningen
kongen leve/leve kongen
indeholder et element (nemlig det verbalfleksiv der har formanten *-e*) som har den effekt at det ændrer sætningen *kongen lever* til en sætning hvor *kongen lever*⁴² ikke fremstilles som en kendsgerning.

(Hansen og Larsen 1970: 34; min fodnote)

Også her bemærkes distancen til det referentielle realitetsbegreb når der blot tales om at det propositionelle indhold *fremstilles* som en kendsgerning (men det må understreges at realis og nonrealis i disse artikler ikke relateres (eksplicit) til modalitet).

Larsens bud på en indholdsbestemmelse af nonrealis formår bedre at beskrive den umarkerede status:

... det eneste der er fælles for betydningen af de forskellige [af Larsen undersøgte; TC] sætningstyper synes at være at de intet udsiger om realiteten af det de refererer til...

(Hansen og Larsen 1970: 38)

I relation til den aktuelle, internationale interesse for dette emneområde er det interessant at forfatterne allerede på dette tidspunkt henregner irrealis som et særtilfælde af nonrealis (Hansen og Larsen 1970: 35). Dette synspunkt er også gennemført i *GDS*, fx 1999b: 170-71, hvor det ekspliciteres at irrealis bør være betegnelsen for det kontrafaktiske, mens nonrealis blot ikke forpligter sig på sandheden af det propositionelle indhold. Ud fra denne betragtning beskæftiger også de sprogtypologiske beskrivelser (og den angelsaksisk orienterede modalitetsforskning) sig tydeligvis med nonrealis.

⁴² Her hentyder Hansen tydeligvis ikke længere til selve strengen *kongen lever*, men til det propositionelle indhold udtrykt ved denne streng.

Inden jeg går over til den næste kontrovers, vil jeg knytte et par ord til de to modalitetstilgange. Som udgangspunkt finder jeg romanisternes betragtning om afsenders tilstedeværelse i alle ytringer rigtig: Det er væsentligt at være opmærksom på at alle ytringer der gengiver et sagforhold, udgør afsenders fremstilling heraf – også dem hvor sagforholdet beskrives som virkeligt. Det ses især klart ved fiktion der både kan beskrive forestillede situationer som virkelige og veksle mellem den ene og den anden realitetstatus. Til gengæld bliver det påtrængende at klarlægge hvor grænserne for det modale går, så ikke alt bliver modalt blot fordi det er ytret. Det er denne afgrænsningsproblematik de næste afsnit handler om.

3. Logisk eller holdningsmæssigt?

Der er groft sagt to steder en definition af modalitet kan tage sit udgangspunkt: Det ene er i de filosofiske og logiske behandlinger af emnet (klassikeren er von Wright 1951), det andet er i termens etymologi (se afsnit 3.1 nedenfor). Den første type kombinerer en opdeling i forskellige grundtyper (især epistemisk, deontisk og dynamisk modalitet, se nedenfor) med den logiske modsætning mellem *nødvendighed* og *mulighed* (se fx Lyons 1977: 787; Hansen & Heltoft 1999c: 21; Papafragou 2000: 3; Palmer 2001: 89f; Boye 2005: 55). Tilsammen kan det give følgende krydskombinationer:

	EPITEMISK	DEONTISK	DYNAMISK
NØDVENDIGHED	nødvendigt sandt	pligt	vilje
MULIGHED	muligt sandt	tilladelse	evne

TABEL 3.1. MODALITETSPARAMETRE

Forestillingen er altså at der kan skelnes mellem nødvendighed og mulighed inden for tre forskellige områder: Det epistemiske har at gøre med *viden*, dvs. med hvad man ved eller tror, som regel defineret ift. sandhed. Det deontiske har at gøre med *sociale relationer*, forstået som spørgsmålet om hvad man skal eller har lov til at gøre. Og det dynamiske drejer sig om *indre tilbøjeligheder*, dvs. hvad en person vil, har behov for eller er i stand til. Ikke alle finder det rimeligt at tale om nødvendighed og mulighed inden for det deontiske og det dynamiske område (se fx Nuyts 2005: 17). Andre argumenterer for at den åbenlyse forskel på fx videnskabelig sikkerhed, social pligt og personlig vilje blot skyldes appliceringen af begreberne på forskellige domæner (fx Sweetser 1990, Papafragou 2000, Boye 2005).

Nogle få eksempler kan illustrere modsætningerne:

- (9) *Han må altså være kommet, det er jeg helt sikker på* (epist. nødv.)
 (10) *Han er nok kommet, det tror jeg i hvert fald* (epist. muligh.)
 (11) *Hun 'skal' deltage i mødet, det kræver jobbet* (deont. nødv.)
 (12) *Hun må gerne deltage i mødet, det sagde min chef* (deont. muligh.)
 (13) *Han 'vil' gennemføre løbet, det er hans store ambition* (dyn. nødv.)
 (14) *Hun kan løbe meget hurtigt, hun har lange, stærke ben* (dyn. muligh.)

Jeg vil ikke gå ind i en nærmere diskussion af epistemisk, deontisk og dynamisk modalitet her, men blot bemærke at der heller ikke her er enighed om de indbyrdes relationer: Nogle betragter det fx som en overvejning på nødvendighed og mulighed (fx Boye 2005), andre som en basal distinktion der først i anden omgang deles op i de to sidstnævnte (fx Palmer 2001, Papafragou 2000). Jeg vender senere tilbage til en nyere, kognitivistisk beskrivelse af modalitet der forsøger at forklare de bagvedliggende fællestræk ved de forskellige modalitetstyper ud fra den (angelsaksiske) grundforudsætning at modalitet har at gøre med non-faktualitet og med nødvendighed-mulighed (Sweetser 1990, Boye 2005; se afsnit 3.2). Men først til det andet afsæt for en definition af modalitet: etymologien.

3.1 På flere måder

I selve termen 'modalitet' findes der ingen speciel (etymologisk) relation til nødvendighed og mulighed (jf. Fant 2005: 103f og Boye 2005: 55). Modalitet betyder ifølge fremmedordbogen bare "*måde at være ... på*" (Fremmedordbog 1993: 402). I sproglig sammenhæng må det forstås som ytringen der er, eller igen: *fremstilles*, på en særlig måde. Den ansvarlige for sådanne fremstillinger er selvfølgelig afsenderen, taleren, hvilket er grunden til at modalitet også ganske ofte defineres som 'talerens holdning til ytringens indhold' eller lignende (Givón 1995: 112; Nuyts 2005). Danske Henning Nølke (1989) tilslutter sig ligeledes afgrænsningen af modalitet som talerholdning. Som arvtager af de traditionelle franske definitioner af begrebet (ibid: 47) er han desuden et godt eksempel på den udbredte tendens til at beskrivelsen af modalitet som talerholdning går hånd i hånd med den brede, romanske forståelse af fænomenet:

The speaker always indicates an attitude towards what he is saying, and thereby he modifies (or modalizes) his *act of saying*.

(Nølke 1989: 48, tekstens kursiv)

Det er dog ikke nødvendigvis sådan at de følges ad: Givón (1995) definerer modalitet som talerholdning samtidig med at han især fokuserer på det non-faktuelle (under betegnelserne konjunktiv og irrealis; se fx 1995: 115f, 125f).

Heller ikke for Nuyts (2005) er alle ytringer modale. Han er en af dem der plæderer kraftigt for en oprydning i 'den modale forvirring', og han afviser modalitet som overbegreb til de mange forskellige sproglige kategorier der normalt placeres under denne overskrift. Interessant nok indfører han så netop 'holdning' (*attitude*) som alternativ samlebetegnelse for en meget stor del af dem (2005: 23, 27). Han argumenterer i forlængelse heraf for at såkaldt 'dynamisk modalitet' ikke er en reel modalitetstype idet der her er tale om prædikationsinterne forhold (typisk tilskrives det grammatiske subjekt en given evne eller et potentiale). De øvrige typer drejer sig snarere om talerens forskellige former for tilslutning (*commitment*) til prædikationsindholdet, og befinder sig altså på ganske andre lag i sætningens lagdeling (se også afsnit 4.3).

Til gengæld tilføjer Nuyts en type 'holdning' (eller modalitet, for at holde os til det begreb) som ikke er alment anerkendt som hørende under modalitet, nemlig det der med en uskøn term kaldes 'boulomaisk' modalitet (af græsk *boulomai* 'at ønske eller ville noget'⁴³): "This concerns an indication of the speaker's (or someone else's) liking or disliking (emotionally) of the state of affairs..." (2005: 24).⁴⁴ På dansk er sætningsadverbier som *desværre* og *heldigvis* gode eksempler på denne klart holdningsprægede form for modalitet. Bemærk også at der i Hansen & Heltofts behandling af sætningens lagdeling indgår et lag med såkaldt *subjektiv holdning* der svarer til Nuyts' boulomaiske modalitet (Hansen & Heltoft 1999b: 157-60)⁴⁵.

Det er åbenlyst at Nuyts' udgrænsning af dynamisk modalitet og hans inkludering af boulomaisk, er konsekvenser af et grundsyn der foretrækker holdning frem for nødvendighed/mulighed som definerende træk ved modalitet. Det giver sig også udslag i nogle noget snørklede definitioner af de andre modalitetstyper der, som nævnt, skal have talerens tilslutning eller engagement (*commitment*) som fællestræk:

Deontic modality concerns an explicitation of the degree of moral commitment of the speaker to a real or possible state of affairs, i.e. the extent to which (s)he can approve of the state of affairs in terms of his/her personal and/or societal norms. And epistemic modality involves an explicitation of the degree of 'existential' commitment of the speaker to the state of affairs, i.e. the extent to which (s)he believes the state of affairs has been or will be realised in the 'real world'.

(Nuyts 2005: 23)

⁴³ *The New Testament Greek Lexicon* oversætter *boulomai* som 1. "to will deliberately, have a purpose, be minded" og 2. "of willing as an affection" (jf. <http://www.foreignword.com/Tools/dictsrch.htm>).

⁴⁴ Andre definitioner af boulomaisk (også kaldet bouletisk) modalitet omtaler det ud fra den præmis at det basale skel inden for modalitet er det mellem nødvendighed og mulighed; det defineres fx som følger "concerns what is possible or necessary, given a person's desires." (mit.edu/fintel/www/modality.pdf).

⁴⁵ GDS trækker også på Hares begreber, og underopdeler tropikken i *realitet* og *subjektiv holdning* (ibid.).

Ud fra denne definition er det uklart hvorfor deontisk modalitet nødvendigvis skulle have at gøre med *talerens tilslutning* til noget, jf. tilfælde hvor man blot omtaler hvad nogen har fået tilladelse til at gøre af en tredjepart. Nuyts kommer dog omkring denne vanskelighed ved at skelne mellem *performative* og *deskriptive* anvendelser af de modale udtryk: Ved den performative anvendelse er det afsender selv der udfører talehandlingen og dermed angiver sin grad af tilslutning til det propositionelle indhold. Ved den deskriptive omtales blot en andens tilslutning (2005: 25), men den betragtes som den mindst almindelige type og fjerner sig da også noget fra den stærke tilknytning til taleren som ellers er kernepunktet i Nuyts' fremstilling.

Den modsatte tendens – dvs. at nødvendighed/mulighed beskrives som det centrale parameter i modalitet – gør sig eksempelvis gældende for de teorier om modalitet der er fremsat inden for rammerne af den såkaldte *kraftdynamik*⁴⁶:

3.2 Stærke og svage kræfter

Teorien om kraftdynamik som et generelt opfattelsesmønster er udviklet af den kognitive lingvist Leonard Talmy (fx 1988), og ikke specifikt ifm. modalitet. Ideen er at vi mennesker i vores omgang med verden har indarbejdet en opfattelse af visse sammenhænge mellem kraft og påvirkning, i princippet som vi kender det fra fysikken: Puffes der til en billardkugle, vil den trille af sted i den retning skubbet har virket, med mindre der står noget i vejen for den. Eve Sweetser (1990) har specificeret hvordan den kraftdynamiske model kan beskrive de engelske modalverbers semantik, og herhjemme har Kasper Boye overført og videreudviklet hendes resultater på de danske modalverber (2001, 2005)⁴⁷.

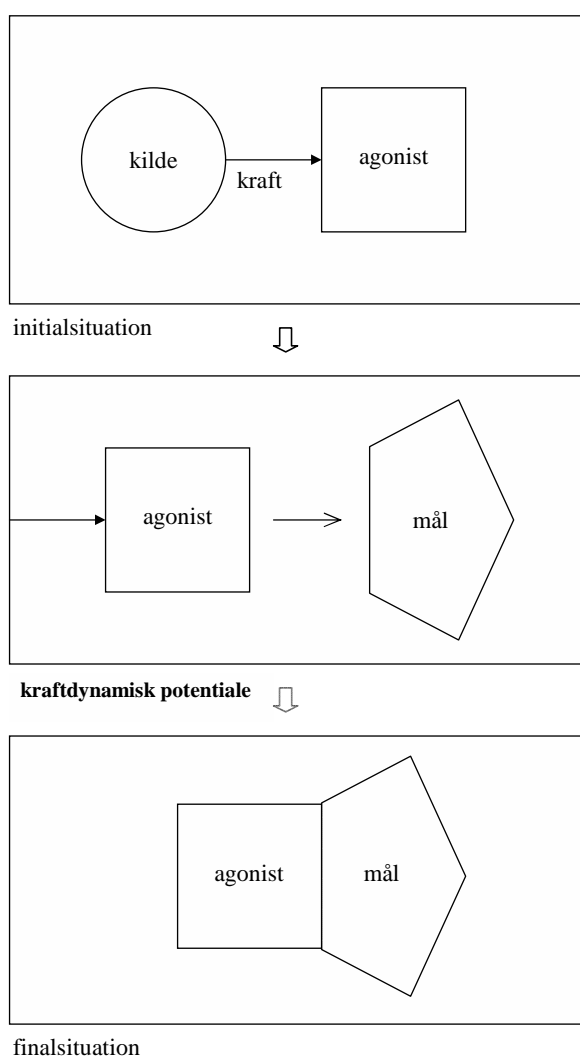
Sweetser (og de øvrige kognitivistere) grundantagelse er at abstraheringen af sådanne generelle mønstre giver basis for en udvidelse af brugen af begreber for konkrete, fysiske fænomener til mere abstrakte, mentale eller kommunikative (jf. fx 1990: 3-4, 18f). Ifølge Sweetser er der tale om en metaforisk overførelse af træk fra hverdagslivets sociofysiske virkelighed til forskellige målområder, og det er især bevægelsen fra det ydre til det indre (følelsesmæssige og psykologiske) der interesserer hende. Det klassiske eksempel er brugen af perceptionsverber om erkendelser (fx *nu ser jeg hvad du mener*), men i

⁴⁶ Bemærk at '–dynamikken' i *kraftdynamik* intet har at gøre med dynamisk modalitet, selv om modellen godt kan beskrive også den form for modalitet.

⁴⁷ Den væsentligste videreudvikling af teorien drejer sig om en specifikation af hvilken delsituation i den kraftdynamiske model der er egentlig modal: Boye foretager en opsplætning i en initialsituation hvor der endnu ikke er sket en påvirkning, en mellemliggende situation hvor påvirkningen er sat i igang, men resultatet af den endnu ikke nået, og endelig en slutsituation hvor resultatet er nået. Det er kun den midterste der er modal, af Boye beskrevet som "*force-dynamic potential*" (2005: 61), se figur 3.1 på næste side.

henhold til modalitet er det altså kraftdynamik der overføres på diverse målområder, kaldet *domæner*. Anvendt på det sociale domæne, skal kraftdynamikken fx illustrere deontisk modalitet, på det mentale område epistemisk.

Fokuseringen på modalverber gør det naturligt at nødvendighed og mulighed er essentielle størrelser at få klarlagt i denne model. Det gøres med henvisning til to elementer, nemlig dels *kraften*, dels den såkaldte *barriere*. Boye udlægger mest eksplicit nødvendighed som en stærk kraft (2005:58), mens mulighed mere tentativt beskrives som 'fravær af en mulig barriere', dvs. en forhindring der kunne være til stede, men ikke er det (Boye 2005: 64, Sweetser 1990: 52). Som det fremgår af figur 3.1, skelnes der yderligere mellem *kilde*, *agonist* og *mål*:

FIGUR 3.1. KRAFTDYNAMISKE DELSITUATIONER (BOYE 2005: 61)

Kilden er den størrelse der er ophav til modaliteten, dvs. ikke nødvendigvis taleren, men den der fx inden for det deontiske domæne påbyder eller tillader nogen noget. Agonisten

er så den der påvirkes af modaliteten (her: modtager et påbud eller en tilladelse), og målet er den tilstand som en gennemførelse af den igangsatte bevægelse resulterer i (fx en udført handling).

Boyes pointe er nu at det er nødvendigt at fokusere på den midterste delsituation i figuren for at indfange det karakteristiske ved modalitet ift. andre kraftdynamiske situationer, nemlig det spændingsfelt der ligger i at der forekommer en påvirkning, mens resultatet heraf ikke er nået endnu. Det definerende træk ved modalitet beskrives dermed i form af *potentialitet* (Boye trækker på Klinge 1993 i sin forståelse af potentialitet, jf. Boye 2005: 59ff).

Der er i hvert fald et par ting der forekommer problematiske ved den kraftdynamiske fremstilling af modalitet:

1. Som sagt defineres mulighed som fravær af en barriere. En sådan negativ definition kan være problematisk for en kognitiv teori eftersom der gerne skulle være stor korrespondens mellem teorien og det menneskelige kognitionsapparat; det ville så forudsætte at det er vanskeligere at processere udtryk for mulighed end udtryk for nødvendighed. Boye foreslår da også (med henvisning til Klinge) en positiv definition i form af ”*mere potential*” (2005: 64). Men denne ændring understreger blot det utilfredsstillende ved den kraftdynamiske beskrivelse af mulighed der intuitivt virker langt mindre plausibel end beskrivelsen af nødvendighed: I 2005-artiklens skematiseringer over de danske modalverbers relation til elementerne i teorien fremstår *kunne* nu ikke bare som fravær af barriere, men også som fravær af egentlig kraft, og hvad har beskrivelsen i kraftdynamiske termer så egentlig tilbage at tilbyde?

2. I forlængelse heraf må det konstateres at trods kombinationen med potentialitet lykkes det ikke at afgrænse den kraftdynamiske beskrivelse tilstrækkeligt i retning af modalitet: Hvordan udelukkes fx ateliske konstruktioner hvor der også er en tydelig bevægelse mod et resultat som ikke nødvendigvis nås? Sammenlign fx den ateliske konstruktion (med middelbart indirekte objekt) med den teliske (med almindeligt indirekte objekt) i (15) og (16):

- (15) *Han hentede en kop kaffe **til hende** (men hun fik den aldrig, for han tabte det hele på vejen)*
 (16) *Han hentede **hende** en kop kaffe (*men hun fik den aldrig...)*

Ved futurum er udfaldet heller ikke afgjort på forhånd (dvs. om målet nås eller ej), men her kan en kraftdynamiker med god ret indvende at en forudsigelse ikke implicerer en

kraftpåvirkning. Imidlertid er der jo heller ikke nogen kraft på spil ift. udtryk for mulighed hvorfor afgrænsningsproblemet består.

I korte træk består vanskeligheden i at det ikke synes muligt at foretage en metaforisk overførelse af det kraftdynamiske skema til modalitetens domæne uden at forudsætte forståelsen af mulighed og nødvendighed. Kun fordi vi allerede ved hvad der menes med disse termer, forstår vi de specifikationer af de kraftdynamiske elementer der skal til.⁴⁸

3.3 Reduktioner

De to gennemgåede bud på afgrænsninger af modalitetsfeltet, talerholdning på den ene side og nødvendighed/mulighed eller kraftdynamik på den anden, kan betragtes som reduktioner i hver sin retning. I hvert fald er det påfaldende hvordan modalitetsområdet bliver skåret til, så det passer med grundforudsætningen. Nuyts afskar fx dynamisk modalitet, mens kraftdynamikerne ved deres fokus på modalverber udelukker bl.a. en ret stor gruppe adverbialer.

Der er i sig selv intet suspekt i sådanne tilskæringer af beskrivelsen af et substansområde, så længe de er funderet på fornuftige overvejelser over relationen mellem udtryk, indhold og substans. Men som sagt kan de nævnte tilgange forstås som reduktioner af et større og mere komplekst område: Den ene tilgang reducerer modalitet til holdning, en reduktion ind i bevidstheden, kunne man sige. Det ligner umiddelbart den romanske tilgang hvor modalitet defineres som talers tilstedeværelse i alle ytringer, men tenderer en skævvridning hen imod det blot holdningsprægede. Den anden tilgang reducerer modsat modaliteten ud i kausaliteten, over i et område hvor det ikke drejer sig så meget om fortolkning og fremstilling som om påvirkning og følgerelationer. Boyes understregning af det rent potentielle, det endnu-ikke-opnåede, illustrerer glimrende hvordan kraftdynamikken ligger i tråd med den øvrige angelsaksiske tradition: Modalitet skal dreje sig om det non-faktuelle, det ikke-virkeliggjorte.

⁴⁸ I denne sammenhæng er det værd at bemærke at Sweetser modsat fastholder den dobbelt negative definition af mulighed, og jævnfører den med inverse oppositioner: "Talmy's understanding of *may* in terms of a potential but absent barrier seems to me very reasonable, and can be viewed as a restatement of the standard analysis (e.g. "not require not") ..." (1990: 52) Den vej ligger ikke umiddelbart åben for Boye der mere eller mindre implicit afviser den oprindeligt logiske, inverse modstilling af nødvendighed og mulighed til fordel for en skalær: Han foretrækker således termen 'modale intensiteter' med dens indbyggede mulighed for forskellige mellempositioner. I den inverse opposition er der ikke plads til sådanne mellempositioner (jf. Lyons 1977: 787f, Leech 1974: 116-17).

Der findes et alternativ til disse reduktioner, et alternativ der eksplicit forholder sig til forskellen på substans og form. Lars Heltoft forsøger i artiklen ”Modality and subjectivity” fra 2005 at kombinere en variant af forestillingen om talerholdning med nødvendighed og mulighed, relateret til de forskellige lag i sætningens lagdeling.

4. Høj eller lav modalfaktor

Heltoft (2005) trækker i sin behandling af modalitet på strukturalisten Gunnar Bechs udredninger om tyske modalverber. En kort introduktion til Bechs terminologi og definitioner er derfor på sin plads inden jeg går videre med Heltofts fremstilling.

4.1 Modsætninger mødes

Bech benytter sig i *Grundzüge der semantischen Entwicklungsgeschichte der hochdeutschen Modalverba* (1951) tydeligvis af Hjelmsevs morfemteori, men holder sig til termen ‘indholdsfigurer’ når han analyserer de tyske modalverber ud i forskellige oppositioner. Han opererer såvel med relativt abstrakte indholdsbestemmelser som med markerethedsrelationer når han skelner mellem a, b og c-oppositioner der hver opdeles i indholdsfigurerne a/A/α, b/B/β, c/C/γ hvor de græske bogstaver står for neutralitet ift. den opposition som dets lille og store ækvivalent udtrykker (1951: 4-5). Oppositionerne skal forstås som dimensioner der samlet set angiver hvert modalverbums betydning.

Ved a-oppositionerne finder man det traditionelle skel mellem mulighed og nødvendighed (hhv. tilladelse og pligt). Store-A er nødvendighed (*müssen* og *sollen*), lille-a er mulighed (*können* og *dürfen*). Modalverberne *wollen* og *mögen* er neutrale i denne henseende (1951: 6).

Ved b-oppositionerne indføres begrebet *modalfaktor* som det distinktive træk ved formerne. Modalfaktoren betegner den størrelse som modaliteten stammer fra eller residerer i (svarende til kraftdynamikkens kilde). Bech skriver selv blot:

Unter dem begriffe modalfaktor wollen wir den faktor verstehen, der den inhalt des modalfeldes⁴⁹ notwendig macht oder fordert, bzw. ermöglicht oder erlaubt.
(1951: 7)

⁴⁹ Modalfeltet er også en Bech-term: ”... den infinitiven nexus ..., der aus dem subjekt des modalverbums + dem vom modalverbum regierten infinitiv besteht, mit anderen worten: den nexus, welcher übrigbleibt, wenn man das modalverbum entfernt.” (1951: 6). Altså det der ofte kaldes prædikationsindholdet eller (hos Heltoft) den modaliserede prædikation (2005: 83).

Han skelner dernæst mellem *intra-subjektiver* (b) og *extra-subjektiver* (B) lokalisering af modalfaktoren. Hermed mener han efter alt at dømme kun det *grammatiske subjekt*.

Spørgsmålet er altså om modaliteten 'stammer fra' det grammatiske subjekt eller ej. Ved *wollen* stammer den altid fra subjektet, ved *sollen* og *dürfen* altid fra andre end subjektet:

- (17) *Er will nicht mehr* (modalfaktor = *er*)
- (18) *Er soll seine Arbeit machen* (modalfaktor = pligt/chefen/mor...)
- (19) *Mutti, darf ich noch einen Kuchen nehmen?* (modalfaktor = mor)

For de øvrige tyske modalverber er denne skelnen irrelevant (dvs. de er neutrale, eller umarkerede).

Det er noget vanskeligere at få hold på c-oppositionerne. Bech kalder lille-c 'kausalitet' og store-C 'autonomi'. Han forklarer om modaliteten ved verberne *müssen* og *können* at den er kausal, i betydningen 'beroende på en lov(mæssighed)': "*d.h. sie wird als auf irgend einem gesetzte beruhend aufgefasst*" (op.cit.: 7). Ved de andre modalverber er den autonom, "*d.h. sie wird als keinem gesetzte unterliegend hingestellt*." Man må rimeligvis forstå det sådan at Bech er ude efter om modaliteten bestemmes udefra (kausalt) eller indefra (autonomt, dvs. efter fri vilje). Yderligere anføres det at de kausale modalverber altid har en *neksuel* modalfaktor, dvs. skal modalfaktoren udtrykkes for disse verber vil det "*nur in der form eines ganzes nexus (eventuell eines »nexus-substantive«s) geschehen*" (ibid.), som her:

- (20) *Seine Mutter sagt, dass er nach Hause gehen muss*

De autonome modalverber kræver ikke en sådan neksus, og modalfaktoren vil med andre ord optræde som et nominal. Bech anfører i parentes at den nominale størrelse meget ofte vil være personligt agens (ibid), fx som før *Er will nicht mehr*.

Det er ganske interessant hvordan Bech her tager et helt andet udgangspunkt end man typisk ser i modalitetsfremstillinger: Han sætter ikke den agentive modalfaktor i centrum, men når først frem til den gennem en negativ beskrivelse. Dette er helt klart knyttet til spørgsmålet om markerethed. Det er altid sådan at de to kausale modalverber, *müssen* og *können*, kun kan få modalfaktoren udtrykt neksuelt, men ved de andre (bortset fra *wollen*) er der ikke en sådan tvang: "*Auch bei den übrigen C-verbem scheint der modalfaktor in einem nicht-nexuellen nominalbegriff ... enthalten zu sein*" (ibid.). Endvidere betoner han senere igen at denne nominal-størrelse ikke nødvendigvis er personligt agens (op.cit., 26-27). Pointen er at de autonome modalverber er umarkerede: Der er ingen specielle

restriktioner på hvordan deres modalfaktor skal udtrykkes. Det er der for de markerede, kausale.

Det er alt i alt et temmelig komplekst system Bech opererer med. De tre sæt oppositioner kan, ligesom hos Hjelmslev, opstilles i et tredimensionalt system hvor hvert enkelt modalverbum kan indplaceres ift. nødvendighed/mulighed, modalfaktorposition og modalfaktorrealisation (ekstraprædikationelt eller intraprædikationelt). På det sprogspecifikke niveau er der derudover et særligt fokus på markerethedsrelationerne. Hvad indholdssubstansen angår, holder Bech sig til omtrent det samme område som den angelsaksiske tradition er kendt for, men det er antagelsen hos Heltoft (2005) at Bechs system, og herunder især modalfaktoren, kan udvides til at gælde for andre udtryk for modalitet også.

4.2 *Subjektiviteter*

Heltoft kalder sin artikel "Modality and subjectivity", og det er her på sin plads at knytte nogle korte kommentarer til begrebet *subjektivitet*. Det er en term der er blevet brugt og misbrugt i modalitetsforskningen såvel som andre steder, og selv mere tekniske udgaver lider under at den dagligdags betydning af ordet hentyder til personlige vurderinger eller opfattelser der ikke nødvendigvis deles af andre (Politikens Nudansk Ordbog skriver fx om subjektivitet: "*som er præget af en personlig og ofte forudindtaget opfattelse = partisk, ensidig, farvet...*" (1999: 1344)).

Det begreb om subjektivitet Heltoft opererer med, svarer ikke til det traditionelt modale (som minder om det dagligtsproglige⁵⁰): Subjektivitet drejer sig hos ham kun om hvorvidt det er 'det talende subjekt', altså afsenderen, der er ansvarlig for modaliteten eller om det (også) er andre.

4.3 *Lag på lag*

Heltoft (2005) introducerer en analyse hvorefter modalitet defineres som kombinationen af modalfaktorposition med nødvendighed og mulighed, og hvor modalfaktorpositionerne er forbundet med forskellige lag i sætningens lagdeling. I korte træk går det ud på at modaliteten kan stamme fra forskellige størrelser i en ytring: Inden for rammerne af prædikationen kan et argument (fx det grammatiske subjekt) selv være kilde til modaliteten (*han 'vil*

⁵⁰ Jf. fx Nuyts (1992: 74) der gengiver Hengevelds (1988; byggende på Lyons (1977)) opfattelse af forskellen på subjektiv og objektiv epistemisk modalitet hvor den objektive baseres på sandsynlighedsberegning, mens den subjektive hviler på "a purely subjective guess which is not based on hard facts but rather on intuitions."

have det arbejde; modalfaktorposition 1, her forkortet til MF 1), men uden for rammerne af prædikationen kan andre størrelser være kilden, og disse må så udtrykkes i deres 'egen' prædikation (Bechs neksuelle modalfaktor: *han 'må have det arbejde, ellers mister han sit hus*; MF 2). Og højere oppe endnu indfanger modalfaktorpositionen om det er afsenderen eller andre der er ansvarlig for det synspunkt der præsenteres ((MF 3) eller (MF 4) – jeg vender tilbage til forskellen på disse to nedenfor). På disse højere niveauer er distinktionen mellem nødvendighed og mulighed ikke altid aktuel, men kan være det.

Figur 3.2 gentager min egen udgave af sætningens lagdeling med tilføjelse af de forskellige mulige modalfaktorpositioner:

<u>6. lag</u> :	<i>illokution</i> (udsagn) = ytring	MF 4
<u>5. lag</u> :	<i>subjektivitet</i> (proposition) = udsagn	MF 3
<u>4. lag</u> :	<i>realitet</i> (begivenhed) = proposition	
<u>3. lag</u> :	<i>tid</i> (udvidet prædikation) = begivenhed	MF 2
<u>2. lag</u> :	<i>telicitet</i> (prædikation) = udvidet prædikation	
<u>1. lag</u> :	<i>argument + prædikat</i> = prædikation	MF 1

FIGUR 3.2: LAGDELING MED MODALFAKTORPOSITIONER

Bemærk at jeg har placeret MF 2, den neksuelle modalfaktor, uden for selve figuren. Det skal selvfølgelig symbolisere at den pågældende prædikation er ekstern ift. den ytring hvis lag symboliseres i figuren.

Det er kun de to nederste positionstyper (MF 1 og MF 2) der er en del af Bechs oprindelige system. Heltoft gør opmærksom på at det kun er i kraft af den tilføjede distinktion mellem subjektiv og objektiv modalfaktorposition (altså afsender eller ikke-afsender) at det overhovedet bliver muligt at indfange forskellen på epistemiske og non-epistemiske modalverber som den findes i fx engelsk ved *may* og *can* (2005: 87-88). Hvor det danske modalverb *kunne* slet ikke er specificeret ift. om modalfaktoren er taleren eller en anden, har engelsk leksikaliseret denne forskel, jf. (21-22) nedenfor:

(21) *They may still leave* (modalfaktor = afsender; epistemisk)

(22) *They can still leave* (modalfaktor = *they*; dynamisk)

Dette er et af de tilfælde hvoraf nødvendigheden af det metodologiske skel mellem indholdssubstans og indholdsform fremgår: Det er på substansniveauet at lagdelingen og de forskellige modalfaktorpositioner er forsøgt beskrevet, selvom beskrivelsen skal kunne rumme de forskellige sprogspecifikke fænomener og oppositioner der allerede er kendt. Men først på det strukturelle niveau, indholdsformens niveau, kan det afgøres hvor det enkelte sprog trækker sine grænser. Engelsk skelner i sit modalverbumssystem mellem subjektiv og objektiv modalfaktorposition, dansk og tysk gør ikke.

I dansk findes til gengæld et andet system der har at gøre med denne form for subjektivitet, men som ikke er relateret til nødvendighed og mulighed. Det drejer sig om passiv-systemet der som tidligere nævnt (kapitel 2) skelner mellem en subjektiv, talerbundet form (*blive-passiv*) og en non-subjektiv form (*s-passiv*):

(23) *Posten bliver hentet kl. to* (modalfaktor = afsender; løfte/beskrivelse)

(24) *Posten hentes kl. to* (modalfaktor = ledelsen; regel/instruktion)

Den non-subjektive form angiver at modalfaktoren findes et andet sted i tekstverdenen, dvs. den verden som taler selv fremstiller (jf. Heltoft 2005: 87). Det er altså en tekstintern modalfaktor, den der i lagdelingen er placeret som MF 3.

Man kan også have tekstlige afspejlinger af tekstteksterne modalfaktorer, i lagdelingen placeret som MF 4. De befinder sig på selve ytringsniveauet hvor afsender vha. en særlig gruppe småord (*partikler*) kan pege på sig selv alene eller på andre individer, og her altså ikke størrelser i tekstverdenen, men i kommunikationssituationen (jf. kap. 6). Heltoft forklarer:

These particles have nothing to do with constative or illocutionary semantics. What they do is to organise what I have called the interlocutionary structure of a dialogue. Their basic structure is a modal factor structure ..., that is, a distinction between locutionary agents, actual or potential.

(Heltoft 2005: 95)

Det drejer sig altså om hvem der kan tillægges den opfattelse der gengives i en ytring; afsenderen eller en anden/andre. Ofte vil denne 'anden' være modtageren, men det kan også være en tredjepart eller bare 'folk' i al almindelighed. Fx viser brugen af *nok* i eksempel (25) nedenfor at det er afsender selv der er nået til den konklusion der gengives, mens brugen af *vist* signalerer at afsender ikke vil stå inde for det propositionelle indhold alene, og formentlig har det fra nogen andre (26). I begge tilfælde viser partiklerne altså hen til tekstteksterne størrelser (MF 4):

- (25) *De er nok flyttet* (jeg kan se at de ikke har tømt postkassen; MF = afsender)
(26) *De er vist flyttet* (det hørte jeg hos frisøren; MF = tredjepart)

Jeg vender i detaljer tilbage til partiklerne i kapitel 6 hvor de bl.a. sættes ind i en polyfoni-teoretisk ramme.

I forlængelse af den overordnede beskrivelse af substansområdet modalitet er det i øvrigt interessant at *nok* og *vist* i eksemplerne ovenfor kan placeres under parametret nødvendighed/mulighed (som udtryk for epistemisk mulighed).

Heltofts fremstilling af de to samvirkende systemer tilbyder en beskrivelse af modalitet der på den ene side spænder bredt, ligesom den romanske tilgang, og på den anden side tillader interne afgrænsninger i relation til nødvendighed/mulighed og til sætningens lagdeling. I de næste kapitler vil jeg se nærmere på tre forskellige grammatiske formninger af det modale substansområde, dvs. det der på indholdsstrukturens niveau bør kaldes *modus*. De bliver alle præsenteret som paradigmer, selv om kun det ene kaldes sådan af traditionen.

Kapitel 4

Verbalmodus

1. Indledning

Nu er det tid til at vende blikket fra de overordnede teoretiske overvejelser til de sprogspecifikke paradigmer, nærmere bestemt de udvalgte modussystemer i dansk. I dette kapitel vil jeg gennemgå det fleksiviske verbalparadigme, dvs. det der traditionelt kaldes 'modus'. På dansk drejer det sig kun om to former, nemlig indikativ og imperativ. Næste kapitel drejer sig om nogle elementer af dansk ledstilling der på forskellig vis kan betegnes som modussystemer, og som altså også vil blive beskrevet som paradigmer. Derefter gælder det modalpartiklerne (der bør udskilles fra traditionens uhomogene sætningsadverbialkategori), og som vil blive gennemgået i kapitel 6. Fokus for disse kapitler er hele tiden paradigmerne som helhed hvorfor jeg ikke vil gå meget i detaljer med formerne hver for sig. Men som det vil fremgå især af dette kapitel, er det nødvendigt at tage udgangspunkt i de markerede former, og i nogen grad koncentrere sig om dem, for at kunne indkredse paradigmets begrebszone.

2. Verbalmodus

De fleste internationale undersøgelser af modus tager udgangspunkt i konjunktivformen. Man beskæftiger sig således især med forskellen på det fremsættende, 'reale' (indikativ) og det forestillende, hypotetiske, 'nonreale' (konjunktiv). Selvom de fleste sprog har en imperativform, udelades den ofte af betragtning når det gælder beskrivelsen af modus som sådan, jf. Palmer der beskriver modus som et binært system hvor imperativ 'står udenfor':

Typically with mood, all or most clauses are either Realis or Irrealis: the system is basically ('prototypically') binary. An obvious example is the contrast made in European languages between the indicative and the subjunctive.

(Palmer 2001: 4)

Although the contrast of Realis/Irrealis can be said to be basically or prototypically binary, there are exceptions, especially that (i) Imperative and Jussive are **outside** the indicative/subjunctive system of mood ...

(Palmer 2001: 5; min fremhævning)

Det er tilsyneladende imperativens direkte funktion der får Palmer til således at udskille imperativ fra indikativ og konjunktiv, for han kategoriserer den generelt sammen med de

deontiske modalverber (2001: 80). Andetsteds medgiver han at konjunktiv og imperativ kan have sammenfaldende anvendelsesmuligheder, men det ændrer ikke ved den citerede skelnen mellem hvad han åbenbart forstår som et 'reelt' modussystem og et modalverbumbestemt (jf. 2001: 138ff). Det kan undre at Palmer ikke i højere grad eftersøger et fælles indhold i de forskellige verbalformer der trods alt *tilsammen* udgør modusparadigmet i mange sprog. Konjunktiv kan fx i flere sprog anvendes med direktiv funktion og har derved klare fællestræk med imperativ.

Det danske verbalmodusparadigme adskiller sig fra mange andre indoeuropæiske modussystemer ved ikke at have nogen konjunktiv. En rigtig konjunktiv fandtes kun i det ældste dansk, og ej heller den senere optativ – udsprunget af konjunktiven, men altså reduceret til ønskebetydning – er produktiv (jf. Hansen & Heltoft 1999c: 38-39). Optativen findes nu kun i faste udtryk som *velbekomme*, *hun længe leve*, og i eder og bibelsprog (fx *Herren løfte sit åsyn på dig...*). Den er således reduceret til et reliktfænomen hvilket både Mikkelsen (1894: 362), Wiwel (1901: 145) og Aage Hansen (1967: 32) er opmærksomme på, men som Diderichsen (1946: 125) overraskende nok ikke kommenterer⁵¹.

Dansk har altså kun to finitte verbalmodi, indikativ og imperativ, hvilket ifølge Hjelmsslevs morfemteori må have konsekvenser for i hvert fald paradigmets organisering, men formentlig også for leddenes respektive indhold. Jeg skal ikke forsøge at eftervise det diakront, men det er at forvente at imperativen har fået et bredere betydningsområde efterhånden som optativen er gået ud af brug. Mikkelsens opstilling af imperativs og optativs forskellige funktioner er slående i dette perspektiv. Han skriver i kapitlet om "Brugen af Udsagnsordenes Former" følgende om hhv. optativ og imperativ:

Den forestillende Maade bruges i det nuværende Sprog kun for at udtrykke et **Ønske**, en **Opfordring**, en **Tilladelse** eller en **Antagelse** ...

(Mikkelsen 1894: 362; mine fremhævninger)

Den bydende Maade udtrykker i Almindelighed en **Befaling** eller i Forbindelse med en Nægtelse et **Forbud**, f. Eks. *Bring dette Brev paa Posthuset! Kommer hid, I Piger smaa! Forstyr mig ikke! Gör ingen Indvendinger!*; men den bruges ogsaa for at udtrykke et **Ønske** f. Eks. *Lev vel! Mor dig godt!*, en **Opfordring**, f. Eks. *Gör, hvad du kan! Vær saa god at sætte Dem ned!*, en **Tilladelse**, f. Eks. *Vær saa vred. Du vil! Gör dig kun saa lystig, du kan!* eller en **Antagelse**, f. Eks. *Gör dig saa megen Umage, du kan! du vil faa Skænd alligevel! Hav læst Alverdens Bøger! Paa denne Ting er du ikke klogere end den, der ikke kan læse.*

(Mikkelsen 1894: 363; mine fremhævninger)

⁵¹ Som Lars Heltoft har gjort mig opmærksom på, er det muligt at det er et udtryk for Hjelmsslevs store indflydelse på Diderichsen: det synkrone snit måtte ifl. Hjelmsslev tages så alvorligt at eksisterende former skulle beskrives som en del af systemet, uanset en evt. manglende produktivitet.

Fælles for de to former er altså at de kan anvendes i ønsker, opfordringer, tilladelser og antagelser. Et ret bredt funktionssammenfald, må man sige. Man må dog være opmærksom på (hvad Mikkelsen også selv var, *ibid.*) at endnu andre former kan varetage nogle af optativens funktioner, herunder fx subjektive partikler som *gid* og *bare* der angiver ønskebetydning (*Bare hun ville ringe snart!*). Tilsvarende har præteritum efterhånden overtaget mange af den oprindelige konjunktivs funktioner – herunder fx at fremstille noget som hypotetisk (*Hvad ville du gøre hvis hun ringede om lidt?*).

3. Paradigmets udtryk

Indikativ og imperativ dannes ved tilføjelse af hhv. *-(e)r* og *-Ø* til verbets stamme:

	indikativ	imperativ
udtryk:	<i>-(e)r</i>	<i>-Ø</i>
fx:	<i>vink-er</i>	<i>vink-Ø</i>

TABEL 4.1. VERBALMODUSPARADIGMETS UDTRYK

Syntaktisk set er der den klare forskel på de to former at indikativ kræver et subjekt for at danne sætning, mens imperativ ikke gør. Imperativ kan dog godt forbindes med et subjekt (i form af 2. personspronominerne *du* og *I* og det høflige 3. personspronomen *De*), men det har betydningsmæssige konsekvenser hvilket jeg vender tilbage til såvel i dette kapitel (afsnit 4.1) som i kapitel 7⁵².

- (1) *Han læser avis.*
- (2) *Læser han avis?*
- (3) **Læser avis.*
- (4) *Læs avis!*
- (5) *Læs du avis alt det du har lyst!*
- (6) **Læs han avis!*

Indikativ kan kun optræde uden subjekt i klare tilfælde af ellipse, som i dagbogsstil, avisoverskrifter og korte, hurtige beskeder som på postkort og i sms'er:

- (7) *Sidder nu i haven med myggelys, kaffe og calva.* (K2, avis, Nynnes Dagbog)
- (8) *Sælger smuglervarer* (EB, forside, 11.2.06)
- (9) *Slutter nu, hils alle!*

Jeg vender kort tilbage til denne form i kapitel 5 om ledstillingsmodus.

⁵² Diderichsen har således ikke ret når han skriver: "Indsættes en Betegnelse for Agenten, bør denne vel snarest opfattes som en vokativisk Etfeltshelhed..., der staar som Indskud i Neksusfeltet" (1946: 126-27) – et blot og bart indskud giver naturligvis ikke nogen grammatisk relevant betydningsforskel.

4. Paradigmets indhold

Da dansk ikke har nogen konjunktiv, kan det ikke umiddelbart antages at realitet er den semantiske fællesnævner for formerne i paradigmet, sådan som det typisk foreslås for paradigmer der har konjunktiv som det bærende element. I det danske system er imperativen paradigmet omdrejningspunkt, og det er derfor den man må tage afsæt i når begrebszonen skal indkredses. En række konstruerede eksempler viser tydeligt markerethedsforholdene (imperativ er markeret og har det snævraste betydningspotentiale af de to, mens indikativ er umarkeret og har det bredeste):

Imperativ:

- (10) **Tag** en kage til!
- (11) **Spis** nu op!
- (12) **Tilsæt** salt.
- (13) **Ring** og **vind** 1 million kr.!

Indikativ:

- (14) Han **tager** en kage til.
- (15) Nu **spiser** du op!
- (16) **Tilsætter** man salt bagefter?
- (17) Hvis man **ringer** ind, **kan** man vinde 1 mio. kr!

Som det fremgår, kan indikativ bruges både i konstateringer (14), i direktiver (15), i spørgsmål (16) og i betingelsessætninger (17). Modsat er imperativen så at sige 'født' direktiv, om end den kan have en del forskellige undertyper heraf.

Det vil jeg se nærmere på i det følgende hvor jeg først skal præsentere en tentativ kategorisering af imperativs centrale funktioner og dernæst diskutere deres mulige fælles grundbetydning – under hensyntagen til indikativ og med inddragelse af definitioner og teorier fra især Diderichsen (1946), Aage Hansen (1967), Hansen & Heltoft (1999c), Hjelmslev (1972 og 1971 [1938]) og Hamblin (1987).

4.1 Imperativs anvendelsesmuligheder

Imperativens betydningspotentiale bliver entydiggjort (mere eller mindre) når den optræder i kontekst. Det betyder at man må abstrahere sig frem til formens grundbetydning, og man må her være opmærksom på risikoen for at lade sine egne intuitioner og forventninger være bestemmende for hvilke eksempler man finder frem til. Det er nødvendigt også at bruge autentisk materiale, og gerne ret store mængder, så man sikrer sig en vis bredde.

Den nævnte tentative kategorisering af imperativens funktionelle diversitet er derfor foretaget pba. af en række korpussøgninger på imperativ i VISL's morfologisk opmærkede Korpus2000, suppleret med specifikke søgninger i BySoc.

Nedenfor vises eksempler fra disse søgninger som repræsentanter for nogle af de mest almindelige imperativvarianter (et enkelt eksempel er fundet via Google (25)):

(18) <i>Tænk lige over det.</i> (gengivet samtale; K2, skl)	'opfordring'
(19) <i>Nip persillen og skyl den.</i> (opskrift; K2, avis)	'instruks'
(20) <i>(ham må du møde [og så] £) giv ham en bajer så han ikke slår dig £</i> (samtale; BS, M19inf)	'råd'
(21) <i>Sov godt.</i> (gengivet samtale; K2, skl)	'ønske'
(22) <i>Skyd efter benene!</i> (gengivelse af 18.maj-uroligheder; K2, avis)	'ordre'
(23) <i>Herre, giv hende styrke til at fortsætte.</i> (udbrud ifm. ulykke; K2, avis)	'bøn'
(24) <i>ja tag du bare en kop te</i> (samtale; BS, F38inf)	'tilladelse'
(25) <i>Ryg ikke – rør ikke</i> (infoside; www.hjerlhede.dk)	'forbud'

Der er flere ting at sige om en sådan kategorisering: **1.** En given sætning kan naturligvis bruges forskelligt i forskellige sammenhænge; jeg har valgt den fortolkning der synes at passe bedst med de tilgængelige oplysninger (anført i parentes). **2.** Der kan argumenteres for at der eksisterer mange undertyper af de forskellige varianter (fx kan *opfordring* pragmatisk specificeres til bl.a. *udfordring* og *tilskyndelse*, ligesom *råd* kan betragtes som en undertype af *instrukser*). I den forstand er listen ikke komplet, men vil heller aldrig blive det hvis alle de mulige undertyper skal regnes med. **3.** Til gengæld kan man forsøge at gruppere typerne, så kun de mest basale (under hvilke alle andre skal kunne indplaceres) regnes for egentlige, selvstændige imperativtyper.

Jeg vil ikke gå i detaljer med de to første punkter, men det tredje har særlig relevans når man skal forsøge at indkredse formens egenbetydning. I afsnit 4.2 vil jeg præsentere forskellige bud på paradigmets begrebszone, og på baggrund heraf forsøge at etablere en typologi af basale imperativvarianter. Men først skal to klare grammatiske særtyper af imperativ præsenteres:

4.1.1 Imperativ med subjekt

Den ene type omfatter de tilfælde hvor det fakultative subjekt kommer til udtryk (og indhold!). Subjektet entydiggør imperativen til det jeg har valgt at kalde *tilskyndelsesfunktion*. Tilskyndelser kan være af to typer: Den ene drejer sig om at få modtageren til at gøre

noget som han gerne selv vil. Det kan fx være egentlige tilladelser hvor afsender sidder inde med retten til at bestemme om sagforholdet kan udføres eller ej:

- (26) **Tag du** dem, Ellie, det er helt i orden, siger Anna (K2, skl)
- (27) **smut du** bare Brian og hils inde på stationen. (K2, intn)
- (28) Lidt efter kaldte Skipper. ”**Tag du** over lidt, Kenneth.” (K2, skl)

Den anden type er snarere opfordringer til at gøre noget som afsender mener vil være godt for modtager, men som modtager måske ikke selv ønsker eller i hvert fald ikke har givet udtryk for at ønske:

- (29) Næ, **indrøm du** det bare, Andresen! (K2, småtryk)
- (30) **Stol du** bare på mig, jeg har jo prøvet det her før... (K2, småtryk)
- (31) **Vær du** glad for, at du har en mor, der er så kedelig. (K2, skl)

Bemærk at jeg ikke medregner den lidt ældre betydning af ordet *tilskynde* som i *at tilskynde nogen til forbrydelse*. Denne type betragter jeg som en form for opfordring.

4.1.2 Imperativ som interjektional

Aage Hansen (1967: 37) påpeger eksistensen af en anden særtype af imperativer, nemlig dem der har funktion som interjektional. Det drejer sig tilsyneladende om sanse- og kognitionsverber (uden at Hansen selv kategoriserer dem sådan):

- (32) *ja se det £ fik vi jo aldrig ... at vide* (BS, F27inf)
- (33) **Tænk** at det snart er forår! (K2, skl)
- (34) **Hør**, du bruger ikke rattet, mor (K2, avis)
- (35) **sæt** nu det kommer frem (BS, M61inf)

Så vidt jeg kan se, er der tale om en grammatikalisering af opfordringer. Man kan for så vidt stadig betragte dem sådan, men almindeligvis tolkes de snarere som udbrud end som opfordringer til at *tænke* bestemte tanker, *høre* den næste ytring, eller *sætte* en præmis. *Sæt* adskiller sig i øvrigt fra de andre på i hvert fald to måder: For det første er det i mindre grad et sanse- eller kognitionsverbum, selv om den argumentatoriske betydning af ordet kan betragtes som relateret (at 'sætte en præmis' er også en kognitiv aktivitet). For det andet er *sæt* tilsyneladende stærkere grammatikaliseret: *Sæt* optræder kun som subjektiv partikel i det egentlige konjunktionalfelt⁵³ og styrer såkaldt neutralt sætningsmønster (jf.

⁵³ Otto Jespersen betegner faktisk *Sæt* som en konjunktion og forbinder den med den specielle, ældre variant af imperativer der blev brugt som betingelser og betingelsessætninger (i stil med Mikkelsens 'antagelse':

kapitel 5), mens de andre både kan stå i ekstraposition (venstre og sjældnere højre) og et enkelt kan endda tage sætningsformet objekt (*tænk*, jf. eksempel (33)). Den klare interjektionale status berettiger til en foreløbig tilsidesættelse af denne gruppe eftersom den har mistet sin direkte funktion.

4.2 Begrebszonebud

Der findes i dansk grammatisk tradition en del forskellige bud på indholdsbeskrivelser af verbalmodus, om end det først er efter Hjelmlev at man forsøger at indkredse et indhold der er fælles for alle formerne i paradigmet (trods den udbredte enighed om at optativ er et reliktfænomen, regnes den stadig med i de fleste beskrivelser). Mikkelsen (1894: 362-63) og Wiwel (1901: 144-45) opregner fx blot de forskellige formers almindeligste funktioner, Wiwel dog med karakteristisk skepsis over for overleverede termer og kategoriseringer:

Ordet «måde» er oversættelse af latinsk modus, men medfører på dansk en meget usikker forestilling. «Fremsættende måde» kaldes nutids- og fortidsformen, fordi de bruges når man «fremsætter» en meddelelse, fortælling eller anden udtalelse – eller et spørgsmål, – eller ofte en befaling («nu går du!»), ja i visse forbindelser også et ønske («gid han levede endnu!» eller med *bare* eller *blot* i stedet for *gid*); – men det vil jo sige: al slags tale kan udtrykkes i nutids- og fortidsform, medens befaleformen er et hyppigt særudtryk for en bestemt slags tale, befalingen, og ønskeformen et sjældent særudtryk for en anden slags tale, ønsket.

(Wiwel 1901: 144-45)

4.2.1 Imperativ som appel

Både Diderichsen (1946: 125) og Aage Hansen (1967: 32) er til gengæld tydeligt inspireret af den hjelmlevske tilgang. Begge grammatikere definerer begrebszonen for verbalmodus som 'appel', om end de når frem til ret forskellige korrelationer (markerethedsrelationer).

Diderichsen skriver kortfattet:

Tager man sit Udgangspunkt i Imperativen, betegner denne "Appel", dvs. Forsøg paa at paavirke en anden til at realisere Sætningsindholdet og Antydning af, at det vil faa ubehagelige Følger, hvis han ikke adlyder: *Gaa!* / *Hør engang!* Indikativ betegner da som Modsætning hertil, at Ytringen fremsættes uden et saadant Sigte, mens Optativen ikke tager klart Stilling.

(1946: 125)

Hav læst Alverdens Bøger! Paa denne Ting er du ikke klogere end den, der ikke kan læse. I en fodnote anfører han at de formentlig ikke er rettet mod 2.person, men mod 'generisk person' (1924: 315) hvilket kan være med til at forklare den interjektionale brug.

Optativ er her tydeligvis beskrevet som den neutrale form, dvs. enten Γ med kryds i midterfeltet eller γ med kryds i både plus- og minusfelterne. Det kan umiddelbart undre at Diderichsen indplacerer indikativ og optativ som han gør, ikke mindst i sammenligning med Wiwels understregning af indikativs brede betydningspotentiale. Denne funktionelle bredde lægger snarere op til at det er indikativ der er den neutrale 0-form. Man kan spekulere på om det skyldes at Diderichsen har fundet det utilfredsstillende at være nødt til at placere optativen som den negative form, hvilket ville være konsekvensen hvis indikativ skal være neutral og imperativ positiv. Måske har optativens funktioner som 'ønske' og 'opfordring' (der også har et element af appel) virket i modstrid med en sådan indplacering.

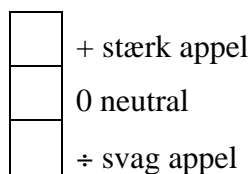
En bedre løsning findes efter min mening hos Aage Hansen:

Indikativen er den almindelige fremstillingsform, medens de to andre er udtryk for en appel, en direkte (imperativ) og en indirekte (optativ). ...

Da de to sidste former har et vist funktionsfællesskab kunne man også opstille systemet som en modsætning mellem indikativ og ikke-indikativ (betragtet som en appel- eller henvendelsesform), og den sidste form så med to underafdelinger for direkte, henholdsvis indirekte appel.

(Hansen 1967: 32)

Her er det indikativ der er den neutrale form, den der 'ikke tager stilling' til om der er tale om appel eller ej, mens optativ til gengæld kan betragtes som den negative form. Hvis man sammenligner med Hjelmlevs fremstilling af komparationsparadigmet (se fx 1972: 77, eller kapitel 2, afsnit 6.3), er det nemlig klart at den negative pol ikke nødvendigvis skal forstås som *manglende* appel, men blot 'appel i mindre grad', som her:

FIGUR 4.1. VERBALMODUS' BEGREBSZONE?
INSPIRERET AF HANSEN (1967)

I sammenligning med Diderichsens system virker denne modstilling mere plausibel som en redegørelse for formernes respektive indhold, selv om opdelingen i indikativ : ikke-indikativ er i modstrid med etableret markerethedsnotation: formen med 'ikke-' er almindeligvis den umarkerede form, men det er åbenlyst ikke tilfældet her. Hansen burde i stedet have ladet indikativ være 'ikke(-kun)-appel' (dvs. *non*-appel) som beskrivelsen som neutral form indebærer.

Modsvarende det modtagerorienterede 'appel' findes et mere afsenderorienteret bud på i hvert imperativs (og evt. optativs) indhold, nemlig 'ønske'. Det optræder to steder: hos Hjelmslev (1972 og 1971 [1938]) og Hansen & Heltoft (1999c). Her starter jeg med den nyeste beskrivelse.

4.2.2 Imperativ som ønske

Hansen & Heltoft definerer i manuskriptet til *GDS*'s kapitel V imperativ således:

Imperativ angiver den talendes ønske om at et propositionelt indhold som involverer modtageren, skal blive sandt.

(Hansen & Heltoft 1999c: 25-26)

Der er ganske mange elementer nævnt her: Udover afsenderen beskrives et ønske, en (potentiell) realisation, et propositionelt indhold og en involvering af modtageren. Det er faktisk kun frastikken man kan sætte parentes om i denne definition, for det afhænger af den enkelte ytrings leksikalske indhold og hører dermed ikke med til den grammatiske beskrivelse. Definitionens centrale punkt er givetvis 'ønske'-elementet hvilket afspejles i den rækkefølge i hvilken elementerne præsenteres. Man kan betragte "*skal blive sandt*" i stil med Diderichsens omtale af realisation hvilket kan berettige en udvidelse af grundbetydningens betegnelse til 'realisationsønske'.

Indikativ beskrives i modsætning hertil som en i særlig grad umarkeret form. Den korte definition lyder:

Det danske modussystem er særdeles abstrakt, og indikativ er i modsætning til imperativ blot den umarkerede modus. Den findes kun i præsens aktiv og markerer blot at der ikke foreligger imperativ. Dermed overlades markeringen af sætningens illokutionære ramme til andre systemer...

(1999c: 29)

Den længere fortælling indbefatter en detaljeret redegørelse for indikativs morfologi. Indikativ indgår nemlig tilsyneladende i flere oppositioner på én gang: Beskrevet som præsens er dens modsætning *præteritum* (dvs. tempuskategorien), beskrevet som aktiv er dens modsætning *passiv* (dvs. diatesekategorien). Disse oppositioner kan imidlertid isoleres indholdsmæssigt, hvorfor det også giver mening at forsøge at isolere dem udtryksmæssigt. I overensstemmelse med Heltoft (1998) beskrives verbalfleksivet *-er* følgelig alene som udtrykket for indikativ i modsætning til imperativ, og ikke som et portmanteau-morfem med tre indholdselementer. De umarkerede former fra de to andre paradigmer beskrives som nulformanter. Hvad tempus og diatese angår, er der altså et ikonisk forhold mellem

udtryk og indhold: Præteritum er den markerede form og har et positivt udtryk (den er *mærket*), og tilsvarende med passiv. Modsat gælder det så for modusparadigmet hvor det er nødvendigt at kunne skelne indikativ fra imperativ – og da (stamme) + *-Ø* af historiske grunde allerede er optaget af netop imperativ, må indikativen nødvendigvis have et positivt udtryk. Derfor den manglende ikonicitet mellem indikativs indhold (umarkeret) og udtryk (*mærket*)⁵⁴. Det kan illustreres således:

	umarkeret	markeret
tempusmorfemer	-Ø	-(e)de
diatesemorfemer	-Ø	-(e)s
modusmorfemer	-er	-Ø

Så i oppositionen *Ringer* over for *Ring* har indikativen to nulformanter med fra præsens og aktiv:

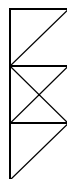
(36) *Ring-Ø-Ø-er*

Om indikativs indhold formulerer Hansen & Heltoft sig derfor også kun negativt. Jeg rekapitulerer:

... indikativ er i modsætning til imperativ blot den umarkerede modus. Den findes kun i præsens aktiv og markerer blot at der ikke foreligger imperativ.

Men her kan man indvende at der opstår et problem ift. Hjelmslevs (og Andersens) fordring om at ingen former karakteriseres ved blot at være 'ikke-A', de skal stadig ligge inden for begrebszonen (jf. kap. 2, afsnit 6.3.1). Hvad modus angår, burde indikativ altså være karakteriseret ved (også) at kunne være 'svagt ønske' eller 'svag appel', såvel som 'stærkt ønske' ('stærk appel') og 'neutral'. Det kan den da også, ikke mindst i sammenhæng med netop de andre systemer som Hansen & Heltoft hentyder til (fx fundamentfeltsudfyldning, præteritum og modalverber: *Kunne De sige mig hvad klokken er?*), men også med ledstilling og intonation alene: "*Du sidder stille nu!*". Spørgsmålet er så om det er en tilfredsstillende løsning at beskrive indikativ som umarkeret 'realisationsønske'. Der synes i hvert fald at være så stor en overvægt af sætninger i indikativ der slet intet har med ønske eller realisation at gøre, at indikativ med et af Hjelmslevs korrelationsskemaer kan beskrives som 'umarkeret, med særlig vægt på det neutrale felt':

⁵⁴ I Heltoft (1998) fremføres det som en uafhængig støtte for denne analyse at modalverberne, der ikke kan stå i imperativ, ikke har nogen positiv endelse i præsens: *kan-Ø, skal-Ø må-Ø, ...*

Γ

Hjelmslevs egne beskrivelser af begrebszonen for modus er begge ganske korte og summariske, og der findes altså ingen analyser og vurderinger af sproglige data som det findes for flere af de andre kategorier. Jeg har udskudt dem til dette punkt både af denne årsag og fordi deres konkrete udformning simpelthen er vanskelig at forstå.

I *Sprogssystem og sprogforandring* skriver Hjelmslev:

Modus har som grundbetydning *realitet*, med to dimensioner i denne rangforordning:

1. forønsket realisation; 2. forestillet eller faktisk realisation (*modus negativus* og -*interrogativus*).

(Hjelmslev 1972: 109; tekstens kursiv)

Der er i hvert fald tre ting der gør denne definition vanskelig. Den første er formentlig util-sigtet: Parentesen der nævner negativ og interrogativ modus, burde vel have være placeret efter ordet *forestillet*. De må være eksemplifikation af forestillet realisation, i hvert fald kan spørgsmål (interrogativ) dårligt tænkes at have 'faktisk realisation' som særbetydning.

Den anden skyldes blot at adjektivet *forønsket* nærmest er gået ud af brug og dets betydning virker derfor uklar. Men det kan beskrives som et udtryk for ting der er ønsket på en bestemt måde, eller evt. udbedt af nogen (som i *det forønskede resultat*).

Den tredje vanskelighed er selvfølgelig forskellen på *realitet* og *realisation*: Som helhed kaldes begrebszonen 'realitet', men begge dimensioner specificeres forvirrende nok som det dynamiske 'realisation'. Men her kommer den næste definition ind i billedet:

I "Essai d'une théorie des morphèmes" præsenteres den såkaldte *synoptiske tavle* som en oversigt over morfemkategoriernes begrebszoner. Her er uddraget om modus:

Tableau - synoptique		Catégories extenses, subjectives
Réalité	1 ^{re} dim. (statique): non-réalité – réalité 2 ^{me} dim. (subjective): réalisation désirée – négation de réalisation désirée 3 ^{me} dim. (dynamique): non-réalisation – réalisation	<i>mode</i>

(Hjelmslev 1971 [1938]: 166)

Som det fremgår, giver indførelsen af en tredje dimension mulighed for at skelne ikke blot mellem statisk og dynamisk, men også mellem disse og en særlig subjektiv variant. Denne findes i anden dimension der dermed isolerer den *forønskede realisation* fra de to andre. Tænker man sig et modusparadigme der udtrykker alle tre dimensioner, vil en given form altså skulle karakteriseres både ift. det statiske *realitet* over for *nonrealitet*, den dynamiske *realisation* over for *nonrealisation* og det subjektive *ønsket realisation* over for *negation af ønsket realisation*. Som Diderichsen har bemærket, er den sidstnævnte dimension for øvrigt mærkbart anderledes end de andre to ved at være defineret af to elementer i stedet for ét (1966a: 42).

Det virker åbenlyst at Hjelmlev har haft konjunktiv som omdrejningspunktet i sin opstilling af begrebszonen: Begrebszonen som helhed er beskrevet som 'realitet', og første dimension, der gentager termen uforandret, antages desuden altid at være den primære, dvs. den der skal være til stede hvis modus overhovedet findes i det pågældende sprog. Som det allerede er vist, beskrives oppositionen konjunktiv – indikativ også i vore dage som en indholdsforhold i realitet, nu blot under termene Irrealis og Realis. Til forskel fra den internationale, nutidige litteratur om emnet reducerer Hjelmlev dog ikke indholdet til kontrafaktisk betydning, men fastholder bredden (nonrealis betyder 'det der ikke er specificeret ift. realitet', dvs. ikke blot det kontrafaktiske, men også det blot tænkte, det man spørger til osv. Se også kapitel 3 og 5).

Men selv om konjunktiv også af Hjelmlev betragtes som den centrale modusform, tildeles imperativ mulighed for en både selvstændig og integreret beskrivelse, selvsagt i anden dimensions *ønskede* realisering. Det svarer, som vist, stort set til Hansen & Heltofts definition af imperativs indhold.

4.2.3 Imperativ som vilje

Der findes også en meget klassisk karakteristik af imperativ der kan danne udgangspunkt for endnu en beskrivelse af paradigmets grundbetydning. Den udlægger imperativ som et udtryk for afsenders *vilje*, her eksemplificeret ved Jespersen (1924) og Hamblin (1987).

Jespersen skriver således om imperativ:

It is a will-mood in so far as its chief use is to express the will of the speaker, though only – and this is very important – in so far as it is meant to influence the behaviour of the hearer, for otherwise the speaker expresses his will in other ways.

(Jespersen 1992 [1924]: 313)

Hamblin opponerer mod denne definition som alt for entydig, og tilbyder som modsvar en generel opdeling af imperativvarianter i to typer:

COMMANDS, DEMANDS, and REQUESTS, for the sake of a label, could be called *wilful* imperatives. By contrast, a second category, consisting mainly of ADVICE, INSTRUCTIONS (in one sense) and RECIPES, is *non-wilful* and is concerned not with the interests or wishes of the utterer but with those of the addressee.

(Hamblin 1987: 10)

Hamblins betegnelse for de to grupper fokuserer altså på viljeselementet, og karakteriserer den ene gruppe som 'villede' og den anden blot som 'ikke-villede'⁵⁵. De villede er dem som afsender aktivt søger at få virkeliggjort ved at påvirke modtager med sin imperativiske ytring. De ikke-villede er modsat dem hvor afsender ikke aktivt forsøger at få realiseret noget, men tværtimod åbner op for modtagers ønsker.

Bemærk altså at Hamblin inkluderer 'ønske' i sin definition. Der er således to væsentlige pointer i Hamblins dikotomi: For det første er det ikke alle imperativer som er karakteriseret ved at afsender sætter sin *vilje* igennem, og for det andet ligger *ønsket* heller ikke altid hos afsender, men kan ligge hos modtager. Opskrifter er gode eksempler herpå: De pragmatiske forhold der omkranser dem, gør dem basalt forskellige fra det man traditionelt har beskrevet som en imperativ. Der er fx ikke nogen direkte relation mellem afsender og modtager, ligesom der altså hverken er noget ønske fra afsenders side om at få fx en bestemt ret lavet, eller nogen viljespåvirkning af modtager. Derudover findes der en særgruppe af *ønsker* hvor der trods en direkte relation mellem afsender og modtager ikke findes nogen viljespåvirkning af modtager (simpelthen fordi modtager ikke *kan* bestemme om imperativens indhold skal virkeliggøres), fx *sov godt!*

4.2.4 Ønske og vilje: subjektivitet og modalfaktor

Spørgsmålet er om man ikke – med nogle få ændringer af beskrivelsen – kan kombinere de to elementer i et todimensionalt skema á la Hjelmlevs, hvor man i begge dimensioner skelner mellem afsender og modtager. Viljeselementet kan med Gunnar Bechs modalfaktorbegreb (jf. kapitel 3, afsnit 4.1ff) justeres en smule, så det ikke i så høj grad falder sammen med ønskedelen (at 'ville' at noget skal ske ligger ikke langt fra at 'ønske' det). Bech omtaler modalfaktoren som den der gør noget nødvendigt eller muligt (her er det altså imperativens frastiske indhold der mulig- eller nødvendiggøres). Ved imperativer er det

⁵⁵ Jeg antager her at Hamblin snarere mener 'villet' end 'forsætlig' når han bruger termen *wilful*. Det støttes af at han umiddelbart efter de citerede sætninger problematiserer Jespersens definition af imperativer som *products of 'the will'* (ibid.).

karakteristisk at den situation der beskrives med dette indhold ikke forefindes i verden endnu, men forventes at kunne gøre det. Den størrelse der gør realisationen *mulig* eller *nødvendig*, den hvis (gode) *vilje* er nødvendig for at imperativens indhold bliver virkeliggjort, kan da rimeligvis beskrives som modalfaktoren.

Man kan altså – inspireret af Hamblin – skelne mellem imperativer der har afsender som modalfaktor og imperativer der har modtager som modalfaktor. En *ordre* er et typisk eksempel på en imperativ der har afsender som modalfaktor idet det er ham der sætter sin vilje igennem, ham der gør indholdet nødvendigt. En *bøn* er modsat et godt eksempel på en imperativ der har modtager som modalfaktor eftersom det er modtagers gode vilje der bestemmer om bønnen bliver opfyldt eller ej.

I den anden dimension findes så afsenders ønske og modtagers ønske. Ordren kan også eksemplificere at afsender har det pågældende ønske, mens en *tilladelse* modsat forudsætter at modtager ønsker det. Det interessante er her at tilladelsen har afsender som modalfaktor: Det er afsender der bestemmer om imperativens indhold kan realiseres, om modtager kan få lov at gøre hvad han ønsker. Omvendt gælder det for bønner hvor det som nævnt er afsender der ønsker noget, men modtager der kan vælge at imødekomme det eller ej (modalfaktor = modtager).

Imperativer af *instrukt*stypen (om det så er opskrifter eller råd, der hos Hamblin trækkes ud som selvstændige typer på samme niveau som instrukser) forudsætter endelig at modtager *både* er den der ønsker imperativens indhold realiseret *og* er modalfaktoren: En brugsanvisning følges kun når modtager har et ønske om at nå det mål der angives i den, og det er også kun modtager der gør det muligt, eller ligefrem nødvendigt, at nå det.

		MODALFAKTOR	
		afsender	modtager
ØNSKE	af-sender	<i>ordre</i> <i>forbud</i>	<i>bøn</i> <i>opfordring</i>
	mod-tager	<i>tilladelse</i> <i>tilbud</i>	<i>opskrift</i> <i>råd</i> <i>tilskyndelse</i>

FIGUR 4.2. IMPERATIVS TODIMENSIONALE INDHOLD

Som det fremgår, har jeg bevaret Hjelmsevs neutrale midterfelter, og det kan give god mening at placere ønsker af typen *Sov godt!* på akserne med afsenders ønske, men neutralt

ift. modalfaktor idet hverken afsender eller modtager reelt kan påvirke eksempelvis modtagers søvn i positiv retning.

Den type tilskyndelse jeg har indført i skemaet, skal forstås som opmuntringer til modtager om at udføre den handling som modtager selv gerne vil, men måske tøver over for (her kan man fx placere alverdens reklamespots som *Snup en Snickers!*, *Ring og vind!* o.lign.). Som allerede vist ved kombinationen med subjekt, kan denne glide over i egentlige tilladelser der har afsender som modalfaktor.

Dette todimensionale skema anser jeg som et kvalificeret bud på en begrebszone for modusparadigmet som helhed: Indikativ kan da blot som umarkeret form dække alle felterne, evt. med særlig vægt på det neutrale midterfelt. På den måde er indikativ relateret til begrebszonen som del af paradigmet, samtidig med at det er understreget at ikke alle indikative sætninger er direkte⁵⁶.

En sådan opdeling tillader ydermere en systematisk måde at sammenholde autentiske eksempler med teoretisk kategorisering, ikke mindst når imperativ entydiggøres ved kombination med enten personligt pronomen eller med partikler (jf. kapitel 6). Det ser fx – ikke overraskende – ud til at imperativ med subjekt er udelukket fra feltet med ordrer. Når modtager ekspliciteres pronominalt i imperativen, har det tilsyneladende den effekt at udførelse af sagforholdet fremstilles som positivt for modtager. Men herfra er der flere muligheder: Imperativer med subjekt kan især bruges som tilladelser eller tilskyndelser (dvs. varianter hvor modtager selv ønsker at realisere verbalindholdet), men de kan også være en type opfordringer hvor det må forudsættes at afsender mener at det vil være godt for modtager (jf. eksemplerne i afsnit 1.1.1 ovenfor).

Til gengæld må man uden for skemaet for at forklare hvorfor fx opskrifter og brugsanvisninger aldrig forekommer med subjekt. Det er naturligvis fordi de ikke har nogen specifik modtager. Her kan det være givtigt at sammenligne med en anden verbal bøjningsform der også kan anvendes til denne type instrukser. Det drejer sig om *s*-passiven der ligesom imperativen helt kan undvære indholdssubjektet i sit udtryk. Hvis man sammenligner med den glimrende artikel om passiv af Mogens Løj & Niels Erik Wille (1985), kan man se at en mængde af de funktioner passiven kan have i en tekst, også passer på

⁵⁶ Uden at ville indgå i en egentlig diskussion med Durst-Andersens fremstilling af imperativer (1995), kan jeg kort bemærke at hans efter min mening tvivlsomme opdeling af imperativ i tre selvstændige sproghandlinger til en vis grad kan modgås af den her anvendte opdeling i modtager- og afsenderpoler, kombineret med ønske og viljesbetydningerne. Han beskriver således selv den 'første' sproghandling som "defined in terms of the hearer", den 'anden' som selve anmodningen og den 'tredje' som "defined in terms of the speaker". Der er mange andre elementer i Durst-Andersens tilgang også, men pladsen tillader ikke en gennemgang heraf, men se dog også kapitel 6, afsnit 5.3.

imperativer brugt i opskrifter og lign. Det drejer sig fx om afpersonalisering og generalisering af sætningen, såvel som tematisering af selve verbalhandlingen eller af indholdsobjektet (1985: 14-15). Sammenlign disse:

- (37) *Svits løg og gulerødder. Drys melet over ...* (K2, JP)
 (38) *Løg og gulerødder svitses. Melet drysses over ...*

Den centrale forskel på de to ligger i hvilket udtryk den *inagentive* størrelse så får: Ved imperativen optræder den som objekt (*svits løget_{DO}*), ved passiven som subjekt (*løget_s svitses*). Aage Hansen har således fat i noget rigtigt når han forklarer passivens manglende imperativbøjning som følger:

At imperativ ikke bruges ved passivformer er hvad vi skulle vente, eftersom her jo ikke i subjektstillingen forekommer nogen agens som opfordringen kan rettes til.
 (Hansen 1967: 35)

Det er dog næppe hele forklaringen hvilket til dels fremgår af Hansens egne eksempler på imperativ ved *blive*-passiv (men bemærk dog at han ikke regner ”forbindelsen med *bliver*” for en reel passiv, jf. 1967: 35⁵⁷). Imperativ kan aldrig forekomme som s-passiv, men sagtens som perifrastisk passiv:

- (39) *Tag Eurostar-toget til London og **bliv** steriliseret for kun 2.220 kroner!* (K2, Pol)
 (40) *Klik her og **bliv** inspireret ...* (K2, intn)

Forklaringen skal snarere søges i forskellen på de to passivformer. Fleksivisk passiv er non-subjektiv og signalerer at ytringsindholdet ikke står for talers egen regning (jf. Heltoft & Falster Jakobsen 1996). Det kan i stedet være referat af hvad andre har sagt, eller en gengivelse af normer og regler, sammenlign fx (40) med denne tænkte vejledning til hjemmesideudvikling:

- (41) *Kunden **inspireres** til køb vha. ...*

Den kommitterer med den subjektive *blive*-passiv der leder til en deskriptiv læsning i stedet for den normativt-generiske i (41):

- (42) *Kunden **bliver** inspireret...*

⁵⁷ Hansen medgiver at den er ”et andet udtryk for det passiviske”, men den er ”formelt en prædikatsætning med *bliver* + et prædikatsled, hvor subjektet er agens for *bliver* og derfor kan bruges i imperativiske udtryk: *bliv ikke kørt over! bliv blot fejret og feteret!* parallelt med *bliv ikke syg!*” (1967: 35).

Og her muliggøres så imperativbøjningen, med det ukonkrete kunden erstattet af et specifikt, implicit *du*:

(29b) *Bliv inspireret...*

Modsat er den fleksiviske passiv stadig umulig i imperativ:

(29c) **Inspirérs*

Det er altså ikke det manglende agentive led i *s*-passiven der gør at imperativ ikke er en mulighed, men snarere det non-subjektive indhold deri – det strider imod det klart subjektive indhold i imperativ.

Man kan i forlængelse heraf også anvende den foreslåede begrebszone til at specificere hvad der *ikke* falder ind under dens område – passiv-systemet gør fx ikke idet passiv-formerne hverken har at gøre med ønske eller med modalfaktors 'sættelse' af nødvendighed eller mulighed. Hvis man overhovedet kan tale om en direktiv funktion ved *s*-passiver i opskrifter o.lign., så er det udelukkende et pragmatisk fænomen.

Tilsvarende bør også tempusformen præteritum kunne udelukkes, selv i de tilfælde hvor den anvendes til eksempelvis ønsker:

(43) *Gid han snart kom tilbage!*

(44) *Havde jeg dog bare ikke sagt det!*

Begge eksempler kan udtrykke afsenders ønske, men der er ingen modalfaktor på spil, der er ingen der gør indholdet nødvendigt eller muligt, og dermed intet direktivt element.

Jeg vender tilbage til spørgsmålet om entydiggørelsen af imperativ gennem adverbialer som *da*, *nu*, *bare* og *lige* i kapitel 6 og 7.

Kapitel 5

Ledstillingsmodus

1. Indledning

Dette kapitel handler om en af de mere kontroversielle paradigmatyper, nemlig det topologisk bestemte ledstillingsparadigme. Paradigmets udtryk er altså ikke længere at finde på morfematisk niveau som et fleksiv, men på topologisk, i udvalgte dele af sætningens 'steder' (græsk *topoi*). I et sprog som dansk med fast ledstilling kan der på flere områder opstilles oppositioner i leddenes rækkefølge som rettelig må betragtes som paradigmer. Det skyldes at der, ligesom ved de fleksiviske paradigmer, er tale om obligatoriske tegnvalg for hvilke der kan identificeres såvel en abstrakt semantisk ramme som systematiske forskelle på de enkelte formers indhold og udtryk (jf. i øvrigt kap. 2., afsnit 6.4).

Der er flere ledstillingsparadigmer der kan betragtes som grammatikaliseringer af det modale substansområde, dvs. som *modus*. Et af dem er den allerede nævnte forskel i placering af det ubestemte subjekt (Heltoft & Falster Jakobsen 1996; se også kapitel 2, afsnit 7). Her vil jeg koncentrere mig om to andre oppositioner, nemlig dels *udfyldt* vs. *tomt fundamentfelt*:

(1) <i>Solen skinner</i>	(F v (s) ...)
(2) – <i>Skinner solen</i>	(Ø v s ...)

og dels forskellen på de to mulige *sætningsmønstre* i dansk:

(3) <i>Endnu har det ikke regnet hos os</i>	(F v s a ...)
(4) <i>at det ikke har regnet hos os endnu</i>	(k s a v ...)

Traditionelt bliver disse paradigmer typisk præsenteret som hhv. forskellen på fremsættende og spørgende sætninger og forskellen på 'hovedsætninger' og 'bisætninger' (jf. Diderichsen 1946: 189-90). Det er imidlertid en forsimplet beskrivelse, og den vil blive præciseret og korrigeret i afsnit 3 og 4 om paradigmernes udtryk og indhold. Der er imidlertid ingen tvivl om at disse to ledstillingsparadigmer har med sætningers illokutionære værdi at gøre, og dette kapitel kommer derfor til at dreje sig ganske meget om hvordan danske sætningers illokutionære tegnsystem kan beskrives. Inden jeg påbegynder den egentlige analyse, vil jeg derfor kort forholde begreberne *modus* og illokution til hinanden.

1.1 *Modus og illokution*

Der findes ingen gængs definition af relationen mellem modus og illokution hvilket ikke mindst skyldes at modusbegrebet i sig selv har flere anvendelser. Mange beskrivelser opfører (verbal)modus som én af måderne en sætnings illokutionære værdi kan angives på. I et lagdelingsperspektiv vil illokution ligeledes være placeret højere end modus (jf. også den nogenlunde tilsvarende relation mellem neustik og tropik). En sådan fremstilling er eksempelvis Kees Hengeveld fortaler for i sit opslag om *Modus og modalitet* i Booij, Lehmann og Mugdans morfologihåndbog (Hengeveld 2004). Her foretager han en basal opdeling af modus i to områder: illokution og modalitet. Det kan forstås som en antagelse om at de mange forskellige sprogspecifikke former der går under betegnelsen 'modus', grammatikaliserer indhold fra substansområderne illokution og modalitet (som i Hengevelds fremstilling drejer sig om 'modificeringer' af sætningens propositionelle indhold).

Det kan så diskuteres hvorvidt der egentlig er tale om to forskellige substansområder, eller om illokution evt. er et delområde af modalitet. Deler man forståelsen af modalitetsbegrebet som talerholdning (jf. kapitel 3), kan man med nogen rimelighed inddrage illokution som en særlig måde taler kan fremstille sin ytring og dens indhold på (hævdes det propositionelle indhold fx eller spørges der til det, svarende til neustikken). På den anden side udgør spørgsmålet om subjektivitet forstået som talerforankring en begrundelse for at bevare en principiel grænse mellem modalitet og illokution idet ytringen som helhed altid er forankret hos taleren. Så selv om andre aspekter af ytringen kan differentieres i talerbundne og ikke-talerbundne former, må selve det illokutionære niveau være "født" subjektivt. Man kan dog overveje om Glismanns *du-siger*-neustik ved spørgsmål giver mulighed for en skelnen mellem subjektiv og non-subjektiv også på dette punkt (Glismann 1979, se også kapitel 1, afsnit 2.4.2).

I Halliday & Matthiessens fremstilling knyttes illokution og modus også tydeligt sammen, og bemærk at modus ikke forstås som en verbal bøjningsform:

- (1) The **presence** of the Mood element, consisting of Subject plus Finite, realizes the feature 'indicative'.
- (2) Within the indicative, what is significant is the **order** of Subject and Finite:
 - (a) the order Subject before Finite realizes 'declarative';
 - (b) the order Finite before Subject realizes 'yes/no interrogative';
 - (c) in a 'WH-interrogative' the order is: (i) Subject before Finite if the WH-element is the Subject; (ii) Finite before Subject otherwise.

(2004: 114-15)

Det er ledstilling der omtales – end ikke termen 'indikativ' angiver et verbalfleksiv – og ydermere er det noget ledstilling der har at gøre med rammerne for forskellige sproghandlingstyper, dvs. hvad der kan kaldes *illokutionær ramme* (forstået som en abstrakt tolkningsramme for sætningens illokutionære værdi, se videre i afsnit 3.1).

Spørgsmålet om den indbyrdes afgrænsning af modus og illokution udgør en del af baggrundstapetet for undersøgelsen af de nævnte ledstillingsoppositioner i dansk, men vil dog ikke finde sin endelige afklaring her. Men inden jeg påbegynder en egentlig beskrivelse af disse ledstillingsparadigmer, vil jeg præsentere den teoretiske baggrund for opstillingen af ledstillingsparadigmerne, nemlig dels Paul Diderichsens skel mellem syntaks og topologi, dels det sætningsskema som han opstillede til illustration af de faste rækkefølgeforhold i dansk, og som siden er blevet revideret og udvidet især af Lars Heltoft (fx 1986, 1992), ikke mindst til brug i hans og Erik Hansens *Grammatik over det Danske Sprog*.

2. Topologiteori

Først en kort bemærkning om terminologien: Diderichsen talte konsekvent om *topisk* analyse, hvilket umiddelbart synes at være tættere relateret til det retoriske begreb *topik*, om opbygningen af taler etc. Det er dog stadig afledt af det græske *topos*: sted, ligesom ordet *topologi* er det. Man kunne forvente at relationen mellem de to termer var som mellem *metodologi* og *metode* hvor førstnævnte drejer sig om den mere teoretiske omgang med metoder ('læren om metoder'), mens sidstnævnte snarere er den praktiske brug af dem. 'Topologisk' ville så betegne en aktivitet der beskæftigede sig med den abstrakte, teoretiske beskrivelse af feltet, og 'topisk' den konkrete analyse. Der lader dog efterhånden til at være udbredt enighed om at benytte begrebet 'topologi' helt generelt, jf. blot titlerne på Marga Reis' artikel "On justifying topological frames" (1980) og John Ole Askedals "Topologisk feltanalyse, koderingssystemer og pragmatiske funktioner" (1986). Det skyldes formentlig bare det fuldt forståelige ønske om at undgå forvirring ift. til det engelske begreb *topic* (emne). Jeg fastholder derfor også betegnelsen topologisk om begge planer.

Såvel Høysgaard (1747) som Wiwel (1901) kan fremdrages som tidlige eksempler på en opmærksomhed på det topologiske niveau i sætningsanalysen. I anden del af sin *Accentuered Grammatica*, i kapitlet 'Om Ordenes Orden', påpeger Høysgaard fx den særlige, faste ledstilling i dansk: "*Det Danske Sprog holder en mere naturlig orden end det Latinske og mange andre, og derpaa grundes en stôr dêl af dets tydelighed.*" (1979 [1747]: 430). Dernæst opregner han en mængde regler for ordenes rækkefølge. I den første

regel nævnes alle de mange led der kan forekomme i almindelige fremsættende sætninger, og hertil bemærker Høysgaard så følgende (hvad der også er en pointe i Diderichsens senere sætningsskemaer):

NB. Meningen er ikke, at enhver Proposition haver enten altid saa mange Gerundia og andre Poster, eller nogen tid saa mange Adverbia i sig, som hêr nævnes; men at nogle Adverbia kan staa paa mange steder, andre beqvæmmere paa èt stæd, og at, i fald nogle Poster ere borte, kan de øvrige dog beholde den orden, som de her staaer i hos hverandre.

(1979 [1747]: 432)

Hvad topologien angår, er Wiwel især kendt for modstillingen af de to sætningsmønstre kaldet 'hovedsætning' og 'bisætning' (1901: 305-6). Wiwel er fuldt ud opmærksom på at ledstillingen i disse mønstre ikke er tilstrækkeligt til at definere hvad der egentlig er en hovedsætning (forstået som en uafhængig sætning) og hvad der er en bisætning (forstået som en afhængig sætning). Men han affejer dog (håbefuldt?) de mulige modeksempler som 'blot midlertidige afvigelse[r]' (1901: 316), og fastholder i overensstemmelse med sit grundprincip at der skal være positive kendemærker på forskellen, altså en klar udtryksmæssig skelnen. Jeg vender tilbage til denne diskussion i afsnit 3 og 4 nedenfor.

Den mest almindelige indvending mod indførelsen af et selvstændigt topologisk niveau i sætningsanalysen er nok at det skulle være overflødig: 'Syntaksen kan sagtens redegøre for sætningers opbygning og semantik'. I *Sætningsbygningen i Skaanske Lov* illustrerer Diderichsen imidlertid behovet for topologisk analyse:

... der er utvivlsomt et logisk [: syntaktisk, TC] identisk Forhold mellem fx. Verbum og Objekt, hvad enten dette sidste staaer paa normal Plads efter Verbet eller det emfatisk rykkes frem foran dette. Men da enhver realiseret Sætning forløber i Tiden, vil den samtidig kunne analyseres topisk i initiale, centrale og finale Led, og det kan ikke bestrides, at en Flytning af et Led (som fx. Foranstilling af Objektet) giver dette ny Karakter, og at man saaledes maa give en dobbelt, baade logisk og topisk Definition af et Led for at karakterisere det som Led.

(Diderichsen 1941: 13)

Objektet kan altså beskrives traditionelt hvad rektion og valens angår, men helt uafhængigt af denne relation må også objektets relative placering i sætningen beskrives: Står det på sin kanoniske plads efter det infinitte verbal, er placeringen umarkeret (og andre informationsstrukturelle faktorer i sætningen bestemmer så graden af fokus på objektet). Placering i fundamentfeltet er derimod markeret med deraf følgende mulighed for emfase, kontrastfokus eller lignende (selv om også den rent anaforiske genoptagelse er mulig her):

- (5) *Vi kan altså ikke lide ham.*
 (6) **Ham** kan vi altså ikke li'. (K2, Pol)

Svaret til den topologikritiske røst er allerede antydet: Der er flere funktioner der udtrykkes vha. lineariseringen end blot de syntaktiske. Såvel Askedal (1986: 23) som Heltoft (1992: 15) understreger at det er *fordi* ledstillingen også tager sig af faktorer som illokutionær værdi og informationsstruktur, at topologien i dansk er et eget, relevant niveau i analysen (ligesom i flere andre sprog, fx tysk og svensk). Hvis det alene var syntaktiske forhold der blev udtrykt med ledstillingen, kunne man meget vel nøjes med en afbildning af sætningens konstituentstruktur. Som Askedal påpeger (med henvisning til Marga Reis 1980), er det inddelingen i ikke blot pladser, men også *felter* der udgør den centrale forskel på en topologisk beskrivelse og en konstituentstrukturbeskrivelse:

... topologiske felter [kan] opfattes som et tilleg til den lineært ordnede hierarkiske struktur, et tilleg som underkaster den lineære ordning specifikke restriksjoner.
 (1986: 22)

Disse restriktioner tæller dels den feltinterne fordeling af pladser (hvor fx indirekte objekt kan identificeres i kraft af placeringen foran det direkte objekt) og dels den indbyrdes placering og hierarkisering af felterne som sådan (fx kan alle led fra indholdsfeltet samlet placeres i fundamentfeltet: *Givet ham pengene havde hun ikke*). Det så således ud i Diderichsens egen fremstilling – her i den pladsbesparende parentesmodel (1946: 186):

Bisætning: $k \begin{matrix} k \\ (a (s a v (V S A))) \\ s \end{matrix}$

Hovedsætning: $k \begin{matrix} S \\ (v s a (V S A)) \\ A \end{matrix}$

De små k'er står for indledende konjunktioner (og i bisætningen kan der derefter også være en underordnende konjunktion eller sjældnere et adverbial eller endog et let pronominalt subjekt (1946: 189)). S står for substantialer – senere kaldet *nominaler* – og V/v hhv. A/a for verbaler og adverbialer.

Parenteserne angiver en hierarkisk relation, et "kinesisk Æskesystem" kalder han det også (1946: 146), hvorved nogle led grupperes sammen og som helhed kvalificeres af et eller flere andre (overordnede) led. Det er det niveau i den topologiske analyse der kaldes felter, og som udgør det nævnte ekstra niveau ift. konstituentstrukturanalyser. Som en ganske kort introduktion til felternes funktion kan man læse Diderichsens retrospektive

overvejelser over deres betegnelser i artiklen ”Sætningsleddene og deres stilling – tredivede år efter”:

Det første har jeg kaldt fundamentfeltet fordi man her som regel finder det led hvorpå sætningen er bygget op; det andet kaldte jeg først aktualfeltet (fordi de led der står her aktualiserer sætningsindholdet; udgangspunktet var her Ries's sætningsdefinition), senere neksusfeltet, fordi de led der står her enten indgår neksus eller karakteriserer denne neksus. ... I det sidste felt står den del af verballeddet der angiver verbets egentlige betydningsindhold og alle de bestemmelser der nærmere udfylder dette. Det har jeg kaldt indholdsfeltet. Det er muligt at jeg overvurderer den pædagogiske værdi af sådanne beskrivende navne, og at de måske endda kan give anledning til misforståelser. I så fald bør man foretrække de rene stillingsbetegnelser.

(1966c: 369-70)

Bemærk at de sidste kommentarer dårligt kan betragtes som andet end en renoncering på relevansen af det topologiske niveau, eftersom det netop er felternes respektive indhold, deres særlige funktioner, der er den diderechsenske topologis bidrag til forståelsen af danske sætninger. Jeg mener tværtimod at man bør bevare 'sådanne beskrivende navne' i det omfang de er dækkende, og skifte dem ud med andre hvis de ikke er. Diderichsens pointe med feltinddelingen var ikke kun den (påfaldende) smukke symmetri, men vigtigere: At der er en hierarkisk relation imellem dem således at indholdsfeltet er underordnet neksusfeltet, og disse to sammen er underordnet fundamentfeltet. Lars Heltoft har dog i flere omgange foreslået alternative feltinddelinger som det skal vises i afsnit 3 og 4.

Den indbyrdes placering af pladserne i neksusfeltet giver Diderichsen denne funktionelle forklaring på:

Naar Fundamentfeltet staar tomt, har Sætningen en særlig Betydning (spørgende eller betingende ...). Det er derfor af største Betydning, at man straks kan se, om Fundamentfeltet er tomt eller ikke, og da Finittet er det eneste nødvendige Led i Sætningen, og det mest karakteristiske, er det hensigtsmæssigt, at dette altid staar umiddelbart efter Fundamentfeltet, forrest i Neksusfeltet (og ikke - som i Bisætningen - sidst i dette Felt). Er Fundamentfeltet tomt, staar Verbet altsaa altid først i Hovedsætningen (efter Konjunktionalet)... Da Verbet skal staa først i Neksusfeltet, maa et Subjekt, der ikke er Fundament, staa efter Verbet, og da Neksusadverbialet som Regel staar efter Subjektet (lige som i Bisætninger), har Hovedsætningen samme Ledfølge i Neksusfeltet som i Indholdsfeltet...

(1946: 191)

Finittets placering er altså et særtræk ved 'hovedsætningerne', og det er derfor ikke så underligt at Diderichsen betragtede det som det naturlige udgangspunkt for opstillingen af sætningsskemaerne: ”*Das Finitum ist ... das konstituierende Satzglied, von dem sowohl die logische als die topische Analyse auszugehen hat.*” (1966b: 52).

Ikke desto mindre er dette princip siden blevet kaldt en *syntaktisk fejlslutning* hvor det syntaktisk væsentligste element overføres som det væsentligste for den topologiske analyse også (Heltoft 1992: 20-21). Heltoft argumenterer for at det ikke er finittet der bør være udgangspunkt for topologien, men snarere negationen. Negationen har således altid samme placering (hvor såvel finit som infinit og subjekt kan placeres forskellige steder⁵⁸), og danner desuden den informationsstrukturelle grænse til fokusdomænet (for en detaljeret argumentation må jeg henvise til Heltoft 1992: 37-40). Forskellen på de to beskrivelser er ikke mindst at finit og infinit i Heltofts modsvar på bisætningsskemaet placeres sammen, i stedet for at være fordelt i to forskellige felter:

Konj.	Subj.	Neksusadv.	Finit	Infinit	Obj. 1-2	Indholdsadv.
-------	-------	------------	--------------	---------	----------	--------------

SKEMA 5.1. DIDERICHSENS BISÆTNINGSSKEMA (EFTER 1946: 186)

Konj.	S	SA	Neg.	V _f V _i	IO	DO	MA	TSA
-------	---	----	------	-------------------------------	----	----	----	-----

SKEMA 5.2. NEGATIONEN SOM TOPOLOGISK UDGANGSPUNKT (EFTER HANSEN & HELTOFT 1999B: 190)

Pladsernes indbyrdes fordeling er den samme (det er simpelthen sådan lineariseringen former sig på dansk), men den teoretisk vægtigere størrelse, feltet, kan altså analyseres og beskrives forskelligt. Mere om indholdsbeskrivelsen af felterne i afsnit 4.2.1 nedenfor.

Inden jeg påbegynder den egentlige beskrivelse af de relevante ledstillingsparadigmer, er det nødvendigt at knytte nogle kommentarer til deres status, forstået som muligheden for at identificere et selvstændigt, isoleret tegnsystem for det enkelte paradigme. Som det vil blive klargjort nedenfor, forekommer de her undersøgte ledstillingsparadigmer i et vist omfang altid sammen idet de udgør *obligatoriske* tegnvalg. Det vil sige at en sætning *altid* indebærer valg fra begge ledstillingsparadigmer. Det er med andre ord ikke muligt empirisk at isolere et af paradigmerne idet det andet altid medfølger. Det er det samme som gør sig gældende i flekterende morfematiske paradigmer, hvor et portmanteau-morfem altid udtrykker indhold fra to (eller flere) kategorier (jf. kapitel 2). Man kan i forlængelse af denne observation betragte dansk topologi som 'fusionerende', og fx omtale fænomenet med en neologisme som 'portmanteau-topemer'.

Som ved fleksivparadigmer der koder mere end et indhold i hvert morfem, kan man imidlertid abstrahere sig frem til de enkelte indholdsforskelle. Man må blot koncentrere

⁵⁸ I det såkaldte 'bisætningsskema' placeres finittet sammen med infinitet, mens infinit og subjekt – udover deres kanoniske pladser – også kan placeres i fundamentfeltet.

sig om én opposition ad gangen ved de vanlige kommutationsprøver. I den afsluttende diskussion i kapitel 7, afsnit 3, bliver fremgangsmåden præciseret endnu engang, på baggrund af de analyser der skal foretages i det følgende.

3. Paradigmernes udtryk

De to nævnte ledstillingsparadigmer skal først beskrives udtryksmæssigt. Grænserne for det ene paradigme kan dog diskuteres, men det kræver en indholdsmæssig karakteristik og må derfor udskydes til afsnit 4.2.2.

3.1 Ledstillingsparadigme 1: sætningsmønstroppositionens udtryk

Jeg starter med det paradigme hvor der ikke er tvivl om udtrykkets afgrænsning, og det er så den basale forskel på de to sætningsmønstre i dansk hvor det ene traditionelt er blevet koblet til 'hovedsætninger' og det andet til 'bisætninger' (Wiwel 1901: 305-6, Diderichsen 1946: 185). I kort form drejer det sig om valget mellem ledfølgen *sav* (subjekt-adverbial-finit verbal) og *vså* (finit verbal-subjekt-adverbial).

I modsætning til Wiwels og Diderichsens fremstillinger bør denne ledstillingsforskel dog ikke knyttes direkte til den hierarkiske forskel på selvstændige sætninger og underordnede eller *styrede* sætninger, dvs. sætninger der enten står som led i andre sætninger eller på anden måde er underordnede (fx relativsætninger). Til at afklare relationerne foreslår Hansen & Heltoft (1999d: 2ff) et trefoldigt skel mellem (i) topologi, (ii) syntaks og (iii) funktion⁵⁹.

- (i) Topologisk set skelnes mellem to forskellige sætningsmønstre som er de samme som Diderichsen fandt frem til, men som nu kaldes hhv. det *deklarative* mønster (*vså*-rækkefølgen) og det *neutrale* mønster (*sav*-rækkefølgen).
- (ii) Syntaktisk set kan begge mønstre optræde som enten *helsætninger* (der altså kan udgøre en hel sætning i sig selv og evt. også styre en anden sætning) eller *ledsætninger* (der ikke er selvstændige, men afhænger af forekomsten af en styrende hel-sætning).

⁵⁹ De første skridt til en sådan skelnen kan findes i Andersson (1974) hvor det vises at der er en betydningsforskel knyttet til valget mellem de to mulige topologiske mønstre i ledsætninger. Anderssons indholdsbeskrivelse er dog ikke overbevisende (han hævder at alle hovedsætninger '*gör ett påstående*', mens de almindeligste ledsætninger '*uttrycker en proposition*' – men det er hverken rigtigt på hovedsætningsniveau eller på ledsætningsniveau at sætninger med rækkefølgen *vså* nødvendigvis fungerer som påstande. Indholdet må beskrives mere abstrakt for også at kunne dække fx direktivt anvendte hovedsætninger som *Nu husker du at skrive til mormor!* og *Du rører ikke den statue!*).

- (iii) Endelig kan man anlægge et funktionelt perspektiv på helsætninger og ledsætninger og sige at de første markerer illokutionær ramme, mens ledsætningerne ikke gør. Det er en hierarkisk forskel: Sætninger med illokutionær ramme er overordnede, sætninger uden er underordnede.

For undersøgelserne i denne afhandling er netop den hierarkiske forskel afgørende, og jeg følger delvist Hansen & Heltofts terminologi idet jeg benytter termen *hovedsætning* om sætninger med illokutionær ramme, men termen *ledsætning* om det underordnede niveau, for at understrege at jeg ikke blot har overtaget Diderichsens (og Wiwels) termer. Desuden optræder de underordnede sætninger meget ofte som netop led i den overordnede sætning.

Tabel 5.1 på næste side viser eksempler på krydskombinationen af sætningsmønster og sætningshierarkisk rang:

	DEKLARATIV	NEUTRAL
HOVED-SÆTNING	<i>Han sover ikke endnu</i>	<i>Bare han ikke sover endnu</i>
LEDSÆTNING	<i>at han sover ikke endnu</i>	<i>at han ikke sover endnu</i>

TABEL 5.1. KOMBINATIONER AF SÆTNINGSMØNSTER OG -HIERARKI

Den nyere analyse af sætningsmønstrene og deres felter som anvendes i *GDS* præsenteres herunder – med alle felterne repræsenteret, men ikke med alle pladser (der er mange flere end dem Diderichsen typisk præsenterede som enkelttyper):

Fund.-felt	V _f	Subj.	SA	Neg.	V _i	IO	DO	MA/P	TSA
<i>hun</i>	<i>ville</i>		<i>altså</i>	<i>ikke</i>	<i>have</i>		<i>nogen mand</i>		<i>mere</i> (BS, F64inf)
<i>Hvorfor</i>	<i>har</i>	<i>I</i>	<i>så</i>		<i>afskaffet</i>		<i>rabatten</i>		<i>igen?</i> (K2, avis)
	<i>var</i>	<i>du</i>	<i>så</i>					<i>syg?</i>	(BS, M29itv)

SKEMA 5.3. DET DEKLARATIVE SÆTNINGSSKEMA I DANSK. EFTER HANSEN & HELTOFT (1999B: 189)

Konj./Modalindl.	Subj.	SA	Neg.	V _f V _i	IO	DO	MA/P	TSA
<i>at</i>	<i>du</i>			<i>begyndte</i>		<i>at rejse</i>	<i>mere rundt</i>	(BS, M33itv)
<i>Bare</i>	<i>de</i>	<i>nu</i>		<i>giver</i>	<i>ham</i>	<i>vand nok</i>		(K2, skl)

SKEMA 5.4. DET NEUTRALE SÆTNINGSSKEMA I DANSK. EFTER HANSEN & HELTOFT (1999B: 190)

Forskellen i feltopdelingen ift. Diderichsens system udgør en væsentlig del af argumentationen for begge ledstillingsparadigmers indholdsside hvorfor den først gennemgås i

afsnit 4. Om udtrykssiden af sætningsmønsterparadigmet må det dog præciseres at den ene form, det deklorative mønster, ikke blot udgøres af rækkefølgen *vsa*, men også af det for dette mønster helt specifikke førsteled, fundamentet. Det kan så symboliseres *Fvsa* (eller *xvsa* hvis det skal understreges at der endnu ikke er taget stilling til om feltet er udfyldt).

3.2 Ledstillingsparadigme 2: fundamentfeltsoptionens udtryk

Det andet ledstillingsparadigme tager netop fat i den nævnte opposition mellem udfyldt og tomt fundamentfelt – der er altså tale om en udspecificering af det deklorative skema i to varianter. Fundamentfeltet kan indeholde næsten alle slags led, også komplekse led bestående af flere ord:

- (7) *I Paris er der store tiltag på vej ...* (K2, DA)
- (8) *Jeg ringede ham op.* (K2, skl, intn)
- (9) *At nedlægge HF er en dårlig idé.* (K2, JP)
- (10) *hvad var der sket med din far?* (BS, M33itv)
- (11) *men alligevel synes jeg også der ligger en udfordring i det ik'* (BS, F20inf)

Fundamentfeltets vide udfyldningsrammer har at gøre med tekstorganiseringsprincipper som kohærens og informationsstruktur. Diderichsen skriver fx i artiklen ”Logische und topische Gliederung des Germanischen Satzes”:

Die freie Wahl des Anfangsgliedes hängt eng mit der selbständigen Funktion des Hauptsatzes zusammen. Das Anfangsglied bildet sozusagen einen neuen Ausgangspunkt, sei es, dass es eine völlig neue Vorstellung einführt oder bloss auf schon genanntes zurückgreift.

(1966b: 60)

Fundamentfeltets specifikke materiale er imidlertid irrelevant i denne sammenhæng. Den væsentlige faktor er blot den strukturelle at fundamentfeltet er udfyldt.

Den anden form i dette paradigme er topologiens svar på et nul-morfem, nemlig manglende udfyldning af fundamentfeltet. Det er her det bliver så vigtigt at det finitte verbal altid har samme placering i det deklorative skema: Kun hvis man fortolker finittets placering som såkaldt *verb second* (dvs. at det altid befinder sig på anden plads i skemaet), kan man operere med et indledende felt der ikke er udfyldt:

F-felt	V _f	S	SA	V _i	IO	DO	P
<i>Han</i>	<i>er</i>						<i>meget syg...</i> (K2, skl)
<i>∅</i>	<i>Er</i>	<i>han</i>					<i>meget syg?</i> (K2, skl)

SKEMA 5.5. UDFYLDT OG TOMT FUNDAMENTFELT

Det følgende Diderichsen-citat viser hvorfor denne fortolkning er central for en beskrivelse af oppositionen som paradigmatiske:

Im Deutschen und Nordischen lässt sich dieser Typus einfach als Satz mit leerem Anfangsfeld auffassen, und das Anfangsfeld bekommt dadurch eine semantische Funktion, als Kennzeichen des Aussagesatzes. Dies ist besonders deutlich bei den neuentwickelten rein formalen Anfangsgliedchen, die das Verbum »decken« (Braune), z.B. *Es kam ein Mann* || *There's a hotel there*.

(1966b: 60)

Den positive form, udfyldt fundamentfelt, kan tilskrives et egentligt indhold *som modsætning* til den negative form, tomt fundamentfelt. Som det skal vises i kap. 7, afsnit 4, gælder denne opposition kun ved indikativ, ikke imperativ. At udfyldt fundamentfelt dog ikke bør jævnføres direkte med konstateringer, vil fremgå af afsnit 4.2 nedenfor.

4. Paradigmernes indhold

I dette afsnit skal igen først sætningsmønsterparadigmet og så fundamentfeltspadigmet gennemgås ift. deres indhold, og det moderne sætningsskemas feltinddeling relateres hertil (4.2.1). I forlængelse heraf vil jeg se nærmere på afgrænsningen af fundamentfeltspadigmet (4.2.2).

4.1 Ledstillingsparadigme 1: sætningsmønsteroppositionens indhold

Forskellen på de to sætningsmønstre drejer sig i korte træk om hvorvidt sætningen har assertivt potentiale. 'Assertivitet' vil ofte blive brugt om hævdelser, påstande, konstateringer, men det er ikke sproghandlingsniveauet der er på tale her. Det drejer sig alene om hvilke tolkningsrammer der kan angives grammatisk, og her altså topologisk, og derfor anvendes betegnelsen assertivt *potentiale*.

Sætningsmønsterdistinktionen kan med fordel sammenholdes med nogle nyere analyser af verbalmodus i de romanske sprog. Her argumenteres der for at konjunktiv – modsat traditionelle fremstillinger – er den umarkerede form og indikativ den markerede (jf. Korzen 1999: 192⁶⁰). I artiklen "Principper for opstillingen af modus i kompletivsætninger på fransk" skriver Hanne Korzen således:

⁶⁰ Korzen henviser til Hooper 1975 for spansk, og Confais (1995) og Huot (1986) for fransk,

Vores hovedtese er, at indikativ optræder, når særlige former for styrende prædikater (evt. særlige syntaktiske konstruktioner) trækker den indlejrede sætning, som egentlig ikke var 'prædisponeret' til at blive asserteret selvstændigt, frem til 'assertionsplanet' (man kunne også kalde det 'forgrundsplanet').

(1999: 182)

Og hun uddyber videre om kompletivsætningens manglende assertive potentiale:

Den indledes på fransk af konjunktionen *que*, der tjener til at omdanne en sætning til en nominal størrelse, hvor *que* fungerer som en slags determinativ ..., og den udfylder i det typiske tilfælde en af det overordnede verbals valensrelationer. Oversætningen er semantisk inkomplet uden tilføjelsen af sin kompletivsætning som på sin side også er 'uselvstændig', idet den henter sin illokutionære værdi i oversætningen ... Kompletivsætningen er m.a.o. ikke skabt til selv at assertere sit indhold.

(1999: 183-84)

I de umarkerede tilfælde optræder altså konjunktiv som 'det ikke-asserteredes modus' (se eksempler i (12)), men særlige omstændigheder kan fremkalde indikativ, fx når kompletivsætningen klart indeholder 'det informationsmæssigt vigtigste' (1999: 185) (jf. (13)):

(12) *Je doute/C'est dommage/Il est possible que le ciel soit couvert.*

(KONJ)

(13) *Je crois/Papa dit/Il est sûr que le ciel est couvert.*

(INDIK)

Det er her en pointe at præsupponerede ledsætninger altid står i konjunktiv – på trods af at de omhandler noget der ikke betvivles af afsender. Men det væsentlige er at deres indhold heller ikke *frem sættes*, eller *hævdes*. Præsuppositioner sættes ikke til diskussion. Ofte taler man om at de 'forudsætter at indholdet er sandt', men det bør faktisk kun opfattes som én mulig konkretisering af den mere abstrakte ramme som præsuppositioner har. Det præsupponerede nævnes, men der sættes informationsmæssigt parentes om det; det er ikke dét der bringes på banen som ny information. Med Korzens ord sættes det præsupponerede i baggrunden, mens det informative indhold (i betydningen 'ny information') står i forgrunden. I de tilfælde hvor en *ledsætning* er informativ, hæves dén frem til forgrunden, og så skal verbet stå i indikativ på fransk.

På lignende måde kan det deklorative sætningsmønster (*FvsA*) betragtes som den markerede form i sætningsmønsteroppositionen idet den angiver en mere specifik tolkningsramme for sætningen end det neutrale mønster (*sav*). Sætninger efter det deklorative mønster har nemlig assertivt potentiale. Potentialet aktualiseres reelt kun i hovedsætninger anvendt som konstativer el.lign., men det kan genfindes også på andre niveauer. Ledsætninger er ikke specificeret for illokutionær ramme, og en beskrivelse ift. assertivitet er

mindre indlysende på dette niveau. I vidt omfang fastholder jeg derfor termen 'informativitet' om ledsætninger af *vs*a-mønster, men det skal understreges at jeg anvender begreberne om det samme abstrakte indhold, blot på hver sit niveau.

Som med den franske indikativ kan ledsætninger efter det deklarative mønster ikke ukritisk forbindes med enhver oversætning eller ethvert konjunkional. Deklarative ledsætninger er klart mest almindelige ifm. konjunktionen *at*, men også andre underordnende konjunktioner forekommer:

- (14) *Jeg synes, at patientforeninger og lægeforeningen har fyldt meget i debatten, mens vi har ikke fyldt så meget - og der sidder altså 70.000 sygeplejersker i det ganske land, som ved utroligt meget om det her* (K2, avis)
- (15) *Vi skubber vores egen usikkerhed over på de ældre fordi de har jo prøvet så "meget".* (K2, priv)

Formen ligner udpræget det man kalder dækket direkte tale, men den er ikke begrænset hertil, hvad der allerede fremgår af eksempel (14), og yderligere af (16) og (17):

- (16) *EU er et værn mod, at vi bliver hæmningsløst trampet ned af amerikansk kultur.* (K2, avis)
- (17) *Problemet var, at hun fik aldrig betalt raterne.* (K2, skl)

Der er intet i disse to eksempler der tyder på at ledsætningerne er gengivelser af direkte tale, men til gengæld er der klar informativ betydning. Igen skal informativ betydning forstås som en modsætning til *faktiv* betydning – det der forekommer i ægte præsuppositioner. Det deklarative mønster virker derfor unaturligt i ledsætninger med tydelig non-informativ betydning, det være sig den faktive som i (18) nedenfor, eller den interrogative som i (19) (jf. i øvrigt Hansen & Heltoft 1999b: 112-13):

- (18) *Det er underligt *at jeg har nu taget skridtet fuldt ud*
- (19) *Jeg ved ikke *om du har nogensinde set sådan et stykke papir*

Heroverfor står så ledsætninger efter det *neutrale* sætningsmønster der er umarkeret og ikke stiller krav til konteksten:

- (20) *Det er underligt at jeg nu har taget skridtet fuldt ud.* (K2, priv)
- (21) *jeg ved ikke om du nogensinde har set sådan et £ stykke papir* (BS, F27inf)

Som vanligt for umarkerede former kan også denne glide ind på den markerede forms del af begrebszonen og bruges informativt:

- (22) *han siger, at dette til gengæld ikke er paradiset...* (K2, avis)
 (23) *Det europæiske statistikkontor Eurostat har fremlagt nye tal, der viser, at EU-landene i 1996 producerede 669 film, mens det Hollywood-dominerede USA kun producerede 421 film.* (K2, avis)

Det er prædiketet i oversætningen der bestemmer hvilken tolkning ledsætninger efter det neutrale mønster kan få, hvilket bekræfter at der er tale om en form der i sig selv er helt umarkeret. I overensstemmelse med Hjelmsslevs principper kan den dog sagtens beskrives i relation til paradigmets begrebszone der under ét skal kaldes *informativitet* (og som altså også skal omfatte de potentielt assertive hovedsætninger).

4.1.1 Sætningsmønstrene anvendt i hovedsætninger

Så snart sætningsmønstrene anvendes i hovedsætninger, sker der det interessante at markerethedsforholdet vendes på hovedet. En hovedsætning med neutralt mønster er således markeret ift. hovedsætninger med deklarativt mønster. Den første type er låst til subjektiv eller emotiv funktion (afhængig af den indledende partikel (24-27)), mens den anden kan være alt fra konstativ over direktiv til interrogativ og emotiv (28-31).

Hovedsætninger med neutralt sætningsmønster:

- (24) *bare han ikke ryger cigar så* (BS, M33itv)
 (25) *sikken du kan fortælle* (BS, F25inf)
 (26) *At du tør!* (K2, avis)
 (27) *Ak, hvem der dog blot var forlovet* (gl. dansk sang af Erik Bøgh)

Hovedsætninger med deklarativt sætningsmønster:

- (28) *Han ryger ikke cigar*
 (29) *Du fortæller ham ikke hvad jeg har sagt!*
 (30) *Tør du egentlig hoppe ud fra 3-meteren?*
 (31) *Årh, det er bare for meget!*

Her er det rimeligt at tale om et nyt paradigme, eftersom både udtryk og indhold har ændret sig ift. sætningsmønsterparadigmet i ledsætninger. Udtryksrammen er for det første en anden idet der nu er tale om en hierarkisk overordnet sætning, dvs. en sætning med illokutionær ramme. Indholdet er også nyt idet begrebszonen må karakteriseres ud fra den markerede form, altså *emotivitet*. Det er irrelevant at vi ikke normalt kategoriserer deklarative hovedsætninger som emotive, den paradigmatiske opposition tilsiger det som abstrakt ramme om begge former, og den umarkerede form kan da også udtrykke netop emotivitet, men behøver ikke at gøre det. Den kan også udtrykke emotivitetens logiske modsætning,

her forstået især som fremsættende sætninger brugt konstativt. Jeg vender tilbage til en diskussion af den teoretiske opstilling af paradigmerne i kapitel 7, afsnit 3.

4.2 Ledstillingsparadigme 2: fundamentfeltsoppositionens indhold

Det andet ledstillingsparadigme er som nævnt en uddifferentiering af det deklorative mønster, eftersom forskellen på udfyldt og tomt fundamentfelt kun findes her. Indholdet i dette paradigme kan i forlængelse af Erik Hansens begreb *nonrealis* for tomt fundamentfelt (jf. kapitel 3, afsnit 2.1), beskrives som et spørgsmål om sætningens realitetsstatus. Udfyldt fundamentfelt er så *realis* og tomt fundamentfelt *nonrealis*.

Diderichsen beskæftigede sig som tidligere nævnt også med realitet som grammatisk kategori (i artiklen af samme navn, 1966a; jf. også kapitel 3). Han redegjorde her konsekvent og overbevisende for at der ikke eksisterer sproglige udtryk der direkte knytter an til realitet, forstået som den ekstrasproglige virkelighed, og det gælder hverken verbalmodus eller sætningstyper: ”Sætningen har ... lige saa lidt som *Verbets Modi* noget nødvendigt Forhold til den objektive, empiriske Virkelighed...” (1966a: 41). Om modusformerne præciserede han bl.a. at indikativ kan bruges til at udtrykke hvad der ikke er sandt og konjunktiv om hvad der faktisk er sandt, men til gengæld strider mod noget fiktivt (1966a: 32-33).

I forlængelse af disse observationer beskrev Diderichsen videre hvordan visse sproglige udtryk kan danne udgangspunkt for en tankerække, hvor sandhedsværdien altså er underordnet:

Der er et fælles Moment i Antagelser, Fiktioner og faktiske Udsagn, som savnes i Sætninger (Nexus) i Konj., Imperativ og Infinitiv; ganske vist »sætter« en Antagelse eller en Fiktion ikke sit Indhold paa samme Maade som en egentlig Dom, der fremsætter sit Indhold med Krav om at være »sandt«..., men en »Setzung« synes der dog tydeligvis at foreligge i alle Tilfælde.

(1966a: 37)

og den endelige, men lidet mundrette, konklusion om netop antagelser, fiktioner og faktiske udsagn blev følgelig:

... man konstituerer det i Udsagnet indeholdte Tankekomplex (»Gedanken-gebilde«) som grundlæggende Fixum for en udtrykt (ell. blot mulig) videre Tankebygning, og udelukker saaledes Gyldigheden af en bestemt Række af Domme eller Antagelser, der strider mod det først »satte«. Har jeg som Dom »sat« Sagforholdet: Jorden staar stille, har jeg spærret Muligheden for derimod stridende Domme (fx. Jorden roterer), og en Antagelse i Modstrid med den anførte maa meddeles i »Modus irrealis«.

(1966a: 37)

Som nævnt i kapitel 3, når Diderichsen frem til at realitet ikke findes som grammatisk kategori. Jeg finder det oplagt at vælge den modsatte angrebsvinkel: At fastholde begrebet realitet som grammatisk relevant, men netop ikke i den referentielle variant, ikke som en kategori der har nogen direkte anknytning til virkelighedens beskaffenhed (i sprogsystemet kan man ikke finde reference; sprogtegn refererer først når de bruges, når de situeres i en kommunikativ kontekst der kan entydiggøre deres betydningspotentialer). Men som grammatisk kategori kan man efter min mening udmærket tale om realitet, eller hellere *realis*, når blot man fastholder Diderichsens egen indsigt: Realis 'sætter' noget som udgangspunkt for en tankerække, *fremstiller* det evt. som sandt, men har ingen nødvendig sammenhæng med den ekstrasproglige virkelighed. Bemærk at Hansen & Heltofts beskrivelse af nonrealis i dette lys kan kritiseres for at vægte det referentielle niveau for højt:

Indholdssiden til non-deklarativ ledstilling [: tomt fundamentfelt, TC] er non-realis, dvs. at afsenderen ikke forpligter sig til at udsagnet er sandt.

(1999d: 14)

Man må dog medgive at det er en nemmere måde at beskrive realis/nonrealis-oppositionen på end Diderichsens 'Setzung'-begreb. Det ville ikke være helt let at forstå hvad der mentes hvis man i stedet skrev: "dvs. at afsenderen ikke forpligter sig til at udsagnet er *sat*."

Det er imidlertid hverken indikativ eller deklarativer hovedsætninger *alene* der 'sætter et Sagforhold' som udgangspunkt for en tankerække (hvad Diderichsen også var opmærksom på⁶¹); se fx følgende eksempler med indikativ:

(32) **Går** du allerede?

(33) (jeg ved ikke) om de **har** boet dernede (F27inf)

(34) **Er** du i tvivl, så lad altid være med at skrive under. (K2, avis)

Ingen af disse eksempler kan tælle som fremstillinger af virkeligheden, og heller ikke som det mere sprogstrukturelt præcise 'sættelse' af et sagforhold. Eksemplerne udtrykker tværtimod – af forskellige årsager – non-realitet, også selvom verbet står i indikativ og sætningen følger det deklarativer mønster.

Til gengæld er realis-betydning altid en følge af udfyldt fundamentfelt. Det kan lettest vises ved at tage fat i det åbenlyse modargument: spørgesætninger med et *hv*-led i fundamentfeltet. Modargumentet kunne lyde at *hv*-spørgsmål ikke kan have realitetsvær-

⁶¹ Han skrev således: "det er tvivlsomt, om Indikativ altid har denne »sættende« Karakter; det har allerede været tvivlsomt for Bisætningernes Vedkommende ..., og de egentlige Spørgesætninger (»Entscheidungsfragen«, »Helhedsspørgsmaal«) tør man næppe tilskrive denne logiske Funktion." (1966a: 38)

dien realis eftersom de er spørgsmål. Men jo, det kan de, netop fordi *hv*-leddet fokuserer på blot en enkelt del af det propositionelle indhold og spørger til netop den, mens resten 'sættes', evt. *forudsættes* sandt:

- (35) *hvad lavede du på det tidspunkt?* (BS, M33itv)
- (36) *hvem passede jer så* (BS, M29itv)
- (37) *hvorfor skal vi have et nyt komma i Danmark* (K2, Pol)

I (35) stilles der ikke spørgsmål til *om* den tiltalte lavede noget på det pågældende tidspunkt, i (36) ikke til *om* der var nogen der passede børnene, og i (37) ikke til *om* der skal indføres et nyt komma i Danmark. Realis bør således placeres på et niveau under ytringsniveauet (hvor sproghandlingsværdien afklares og hvor sætninger altså kan karakteriseres som bl.a. spørgsmål). Det samme gælder selvsagt nonrealis der med rette er givet umarkedhedsforstavelsen *non-*.

Nonrealis er nemlig blot en angivelse af at der ikke er specificeret for realis. Og derfra kan funktionerne sprede sig ud: Tomt fundamentfelt forefindes ikke blot i helhedsspørgsmål, men også på ledsætningsniveau i betingelsessætninger og sammenligningssætninger (jeg skal senere vende tilbage til en diskussion af fundamentfeltets status ifm. imperativ, se kapitel 7):

- (38) *Øgik din søster i skole da I flyttede ind?* (BS, M33itv)
- (39) *Ø Skal reglerne håndhæves, kræver det ikke kun konsekvente dommere.* (K2, avis)
- (40) *Hun vendte sig pludselig om, som Ø var hun kommet i tanke om noget.* (K2, intn)

Bemærk at helhedsspørgsmålet ikke forudsætter sandheden af det propositionelle indhold, men netop spørger åbent til den, hvilket er i overensstemmelse med indholdssiden af dette nultopem.

Udover den tydelige bredde i det non-reale indhold kan formen også vikariere for udfyldt fundamentfelt og altså bære realis-betydning. Der findes flere forskellige eksempler på dette, hvoraf de fleste er blevet analyseret anderledes i traditionen end det bliver gjort her. En VISL-søgning i Korpus 2000 på alle sætninger med finit som første led afslører flere typer der hverken er spørgsmål eller betingelsessætninger. Samlet set beskriver Hansen & Heltoft denne type som 'sætningsformede parentetiske led' der altid har rækkefølgen finit + subjekt (2006ms: 54). Én gruppe er efterstillet inkvit som i (41-42):

- (41) ”Der er mange utraditionelle ting”, sagde hun. (K2, avis)
 (42) ”Nu kom der tilsagn om endnu et sponsorat”, bemærkede han. (K2, avis)

Diderichsen analyserer den direkte tale som et sætningsformet direkte objekt, her altså foranstillet i fundamentfeltet (1946: 203). Det modsiges imidlertid af de tilfælde hvor inkvitverbet enten ikke er divalent, og derfor ikke tager objekt, eller hvor det styrer *at*-infinitiv frem for *at*-sætning, fx (43-45):

- (43) ”Vi bliver mere attraktive for reklamekøberne end de mest kommercielle traditionelle tv-stationer. Og bedre leverandør af public service end DR og TV 2”, praler stationens daglige leder (K2, avis)
 (44) ”Ulykke, ulykke”, stammede han. (K2, avis)
 (45) ”Nu skal I høre det bedste”, begyndte han. (K2, skl)

En analyse som GDS', der samkategoriserer alle de forskellige typer sætningsformede parentetiske led, er mere overbevisende. Ifølge den er inkvittet placeret på interjektionalpladsen til højre, altså en radikalt anderledes beskrivelse end Diderichsens.

Den større adskillelse mellem indholdene af de to sætninger som denne analyse lægger op til, bekræftes af de tilfælde hvor inkvitkonstruktionen er skubbet ud som selvstændig sætning efter et punktum:

- (46) *Et rigtigt måltid efter klokken 18 feder mere end kalorieorgiet midt på dagen.*
Siger de. (K2, avis)

Punktummet signalerer en længere pause, en slags kunstpause, og der antydes dermed en vis skepsis over for indholdet af den gengivne ytring. Samtidig understreger det formelt set at den foregående sætning ikke står i inkvittets fundamentfelt. Jeg vil tværtimod hævde at inkvit-sætningen har sit eget, *tomme* fundamentfelt, og dermed udgør et eksempel på nonrealis-udtryk. Det bemærkelsesværdige er så at sætningen *ikke* har nonrealis-indhold.

En anden gruppe dannes ikke med kommunikative verber (som inkvit gør), men med kognitive. Disse verber angiver afsenders grad af sikkerhed i relation til sætningsindholdet. Meget hyppige er *tro* og *vide* der kan betegnes som epistemiske i denne sammenhæng, men også verber med mere evidentiell betydning som *se* og *høre* er almindelige:

- (47) *Der kommer ny inspektør på skolen, hører jeg*
 (48) *De flyttede i går, så jeg*
 (49) *ok du man havde altid et plaster på knæet ellers så~~ så var man ikke in her-nede tror jeg nok* (BS, M27inf)
 (50) *jeg~ sidder jo her og bliver interviewet £ ved du nok* (BS, M38inf)

Også med verbet *tro* forekommer denne type efter punktum i K2000, og effekten er at afsenders markering af manglende viden om indholdet af den foregående sætning forstærkes:

- (51) *For det er trods alt bedre at tro på Jesusbarnet end Fætter BR. Tror jeg.* (K2, ugebl)
- (52) *Nina har vist mig et gammelt billede fra en tur til Rhodos - det er lidt sløret, og hun har kasket på, men ser vist meget godt ud. Også i bikini. Tror jeg nok.* (K2, avis)

Endelig er der i hvert fald et par verber der kan kombineres med et andenpersonalt pronomen og stå som interjektional til venstre, meget lig hvad vi så for en lille håndfuld verber i imperativ (se kapitel 4, afsnit 4.1.2):

- (53) *Ser du, hvis jeg bliver hjemme fra gudstjeneste én søndag, er det meget lettere at blive væk den næste også.* (K2, småtryk)
- (54) *nå nej men altså forstår du jeg er jo også lidt bange~ for at komme med noget som # der er ikke rigtig hold i #* (BS, F60inf)

Modsat de to andre typer bevarer denne type den omvendte ordstilling selv om den er foranstillet. Man kan rimeligvis tale om en særlig interjektional konstruktion hvor man desuden stadig kan fornemme hvad der givetvis har været den oprindelige funktion, nemlig et reelt helhedsspørgsmål. Men som ved de interjektionale imperativer er formen stivnet og har nu mistet det interrogative indhold.

Når bortses fra de eksempler hvor sætningerne er trukket ud efter punktum, kan alle tre typer beskrives i forlængelse af den ovenfor citerede modusanalyse (Korzen 1999): Indholdet af disse sætninger er ikke i fokus, de udgør baggrundsplanet for det informative indhold i den hovedsætning som de er tilknyttet. Og de udtrykker ikke nonrealis-indhold, snarere tværtimod, hvilket er i fuld overensstemmelse med teorien: Den umarkerede form kan vikariere for den markerede.

I det følgende vil jeg præcisere såvel indholds- som udtrykssiden af dette paradigme gennem en kort redegørelse for Hansen & Heltofts feltanalyse.

4.2.1 Den moderne feltanalyse

I forskellige tekster af Heltoft alene (fx 1986) eller Hansen & Heltoft sammen (1999b, 1999d: 20-27) fremlægges en analyse af dansk sætningstopologi hvorefter der skelnes mellem den finite verbalplads i det deklorative skema og pladserne til højre herfor.

Finittet hører til i det såkaldte *realitetsfelt*, og resten (bortset fra det afsluttende *tids- og stedsadverbialfelt*) er så sætningens *kernefelt*. I det neutrale skema er argumentationen lettest at følge: Kernefeltet består af de af verbet styrede led, dvs. alle valensleddene:

REALITETS- FELT	KERNEFELT / INDHOLDSFELT						LOKALISERINGS- FELT
Konj./ Subj. part.	S	SA	V _f V _i	IO	DO	P	TSA

SKEMA 5.6. ALTERNATIV FELTANALYSE V/ HANSEN & HELTOFT (EFTER 1999B: 190)

Som det fremgår af skema 5.6, kan subjektet udskilles fra resten af kernen. Det sker pba. af den særlige interdependente relation subjektet står i til det finitte verbal – en indikativisk sætning kan ikke dannes uden denne neksus, og det er en kendsgerning der gælder på kategorielt niveau, modsat valensrelationerne der er leksikalske. Resten kaldes så, med Diderichsen, *indholdsfeltet*, men i dette sætningsmønster indeholder det altså også finittet selv.

Der hører enkelte undtagelser til reglen om at der kun er valensled i sætningskernen. Den vigtigste at nævne her er sætningsadverbialet, herunder negationspladsen. Hansen & Heltoft forklarer:

Sætningsadverbialet er ikke styret og er ikke et kerneled, men knytter sig altid til det finitte verbum, så tæt som det kan for andre regler.

(1999d: 29)

Man kan udbyde karakteristikken af sætningsadverbialpladsen ved at betragte den, og her igen især negationen, funktionelt. Som allerede nævnt, betragter Heltoft (jf. 1992: 37-38) negationen som topologiens udgangspunkt eller omdrejningspunkt (*pivot*). Den markerer ikke alene grænsen til indholdsfeltet, men er også i informations-strukturelt perspektiv at betragte som *fokusoperator*, dvs. en leksikalsk størrelse der angiver at det/de følgende led står i fokus. Det falder sammen med at indholdsfeltet er sætningens kanoniske fokusdomæne.

Bemærk at kernefeltet er fuldstændig ens opbygget i begge sætningsmønstre:

RAMMEFELT F R		KERNEFELT / INDHOLDSFELT						LOKALISERINGS- FELT
Fund.- felt	V _f	S	SA	V _i	IO	DO	P	TSA

SKEMA 5.7. ALTERNATIV FELTANALYSE V/ HANSEN & HELTOFT. DEKLARATIVT MØNSTER (EFTER 1999B: 189)

Den centrale forskel på det neutrale og det deklarativt sætningsmønster består derfor ikke så meget i rækkefølgeforskellen inden for det traditionelle neksusfelt (*vsa* ovf. *sav*), men snarere i den stærkt funktionelle placering af finittet uden for sætningskernen i det deklarativt mønster, samt at dette mønster har et fundamentfelt der er åbent for næsten alle slags sætningsled. Som det fremgår af skema 5.7, kalder Hansen & Heltoft disse to pladser tilsammen for *rammefeltet* i betydningen angivelse af illokutionær ramme⁶². I det deklarativt sætningsmønster er det hovedsageligt strukturelt bestemt hvilken illokutionær ramme sætningen gives, mens det i det neutrale mønster angives leksikalsk, nemlig vha. den indledende konjunktion eller partikel. Af samme årsag beskrives konjunktionalspladsen i det neutrale mønster derfor også som et realitetsfelt (jf. skema 5.6). I det deklarativt mønster er det modsvarende finittets plads der karakteriseres som realitet (forkortet *R* i skema 5.7). Realitetsangivelsen er underordnet det hierarkisk højere placerede spørgsmål om illokutionær ramme, men indgår som en væsentlig del heraf.

I det følgende afsnit skal grænserne for det deklarativt rammefelt tages op til fornyet overvejelse.

4.2.2 Subjektets status: elliptisk realisudtryk

Der findes en type ledstilling der strider imod princippet om at tomt fundamentfelt betyder nonrealis og det er den der anvendes i fx dagbøger og avisoverskrifter:

- (55) ... om igen og tilbage, er ved at blive kørt ned af en bil. Kører så ned af cykelstien, og med en lækker stråle af vand og skidt fra vejen ender jeg nede ved Terminal 3. (K2, intn)
- (56) Kan ikke løbe fra ansvar (K2, avis)
- (57) Vil gerne anerkendes (K2, avis)

Der er selvfølgelig tale om elliptiske former hvori subjektet uproblematisk kan udelades fordi konteksten ikke efterlader nogen tvivl om dets identitet. Der er derfor den klare udtryksmæssige forskel på disse former og andre former med tomt fundamentfelt at også subjektpladsen er tom. Når både fundamentfelt og subjektplads er tomme, bliver tolkningen altså alligevel realis, ikke nonrealis. Ud fra den betragtning er det værd at overveje om subjektpladsen også skal indgå i paradigmet. Det indebærer at man må medtage også det finite verbals plads hvilket stemmer fint overens med *verb second*-analysen der jo hævder

⁶² I en analyse der når til nogenlunde samme resultat, kalder Henrik Jørgensen finittets plads for *modalpladsen* (2000: 11) hvilket stemmer glimrende overens med denne afhandlings undersøgelsesfelt.

at finittet altid står på den topologiske andenplads, og at der dermed kan være tomt fundamentfelt.

Man kan da opstille tegnrelationerne i paradigmet således hvor termen *allotop* skal forstås som topologiens modsvar til morfologiens allomorfe varianter:

	realis	nonrealis
umarkeret allotop	$X v (s)$	$\emptyset v s$
markeret allotop	$\emptyset v \emptyset$	

TABEL 5.2. LEDSTILLINGSPARADIGME 2 MED ALLOTOPER

Ligesom det finitte verbal indgår også subjektet tilsyneladende i to slags relationer: En funktionel topologisk (realitetsangivende sammen med F-felt og V_F -plads) og en rektionsbaseret syntaktisk (sætningsdannende sammen med finittet). Man kan derfor overveje om rammefeltet i det deklarativ skema ikke også burde omfatte subjektpladsen hvilket netop vil lede til den forudsete beskrivelse af de komplekse tegn som portmanteau-topemer (hvor deklarativ og realis fusioneres).

Selvom ledstillingen i dansk sætningsformation tydeligt kan opdeles i de klassiske binære tegnvalg, er det ikke desto mindre et område der er ganske komplekst at beskrive og hvor grænserne ikke er helt enkle at drage. Jeg vil dog forlade denne diskussion nu, og først vende tilbage til de topologiske paradigmer i kapitel 7 hvor deres hyperparadigmatiske status skal overvejes.

Kapitel 6

Modalpartikler

1. Indledning

Den tredje type paradigme der indgår i denne undersøgelse, er den mest usædvanlige. Det drejer sig nemlig hverken om bøjningsendelser eller topologiske mønstre, men om selvstændige leksemer der umiddelbart ikke synes at have en fælles udtryksmæssig ramme for deres forekomst. Traditionelt hører den gruppe ord som jeg her vil underlægge det paradigmatiske perspektiv, til *sætningsadverbierne*. Det er en betegnelse der fokuserer på sætningens skopusforhold hvor visse adverbier altså ”*karakteriserer den som helhed*” (Hansen & Heltoft 1999a: 63), i stedet for blot at karakterisere enkelte led i sætningen⁶³.

Ofte er sætningsadverbierne blevet inddelt i mindre grupper pba. deres betydning, jf. Mikkelsens opregning af 16 undergrupper af (sætningsadverbielle) biord, herunder fx dem ”*der udtrykker en beklagelse*”, ”*der betegner udvidelse og indskrænkning*” eller ”*betegner overensstemmelse*” (1975 [1911]: 629ff). Eller Diderichsen der i artiklen ”Sætningsledde- ne og deres stilling – 30 år efter” opdeler sætningsadverbierne i grupper der for eksempel:

- *omfatter betydningsskalaen fra nægtelse over tvivl, mulighed og sandsynlighed til sikkerhed og bekræftelse (fx ikke, nok, netop, formodentlig, virkelig),*
- *angiver i hvilket omfang eller i hvilken grad noget finder sted (fx blot, nær, fuldkommen etc.),*
- *betegner en vurdering (fx desværre, heldigvis, gerne etc.), og*
- *angiver forholdet til den foregående sætning (fx dog, alligevel, endvidere etc.)*

(1966c: 376)

Allerede Wiwel advarede mod sådan at inddele ’småordene’ alene efter betydning, for så kan man ”*lave omtrent lige så mange afdelinger, som man vil, hvilken frihed grammatikforfatterne også i rigt mål benytter...*” (1901: 230). Det man i stedet bør basere en inddeling på, er de ”*grammatiske egenskaber*”, og deri har Wiwel naturligvis ret. Traditionens samkategorisering af den meget uhomogene gruppe af såkaldte sætningsadverbier tager netop for lidt hensyn til positive grammatiske forskelle.

⁶³ I EDG blev de kaldt *neksusadverbialer* med henvisning til feltet de forekommer i, og i andre tilgange endnu andre betegnelser (Andersen 1987: 46 taler fx om *refleksionsadverbialer*, og Togeby 2003: 269-70 om *ytrings- og udsigelsesadverbialer*).

I dette kapitel vil jeg argumentere for at der faktisk er rigeligt med grammatiske egenskaber at tage fat i. Først skal som sagt en særlig gruppe, kaldet *modalpartikler*, udskilles fra sætningsadverbierne hvilket gøres pba. dels topologi, dels tryk, men også ud fra et bud på deres indholdsmæssige eller funktionelle fællestræk (afsnit 3). I afsnit 4 og 5 bliver denne gruppe karakteriseret nærmere udtryksmæssigt hhv. indholdsmæssigt hvilket giver anledning til yderligere inddelinger.

Allerførst vil jeg dog opridse baggrunden for udvælgelsen af netop disse ord og kort præsentere hvilke metoder jeg har anvendt i arbejdet med dem.

2. Metodiske overvejelser: udvælgelse og afprøvning

Der er en klar forbindelse mellem sætningsadverbialgruppen og modalpartiklerne, og forbindelsen er diakron: En del af de traditionelle sætningsadverbier har undergået, eller er ved at undergå, en grammatikaliseringsproces hvor de indholdsmæssigt bliver fortolket mere abstrakt end oprindeligt, og hvor de typisk udtryksmæssigt bliver mindre fleksible ift. deres omgivelser. Resultatet er (i denne sammenhæng) en gruppe småord der under ét kan betegnes som modale, igen i en bred forståelse af termen der inkluderer også talerforankring. De har også indholdsmæssige særtræk som jeg vil vende tilbage til senere.

Den mindre fleksibilitet giver sig både udtryk i partiklernes syntagmatiske relationer og i deres topologiske potentiale, således at de efterhånden kun indgår forbindelse med det finite verbal (og ikke med fx infinitter eller nominaler), og tilsvarende begrænses til et bestemt felt i sætningsskemaet, nemlig den del af kernefeltet der ikke omfatter indholdsfeltet (dvs. Diderichsens neksusfelt) (jf. afsnit 3.1 nedenfor). Denne grammatikaliseringsproces er så afgjort ikke afsluttet, og grænserne for den udskilte kategori af modalpartikler er derfor ikke skarpe. Der er med andre ord ikke tale om et lukket paradigme i samme forstand som ved verbalmodus og ledstillingsmodiene, og jeg kan ikke opstille en endelig liste over hvilke ord der indgår i det. (Her er det værd at understrege at det ikke er en beskrivelse af den samlede struktur der er sigtet med denne afhandling. Afhandlingen prætenderer ikke at være en grammatik; den er snarere en diskussion af nogle af de teoretiske og metodiske rammer der bør være for en grammatik).

Alligevel er empiriske undersøgelser væsentlige, men primært som afprøvning af begrebsapparat og hypoteser. I mit arbejde har jeg valgt at gennemføre en del introspektive test af partiklernes kombinatorik med de andre paradigmer og med hinanden indbyrdes.

Jeg har vha. kommutationsprøver testet om hvert enkelt af disse ord kunne forekomme i denne eller hin kontekst og hvilken betydningsforskel det medførte.

De diakrone forandringer afspejler sig i synkronien: Hovedparten af de ord jeg er interesseret i, findes både i adverbielle funktioner og som egentlige modalpartikler. Det gælder selvsagt også for de autentiske eksempler man kan finde i de elektroniske korpora. Jeg har igen suppleret introspektive undersøgelser med brede søgninger i Korpus 2000 og BySoc på de enkelte leksemer, ligesom mine hypoteser er blevet forsøgt sandsynliggjort eller evt. falsificeret af det samme empiriske materiale. Jeg vender tilbage til nedenfor hvordan partikelfunktionen kan skelnes fra adverbialerne.

De leksemer jeg har undersøgt, omfatter de nedenstående som de vigtigste, men endnu andre kan tilføjes (fx *sådan*, *snart*, *nemlig*):

<i>altså</i>	<i>nok</i>
<i>bare</i>	<i>nu</i>
<i>blot</i>	<i>også</i>
<i>da</i>	<i>sgu</i>
<i>dog</i>	<i>sikkert</i>
<i>ellers</i>	<i>skam</i>
<i>jo</i>	<i>så</i>
<i>lige</i>	<i>vel</i>
<i>mon</i>	<i>vist</i>
...	

TABEL 6.1. ADVERBIERNE
I ALFABETISK RÆKKEFØLGE

Bemærk den ret begrænsede ordlængde: 12 ud af de 18 er enstavelsesord, og resten har to stavelser. Det er et træk der er medvirkende til at adskille dem fra hvad der kan karakteriseres som *reelle* sætningsadverbier hvorved jeg vil forstå udtryk for afsenders propositionelle attitude, eller mere specifikt *epistemiske* og *evaluerende* adverbialer (jf. i øvrigt Mortensen 2006: 28). Disse er gennemgående karakteriseret ved at kunne opdeles morfematisk, og evt. have afledningsendelser (som *-lig* og *-vis*), ligesom de har et leksikalsk indhold der forbliver det samme uanset placering i sætningsskemaet (fx *givetvis*, *desværre*, *formentlig*...).

3. Partikler som en særskilt kategori

Begrebet *partikel* dækker i lingvistikken over småord der ikke kan bøjes, som fx præpositioner og konjunktioner. Allerede Wiwel brugte betegnelsen ganske bredt om alle mulige, både korte og lange, ubøjelige ord i dansk, fx interjektioner som *nå*, *puh* og *bravo* eller

forskellige slags adverbier som *ofte*, *aldeles* eller *deroppe* (1901: 209-10). Slår man op i nogle af de internetbaserede lingvistiske ordbøger, henvises især til verbalpartikler som *op i til sidst gav han op*.⁶⁴

De ord der indgår i nærværende undersøgelse afgrænses typisk fra de andre partikeltyper med forstavelsen *modal-* eller *diskurs-*. I dansk sprogforskning er allerede en del partiklerne i tabel 6.1 blevet kategoriseret således, dog primært enstavelsesordene. Niels Davidsen-Nielsen undersøger fx i sin artikel "Discourse particles in Danish" (1996) *da*, *dog*, *jo*, *nok*, *nu*, *sgu*, *skam*, *vel* og *vist*, mens Peter Harder (1975: 103) nævner lidt færre og kalder dem 'modalpartikler'. Torben Andersen (1982) undersøger i sin artikel om "Modalpartikler og deres funktion i dansk" *da*, *nu*, *ellers*, *altså* og *også*. Inge Voller (2002) sammenligner danske og tyske modalpartikler og inkluderer eksplicit *jo*, *da*, *dog*, *nu*, *nok* og *godt*. Hun regner i øvrigt hele 38 forskellige leksemer for modalpartikler i dansk (2002: 139), mens Elvira Krylova (2005: 75) har et tal der mere ligner mit, nemlig "ca. 20" (hun har i sine arbejder analyseret bl.a. *nok*, *vel*, *vist*, *da*, *jo*, *mon*).

Men ellers er det især i tysk lingvistik man kan finde en fremskreden forskning i modalpartikler (fx Weydt (red.) 1983, Thurmair 1989, Ormelius-Sandblom 1997). Det fremføres indimellem at tysk har en særstilling hvad anvendelsen af modalpartikler angår. Men Inge Voller viser i sin oplysende lille artikel "Die Modalpartikeln auf Deutsch und Dänisch – eine kontrastive Analyse" (2002) hvordan tysk måske nok har flere leksemer af denne type, men at frekvensen af dem er lige så høj eller højere i dansk end i tysk⁶⁵. Denne tendens bekræftes af Krylova (2005: 75) ift. russisk hvor dansk altså bruger sine modalpartikler "langt hyppigere" og mere bredt fordelt på såvel skrift- som talesprog end russisk, mens der eksisterer et større antal af dem i russisk.

Der er en ret tydelig tendens til at man på engelsk foretrækker termen diskurspartikel, og på tysk modalpartikel. Det hænger givetvis sammen med de forskellige opfattelser af modalitetsbegrebet: I angelsaksisk lingvistik defineres modalitet typisk som det non-propositionelle, det der får ytringsindholdet til at afvige fra en beskrivelse af den aktuelle verden (jf. kapitel 3). Og en sådan beskrivelse passer kun på en mindre del af de nævnte partikler (Davidsen-Nielsen kategoriserer således kun *nok*, *vel* og *vist* som modale; 1996: 303-4). Det er dog ikke altid at de forskellige termers berettigelse overhovedet er under

⁶⁴ se fx <http://www.sil.org/linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms/WhatIsAParticle.htm> eller <http://www2.let.uu.nl/UiL-OTS/Lexicon/>

⁶⁵ Vollers egen opgørelse siger at vi i skriftsproget ligger på omtrent samme niveau som tysk, nemlig 14 hhv. 15 ud af 1000 ord, mens (skriftlig gengivelse af) dansk talesprog er helt oppe på 30 ud af 1000 ord mod tyskernes 25 (2002: 138-39)

overvejelse, ofte er det mest et spørgsmål om at indlejre sig i den herskende tradition (se fx Ormelius-Sandblom 1997: 1, Thurmair 1989: 3). Et udmærket bud på en konsekvent skelnen mellem de to termer kan man finde hos Kerstin Fischer (2000) der har tysk baggrund, men skriver på og om engelsk. Hun opstiller følgende diagram over de to forskellige partikeltyper:

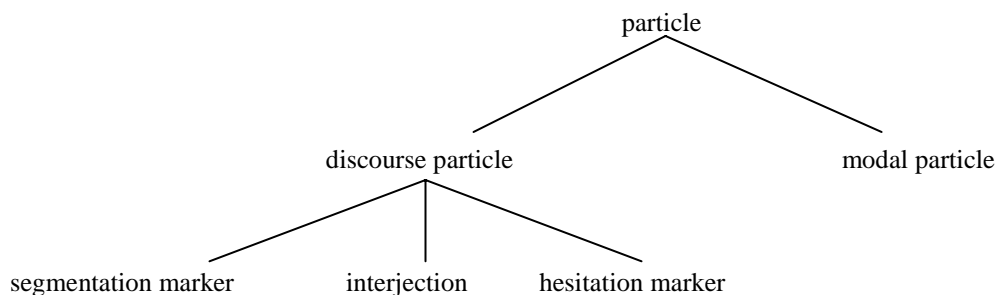

DIAGRAM 6.1. PARTIKELTYPOLOGI (FISCHER 2000: 15)

Ifølge denne typologi er der ingen af de her undersøgte småord der er diskurspartikler, eftersom de hverken markerer opdeling eller tøyen eller fungerer som interjektionaler.

Som positivt kendemærke på om et leksem fungerer som modalpartikel, fremføres typisk i hvert fald følgende to faktorer: Placering i sætningsskemaet og tryk (Thurmair 1989: 21ff opregner flere kendetegn⁶⁶). Fischer afgrænser fx diskurs- fra modalpartikler pba. følgende kriterium:

In contrast to discourse particles, which are usually found outside utterance boundaries, German modal particles are taken to occur in utterance-medial positions, in particular, in the middle-field of a sentence ...

(Fischer 2000:25)

Det samme gælder på dansk: Modalpartikler kan kun forekomme på sætningsadverbialpladsen lige før negationen, mens reelle sætningsadverbi(al)er kan findes både der og i fundamentfeltet. Enkelte af partiklerne i tabel 6.1 er så stærkt grammatikaliseret at de kun kan optræde som modalpartikler hvilket netop afspejles i at de aldrig forekommer i fundamentfeltet (*jo*, *sgu* og *skam*), mens andre også kan fungere som fx tidsadverbier eller konnektiver. Disse undergår ret tydelige betydningsskift ved fundamentfelsesplacering som det fremgår af nedenstående eksempler (jf. i øvrigt Mikkelsen 1894: 233, Andersen 1982: 86-87, Davidsen-Nielsen 1996: 283-84, Voller 2002: 36):

⁶⁶ Hun nævner ikke bare ubøjelighed, tryksvaghed og topologi, men også fakultativitet og mulighed for kombination af flere modalpartikler i samme sætning.

- (1) *vi~ vi har **jo** kendt hinanden så mange år* (BS, F64inf)
- (2) ****Jo** har vi kendt hinanden så mange år*
- (3) *det var **skam** gode kammerater* (BS, M60inf)
- (4) ****Skam** var det gode kammerater.*
- (5) *jeg mener **nu** han bestyrede et~ sted ude på H.* (BS, M33itv)
- (6) *Men **nu** havde piben pludselig fået en anden lyd* (K2, J-P)
- (7) *men~ hende gider jeg **altså** ikke give mig i diskussion med* (BS, M60inf)
- (8) ***Altså** må sagen være klar: vin skal købes i Tyskland* (K2, Pol.)

Man kan altså bruge termen 'modalpartikel' som en måde at afgrænse forskellige anvendelser af samme leksem på, eller alternativt til at skelne mellem hvad der regnes for homonyme former. Werner Abraham taler fx om '*categorial Janus-headedness*' (1991: 12), dvs. et tvetydigt kategoritilhørsforhold. Elvira Krylova skriver ligeledes om sine undersøgelser af *da*:

Indledningsvis skal jeg understrege, at det ikke er min hensigt at analysere alle forekomster af *da*, eftersom det udelukkende drejer sig om modalpartiklen *da*, og ikke om dens homonymer – adverbiet **da** og konjunktionen **da**.

Modalpartiklen *da* er ubetonet og ekstrapropositionel, den har hverken en leksikalsk betydning eller nogen adverbialfunktioner, men i stedet for har *da* sin egen pragmatisk-semantiske betydning og nogle kommunikative funktioner.

(Krylova 2006b: 106)

Som metodologisk princip har jeg som tidligere nævnt valgt at maksimere polysemi på bekostning af homonymi (jf. kapitel 1), og derfor kan jeg ikke umiddelbart operere med homonyme former som Krylova her gør det. Den omtalte trykforskel ('ubetonet') er ikke desto mindre et udmærket kriterium for hvornår lekset *anvendes som modalpartikel* og hvornår det anvendes som adverbium.

Der er kun tre af ordene fra tabel 6.1 der aldrig kan have hovedtryk, og det er *jo*, *sgu* og *skam*. Alle resten kan optræde såvel trykstærkt som tryksvagt, men de fleste med en tydelig betydningsforskel som konsekvens. Med et begreb fra morfologien kan man tale om *synkretisme* mellem de forskellige funktioner: I tryksvag udgave er fx *da*, *nu* og *nok* at regne for modalpartikler hvilket afspejles i et mere abstrakt og ofte mere subjektivt indhold, mens de i trykstærk udgave tilhører adverbialgruppen med dens mere konkrete, deskriptive indhold (fx mådes- eller tids- og stedsadverbier, men ikke sætningsadverbier).

Sammenlign fx *nu* i (9) (gentaget fra (5) ovenfor) og (10) og *nok* i (11) og (12) (her med angivelse af trykfordelingen):

- (9) *jeg 'mener **nu** han bestyrede et~ sted ude på H.* (BS, M33itv)
 (10) *Med et overskud før skat på 986 mio. kr., bl.a. som resultat af omfattende rationaliseringer, kan Danfoss forrente egenkapitalen med 15,7 pct.. Danfoss globaliseringsstrategi bliver '**nu** for alvor udmøntet i vækst.* (K2, avis)
 (11) *det tager den **nok** ikke skade af* (BS, M60inf)
 (12) *For Dvoraks Stabat Mater er '**nok** dyster, men også knusende smuk.* (K2, avis)

3.1 Modalpartikler og grammatikalisering

Den funktionelle diversitet som flertallet af disse leksemer udviser, kan ”*illustrere språkhistoria*” (Sandøy 2001: 240). Den er nemlig det synkrone udtryk for en vedvarende grammatikaliseringproces. Som Lehmann pointerer (1985: 303, 306-7) er et synkront grammatikaliseringbegreb væsentligt for en evt. underinddeling af sproglige kategorier. Hans skema over forskellige synkrone grammatikaliseringsparametre giver et udmærket overblik over hvilke faktorer der kan være relevante:

	PARADIGMATIC	SYNTAGMATIC
WEIGHT	integrity	scope
COHESION	paradigmaticity	bondedness
VARIABILITY	paradigmatic variability	syntagmatic variability

TABEL 6.2. LEHMANN'S GRAMMATIKALISERINGSPARAMETRE (1985: 306)

I korte træk drejer det sig i den paradigmatiske kolonne til venstre om at finde frem til hvor meget en sproglig størrelse ’fylder’ (eller altså vejer hos Lehmann; *integrity*), hvor fast indlejret den er i et paradigme (*cohesion*) og hvor obligatorisk den er (*variability*). Syntagmatisk om hvor omfattende konstruktioner den indgår i (*scope*), hvor tæt knyttet den er til et andet tegn (*bondedness*) og hvorvidt den har andre placeringsmuligheder. Af disse faktorer har jeg allerede været inde på to der karakteriserer modalpartiklerne som grammatikaliserede: Dels den paradigmatiske vægt (i form af partikelstørrelse og tryk-svagthed), dels den ’syntagmatiske variabilitet’ (topologiske restriktioner). Andre faktorer peger i den anden retning: Modalpartiklerne udgør ikke et klart afgrænset paradigme, og de er ikke obligatoriske elementer i danske sætninger (se dog afsnit 4.1 nedenfor), ligesom de jo heller ikke er fusioneret med noget obligatorisk sætningsled.

Undersøgelsen her holder sig til denne type synkrone analyser, selv om jeg finder det yderst relevant at være opmærksom på de mulige forklaringer som det diakrone perspektiv kan tilbyde. Sprogforandring indgår dog primært som en del af den teoretiske ramme, og ikke i de egentlige analyser. Kun vil jeg nævne at blot to af de nævnte modalpartikler har undergået reduktion i *ordlængde*. Det drejer sig om de etymologisk beslægtede *sgu* og *skam*. Begge har oprindeligt været eder, som vi stadig kender det fra *sgu*: nemlig

hhv. *så Gu(d)!* og *så Skam!* De har altså stået i paradigme sammen hvilket absolut giver god mening når man ved at *Skam* er et gammelt ord for Fanden. Det findes også i det nu reliktpregede idiomatiske udtryk *skam få den der tænker ilde derom*, el. lign.: Tidligere har det været tvetydigt om *skam* var prædikatív ('han får skam', skam = vanære) eller subjekt ('Skam får ham', Skam = Fanden). ODS skriver følgende om anvendelsen af *eden* og dens senere forkortelse:

saa skam ell. (nu alm.; endnu ikke i VSO.1848) skam, brugt (i alm. tryk-svagt) som en forsikring om en udtalelses sandhed, forstærkende en (følelses-betonet) ytring olgn. ell. som (næsten betydningsløst) vaneudtryk ... Ja, det har saa Skam Madamen stor Ret i! *Kbh Aftenp.1784.Nr.9.3.sp.1.* Naar vi udrette hvad vi bør . . saa hjælper vor Herre Skam nok. *Oehl.Sk.60* ... Ansigtet havde et Smil af inderlig selvglad Hemmelighedskræmmeri, som om han vidste en god Del men skam ikke vilde sige det til den første den bedste *JVJen.HF.75* ...

(1969, bd. 19: 220)

I citatet ovenfor har jeg valgt tre af ODS' eksempler ud for at vise overgangen fra den analytiske til den sammentrukne variant af *eden* og desuden reanalysen fra substantiv (med stort begyndelsesbogstav) til partikel (med lille).

Min forståelse af den diakrone grammatikalisering på dette område følger beskrivelsen i Eva Skafté Jensens ph.d.-afhandling *Danske sætningsadverbialer og topologi i diakron belysning* (2000). Hun fremlægger groft sagt tre trin i sætningsadverbialernes grammatikaliseringsproces: (1) En sproglig størrelse starter med en ret konkret betydning der har at gøre med selve det propositionelle indhold (*propositionelt* niveau), og kan så bevæge sig over (2) en lidt mere abstrakt, kohæsiv funktion (*interpropositionelt* niveau) til (3) et endnu mere abstrakt, subjektivt indhold der hverken modificerer selve propositionen eller forbinder to propositioner med hinanden, men snarere føjer sig til ytringens øverste lag (*suprapositionelt* niveau; Jensen 2000: 18-20, 76-77).

Sætningsadverbialpladsen er central i denne udvikling: På den ene side findes der som sagt modalpartikler der er så stærkt grammatikaliseret at de kun kan optræde på denne plads, og de er altid suprapositionelle (*jo*, *sgu* og *skam*); på den anden side findes der ganske mange adverbier der kan få suprapositionel funktion og abstrakt læsning når de placeres dér. Det er i øvrigt kun en mindre del af de sætningsadverbialer som Jensen analyserer, der kan kaldes modalpartikler, men det gælder for alle de der kan, at de har nået det trin hvor de kan få suprapositionel funktion.

Jeg vender i afsnit 5 tilbage til et bud på en mere specificeret fremstilling af hvilket indhold modalpartiklerne har tilfælles. Først kort om udtrykssiden:

4. Modalpartiklernes udtryk

Som potentielt paradigme adskiller modalpartiklerne sig ganske meget fra de øvrige paradigmer jeg har været inde på, og det har konsekvenser for beskrivelsen af udtrykssiden. Den mest indlysende måde at opgøre udtrykket på er vel en opregning af alle de leksemer der indgår i kategorien, men det er nærmest en uløselig opgave pga. de forskellige grammatikaliseringsstadier som ordene befinder sig på. Det er som sagt meget vanskeligt at trække skarpe grænser, ikke mindst fordi sætningsadverbialpladsen i sig selv indbyder til abstrakte og subjektive læsninger af de adverbialer der placeres der. Til gengæld kan man beskrive udtrykssiden ganske klart hvis man fokuserer på enten topologi eller syntaks.

4.1 Udtrykstopologi

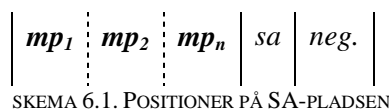
Topologisk set kan man ganske enkelt skelne mellem udfyldt eller tom sætningsadverbialplads, dvs. det jeg har kaldt en 'mærket' over for en 'umærket' form (Christensen 2001: 19). I dette lys kan man se tegnvalget som obligatorisk: I enhver finit sætning skal man vælge imellem at udfylde pladsen eller efterlade den tom. Der er dog semantiske restriktioner på denne udfyldning således at det i praksis kun er sætninger efter det deklarativemønster der kan indeholde alle modalpartikeltyperne (og endda kun *realis*-typen, dvs. den form der har udfyldt fundamentfelt), men pladsen eksisterer i begge skemaer. En foreløbig illustration af udtryksforskellen ser således ud i det deklarativemønster:

Umærket form:
| x / v / s / Ø /

Mærket form:
| x / v / s | **sa** /

Hvis man skal bevare fokus på modalpartikler frem for på sætningsadverbier generelt, må man dog kunne isolere særlige positioner til netop disse funktioner. Det kan man faktisk også: Inden for sætningsadverbialpladsen er det muligt at udskille en række forskellige positioner efter et ikonisk princip, således at hierarkisk højere placerede størrelser kommer før (dvs. til venstre for) hierarkisk lavere. De både leksikalsk og fonetisk set mere fyldige sætningsadverbier er placeret længst mod højre i dette system, lige før negationen. Jeg skal vende tilbage til et bud på hvor mange partikelpositioner der kan etableres, men en

udvidet illustration der tager hensyn til et endnu uspecificeret antal positioner kunne se således ud:

4.2 Udtrykssyntaks

En anden måde at betragte udtrykssiden på er syntaktisk: Modalpartiklerne kræver tilstedeværelsen af et finit verbal og er dermed ensidigt afhængige af finittet. Denne rektion er ikke baseret på noget specifikt leksikalsk indhold (som vi finder det ved valens), men eksisterer mellem kategorierne finit og modalpartikel som sådan. I GDS kaldes et sådant forhold derfor *kategorial rektion* (1999a: 9-10). Udtryksrammen kan i dette lys illustreres således (hvor pilen symboliserer at finittet styrer modalpartiklen, og dermed implicerer at modalpartiklen forudsætter finittet):

$$Vf \rightarrow MP$$

Jeg vender tilbage til forskellene på finittets modusbøjning i afsnit 5.4, men kan her blot pointere at alle modalpartikler kan forekomme med indikativ, mens kun en mindre del kan kombineres med imperativ.

5. Modalpartiklernes indhold

Der er ingen tvivl om at der kunne skrives meget, meget mere om modalpartiklernes indhold end jeg vil gøre her. De kunne beskrives hver for sig som selvstændige leksemer med bredt betydningspotentiale, eller gruppevis efter nogle af de indhold eller funktioner de er fælles om. Det kunne fx være 'epistemisk mulighed' (usikkerhed), 'modsætning', 'kohæsion', 'argumentation' eller noget helt femte. I dette afsnit vil jeg give et bud på en samlet beskrivelse af kategorien som helhed, til dels ud fra begreber der allerede er anvendt til beskrivelsen af de andre paradigmer og af substansområdet modalitet generelt.

Det træk jeg vil beskæftige mig med, er ikke nyt i udforskningen af disse partikler. Det drejer sig nemlig om deres relation til dialogen og til afsender og modtager. Torben Andersen understreger fx at hans *dialogkonstituerende* partikler signalerer relationen mellem to ytringer og ”forudsætter tilstedeværelsen af en dialog-partner, hvis ytringer og tanker man forholder sig til” (1982: 86, 93). Davidsen-Nielsen hæfter sig ved at hans *diskurs-*

markører kan være rettet mod hhv. afsenderen og modtageren (1996: 285). Voller forklarer tilsvarende at modalpartiklerne ”*einen persönlich, subjektiv geprägten Kontakt zum Gesprächspartner herstellen*” (2002: 136), ligesom Harder skriver at de sætter fokus på ”*talerens og hørerens forhold til påstandsindholdet og via det til hinanden*” (1975: 107). Alle disse forfattere inkluderer altså eksplicit modtageren i beskrivelsen af partiklernes egenart, og tillægger derved det dialogiske aspekt en særlig vægt.⁶⁷

En måde at gribe dette felt an på i relation til substansområdet modalitet er at kombinere modalfaktorbegrebet med teorien om sproglig polyfoni. Som beskrevet i kapitel 3, kan modalitet begribes som et spørgsmål om placering af modalfaktor relativt til de forskellige lag i sætningens lagdeling. I de øvre lag drejer det sig om hvorvidt modaliteten er forankret i taleren eller ej, eller i polyfoniske termer om det er afsender eller en anden der kan tillægges et bestemt synspunkt.

Polyfoni betyder flerstemmighed, og dét er relevant inden for sprogforskning fordi sprogsystemet på forskellig vis tillader os at ’tale med flere stemmer’. Hermed menes at man på forskellige niveauer (leksikalsk, syntaktisk og morfologisk, og også over sætningsgrænsen) kan se afspejlinger af andre opfattelser end den taleren giver udtryk for, eller af kilder til sådanne andre opfattelser uden for ham selv. Fx vil brugen af adverbiet *angivelig* i en ytring vise at taleren ikke selv står inde for det propositionelle indhold, men typisk har det fra en tredjepart. Den skandinaviske, sprogteoretiske polyfoniteori, kaldet *La ScaPo-Line*⁶⁸ tilsigter at afdække systematikken bag sådanne flerstemmigheder. Dette gøres ved et helt inventar af teoretiske størrelser, hvoraf grundtyperne er *tekstkonstruktør*, *synspunkter*, *diskursindivider* og *relationer*.

5.1 Polyfoniteori; definitioner

Polyfoniteorien skelner helt basalt mellem to analyseniveauer: ét ift. selve sprogsystemet (*polyfonistrukturen*), og ét ift. sprogbrugen (*polyfonikonfigurationen* (jf. Therkelsen 2004:

⁶⁷ Modsat følger Togeby tilsyneladende traditionen når han kategoriserer det han kalder *informativitetsmarkører* (inkluderende *da, jo, nemlig, nok, sgu, sikkert, skam, snart, sådan* og *vel*) sammen med sine ytringsadverbialer (en undergruppe af traditionens sætningsadverbier). Han karakteriserer helt generelt ytringsadverbialerne som ”*metakommunikation [der] modificerer relationen mellem afsenderen og ytringen*” og ”*parentetisk [tilføjer] talerens attitude til ytringen*” (2003: 270), og lægger derved fokus på afsenderens holdning, snarere end på relationen mellem afsender og modtager og på det særligt dialogiske aspekt ved modalpartiklerne.

⁶⁸ Som står for *la théorie SCandinave de POLyphonie LINGuistiquE* (se fx Nølke, Fløttum og Norén 2004) – teorien er udviklet på basis af arbejder af den franske lingvist Oswald Ducrot, og blev fremelsket i det romanistiske miljø i Norden (derfor den franske betegnelse). Den har nydt større udbredelse i de seneste år, ikke mindst i kraft af det sproglige polyfoninetsværk der påbegyndtes i 2003 (se arbejdsrapporterne herfra, fx Andersen og Therkelsen (2004))

82, Nølke 2005: 142)). Teoriens sigte er at finde frem til hvilke sproglige elementer der fremkalder polyfoniske læsninger, altså læsninger hvor der kan rekonstrueres et eller flere bagvedliggende synspunkter.

Ordet 'synspunkt' bruges her som fagterm om en formalisering af en (udtrykt eller impliceret) proposition, eller en del heraf. Synspunkterne er realisationer af de forskellige 'stemmer' i en ytring eller en tekst. I ScaPoLine forudsættes det at et synspunkt har en *bærer* eller en *kilde* (Therkelsen 2004: 81, Nølke 2005: 143). I nogle tilfælde vil det være muligt at identificere denne kilde i teksten, og i andre forbliver det uspecificeret (se nedenfor). Polyfonieffekten fremkaldes altså af specifikke tekstlige fænomener, ofte enkelte ord, der angiver en abstrakt ramme for tolkningen af det bagvedliggende synspunkt. De formelle opstillinger af en abstrakt polyfonistruktur kan veksle lidt, men her kommer et par eksempler på den udgave jeg selv er bedst kendt med. Først det klassiske med polyfonisk *ikke*, og dernæst en tentativ analyse af det polyfone indhold i adverbialet *angivelig(t)*:

- (13) Ytring: *Denne bil er **ikke** blå*
 spkt. 1: Denne bil er blå
 spkt. 2: Ikke spkt. 1 (= spkt. 1 er ikke sandt)
- (14) Ytring: *Avisen er **angiveligt** kommet i besiddelse af et internt notat fra Kommissionen i Bruxelles (K2, avis)*
 spkt. 1: Avisen er kommet i besiddelse af et internt notat
 spkt. 2: Angiveligt spkt. 1 (= spkt. 1 kommer fra tredjemand)

Det interessante ved at medtage begge disse eksempler er at der i (13) er en uenighed mellem de to synspunktbærere, mens det ikke (nødvendigvis) er tilfældet for (14). Det vender jeg tilbage til.

Når man analyserer på sprogbrugsniveau, 'konfigureres' de abstrakte polyfoniske instrukser altså, så det bliver muligt at se hvem (om nogen) der tillægges et af de bagvedliggende synspunkter. I selve teksten eller evt. i kommunikationssituationen kan man ofte finde konkrete aktører der bærer de forskellige synspunkter, og disse kaldes så *diskursindivider*. Der kan være flere forskellige diskursindivider i samme tekst; grundtyperne er afspejlinger af afsender (A), af modtager (M), af tredje-personer (3.) og af det kollektive 'man' (MAN). Teorien skelner mellem to konstruktioner af afsender, to billeder af ham i teksten: (1) *Tekst-afsender* (A), som er ansvarlig for tekstens kohærens og har eksistens over hele teksten, og (2) *ytringsafsender* (a), som kun er ansvarlig for den enkelte ytring (Therkelsen 2004: 84). Som argument for denne analytiske opsplitning peges bl.a. på præ-

suppositioner hvor det præsupponerede synspunkt ikke kan tilskrives ytringsafsender (og MAN) alene, men nødvendigvis må høre til tekstafsenders verdensbillede (se også Therkelsen 2004: 85-86). I sin analyse af konkrete eksempler med modalpartiklerne *jo*, *da* og *vel* trækker Therkelsen også på dette skel hvilket jeg kort vender tilbage til senere.

I ScaPoLine opererer man endelig med forskellige slags *relationer* mellem diskursindividerne og synspunkterne. Det er et punkt der stadig er under udarbejdelse i teorien, men i kort form kan det opsummeres til spørgsmålene om hvorvidt et diskursindivid tager ansvar for eller lægger afstand til et synspunkt, og om hvorvidt han fremstiller det positivt eller negativt, eller godtager eller afviser det (jf. Nølke 2005: 152).

Grundlæggende må afsender altid tage ansvar for det element der fremkalder den polyfoniske læsning, men det er især relationen til de bagvedliggende synspunkter der er interessant at beskrive. I eksempel (13) ovenfor er det umuligt uden for kontekst at afgøre hvem der skulle have synspunkt 1, mens afsenders relation til synspunktet består i en blank afvisning. I eksempel (14) markerer afsender at indholdet af synspunkt 1 stammer fra tredjemand, typisk forstået som en specifik 3. og evt. ekspliciteret andetsteds i konteksten. Afsender vil altså ikke selv forpligte sig på synspunkt 1, men angiver heller ikke om han er enig eller uenig i det (men i visse tilfælde vil denne ikke-ansvarsrelation kunne tolkes videre som en afvisning også).

5.2 Synspunkter hos forskellige modalfaktorer

Med denne ganske korte indføring i det polyfoniteoretiske begrebsapparat kan jeg trække forbindelsen til Bechs modalfaktor. En modalfaktor kan beskrives i stil med polyfoniteoriens begreb om en kilde: Modalfaktor er kilden til modaliteten, ligesom synspunktbæreren er kilden til et polyfonisk synspunkt. Man kan da helt basalt skelne mellem ytringer hvor kun taleren er modalfaktor, dvs. hvor der ikke er andre synspunkter markeret, og ytringer hvor der også er et eller flere synspunkter tilhørende en anden end taleren selv. De vil her blive kaldt hhv. *intern* og *ekstern* modalfaktor.

Jeg har allerede refereret Heltoft & Falster Jakobsens analyse af det danske passivsystem som et valg mellem en talerbundet (subjektiv) og en ikke-talerbundet (nonsubjektiv) form (jf. kapitel 2). Dette paradigme grammatikaliserer med andre ord forskellen på intern og ekstern modalfaktor, en forskel som man tilsyneladende genfinder i modalpartikkelkategorien. Det er dog nødvendigt her at specificere den eksterne variant i to typer: én hvor afsender er uenig med det eksterne synspunkt, og en hvor der nok kan udskilles et

eksternt synspunkt, men uden uenighed. Lars Heltoft har foreslået et skel mellem 'modsynspunkter' (signalerende uenighed ift. A's eget synspunkt) og 'medsynspunkter' (signalerende overensstemmelse med A's synspunkt). Jeg har opdelt de allerede præsenterede modalpartikler på denne baggrund (tabel 6.3 nedenfor), men må understrege at der er tale om en foreløbig vurdering. Tiden og pladsen tillader desværre ikke en tilbundsående analyse.

POLYFONI, EKSTERN MODALFAKTOR		MONOFONI, INTERN MODALFAKTOR
modsynspunkt	medsynspunkt	enesynspunkt
<i>da</i>	<i>jo</i>	<i>altså</i>
<i>ellers</i>	<i>mon</i>	<i>dog</i>
<i>nu</i>	<i>også</i>	<i>nok</i>
<i>skam</i>	<i>sikkert</i>	<i>sgu</i>
	<i>vel</i>	<i>så</i>
	<i>vist</i>	

TABEL 6.3. POLYFONI OG MODALFAKTORPOSITION FOR MP'ERNE

For illustrationens skyld tilføjer jeg nedenfor nogle eksempler på først modsynspunkter og dernæst medsynspunkter:

Modsynspunkt:

- (15) -----
 1> ja så- fik jeg det her £
 A> og så har du boet her i atten år siger du det må **da** være
 K> -----
 1> ja vent lige lidt nej jeg må **da** også have boet længere dernede
 A> mere så (rømmer sig)
 K> -----
 (BS, M33itv, F64inf)
- (16) *Michael Schou har sat 225.000 kr. samt sit kæresteforhold til på en fejlslagen investering i et 10-mandsprojekt. "Det lignede **ellers** en ganske god skattefidus", siger han i dag. (K2, avis)*
- (17) -----
 1> ja ££
 2> det er meget sjovt at se (uf) ja jeg mener **nu** den er forkert den der
 A> ja
 K> -----
 (BS, M33itv, M60inf, F??inf)
- (18) *Klokkenist – umiddelbart lyder det som et forhistorisk og ensomt erhverv, men det er **skam** meget levende. (K2, avis)*

I alle de ovenstående eksempler forudsættes et synspunkt der peger i modsat retning af det ytrede, altså et modsynspunkt. Jeg havde oprindeligt også placeret *dog* i modsynspunktskolonnen pga. dens adversative indhold (jf. også Jensen 2000: 115), men pba. søgninger i K2000 har jeg ændret opfattelse: *Dog* forudsætter ikke nødvendigvis et eksternt synspunkt. Derimod harmonerer det fint med en kategorisering under intern modalfaktor at *dog* i sin suprapropositionelle brug som regel tolkes som en eksplicitering af emotivitet (Jensen 2000: 125), her i form af overraskede udbrud:

- (19) *i treoghalvfjerds det var **dog** sent £ at få telefon* (BS, M33itv)
 (20) *men hvad er det **dog** der foregår lige udenfor vinduet* (BS, M42itv)

I de næste eksempler kan man godt udskille et ekstra lag i analysen, et eksternt synspunkt, men der er ikke tale om uenighed eller modsætning:

Medsynspunkt:

- (21) *tænk £ så ved du godt så går der **jo** sådan nogen fotografer rundt og tager billeder* (BS, F64inf)
 (22) *men det er **også** en stor stue [selvfølgelig]* (BS, M33itv; forlæggets kantede parentes, TC)
 (23) *Konsekvensen af at bygge en ny international lufthavn nær Århus må **vel** blive, at Billund Lufthavn lukkes.* (K2, avis)

Flere af modalpartiklerne kan dog fungere anderledes hvis konteksten tilsiger det. Fx er *da* og *skam* ikke altid signaler for modsynspunkter, som her i (24-25) hvor de snarere udtrykker enighed, ligesom *jo* kan virke irettesættende som i uddraget i (26):

- (24) *de ligner **da** også hinanden gør de ikke? £* (BS, M33itv)
 (25) *Jo tak, fotografen og jeg vil **skam** gerne smage husets yndlingsdrink, der består af ca. seks centiliter kornbrændevin fra SPAR-supermarkedet tilsat solbærsaft, citron og Sprite.* (K2, avis)

- (26) -----
 1> og så £ # havde hun også et job- nede på B. når de kom ind om- morgenen
 2>
 A>

 1> så- og redte køjer £ det- havde hun også nogle år og ja- nej
 2> kahytsjomfru £
 A> ja £

 1> det var hun **jo** ikke sådan set fordi- hun skulle bare hjælpe kahytsjomfruerne
 2> nå- nej det (uf)
 A>

(BS, M33itv, M60inf, F??inf)

I eksemplerne her er det dog let at forklare hvorfor betydningen presses over mod den modsatte synspunktstype: *da* bruges med en klar medsynspunktsangiver (*også*) og *skam* med en markør for velvilje (*gerne*), mens *jo* er kombineret med en nægtelse. Det peger ikke desto mindre på at kategoriseringen i tabellen ovenfor trækker på de mest almindelige anvendelser af modalpartiklerne, og ikke i alle tilfælde viser hvad der er den enkelte partikels eget (monosemiske) indhold.

Rita Therkelsen har analyseret modalpartiklerne *jo*, *da* og *vel* (2004: 86-100), og i hendes eksplicite skelnen mellem polyfonistruktur og polyfonikonfiguration genfinder man den analytiske stræben efter monosemi. Hun skriver at *jo* negerer negationen, dvs. fungerer som en afvisning af det modsatte synspunkt, mens *da* og *vel* begge afsætter plads til et modsat synspunkt, *vel* dog mere end *da* (2004: 89, 98-99). Det er så først i kontekst at de forskellige betydningsvarianter kan isoleres, især ift. hvor det modsatte synspunkt kan findes: I den foregående tekst, i den efterfølgende eller implicit, og hos afsender, modtager eller en tredje. Fx kan *da* angive at en ytring har status som en indrømmelse hvis det er (tekst)afsender selv der tillægges det bagvedliggende synspunkt (2004: 93).

Det er i modstrid med min indplacering af *jo* og *vel* som medsynspunkter når Therkelsen karakteriserer dem alle tre ift. et bagvedliggende *modsat* synspunkt (som ved *ikke*). Jeg er ikke enig i at synspunktet absolut skal være modsat i denne forstand (se bilag A umiddelbart efter dette kapitel for eksempler på brug af *jo* der ikke tyder på (dobbel)-negering af et bagvedliggende synspunkt). Therkelsen er selv inde på at modalpartiklerne forholder sig anderledes til negering end *ikke*: Man kan godt referere anaforisk til det bagvedliggende synspunkt i ytringer med *ikke*, men ikke med fx *da* (2004: 100):

(27) *Denne mur er ikke hvid, men det tror min nabo* [at den er hvid, TC]

(28) *!Denne mur er da hvid, men det tror min nabo*

Hvad *jo* angår, kan min og Therkelsens analyse i nogen grad bringes overens: En negeret negation kan beskrives som en bekræftelse (medsynspunkt). Hvad *vel* angår, er der den forskel at Therkelsen medregner *vel* i fundamentfeltet også, og her fungerer partiklen ganske anderledes (nemlig på propositionelt niveau hvor de angiver stor sikkerhed – som ofte relaterer sig eksplicit til et modsynspunkt; *Vel er jeg så*). Som ren modalpartikel mener jeg til gengæld at *vel* peger på en enig relation til det bagvedliggende synspunkt (om det så er udtrykt eksplicit i konteksten eller ej).

Der er andre nuancer i de polyfoniske analyser som opstillingen i tabel 6.3 heller ikke kan indfange. Henrik Galberg Jacobsens gamle skel mellem *nok* og *vist* som hhv. subjektiv og objektiv (1992: 15) stemmer fint overens med distinktionen mellem intern og ekstern modalfaktor, men den tilføjelse som Krylova (2005) laver ved at indplacere *vel* i samme system kan den ikke indfange. Krylova viser at man kan betragte *nok*, *vel* og *vist* som epistemiske modalpartikler der retter sig mod hhv. 1. person (afsender selv), 2. person (modtager) eller 3. person (andre). Det sidste skel, mellem *vel* som 2. personspartikel og *vist* som 3. persons-, kan ikke læses ud af tabel 6.3 hvor de begge er kategoriseret som signaler for medsynspunkter. Man kan overveje om noget tilsvarende gør sig gældende for *nu* og *da*: I de tilfælde hvor disse partikler modsiger et andet synspunkt, peger *nu* tilsyneladende på modtager og *da* snarere på en tredje:

(29) *Han hedder nu Svensson* (\approx det vidste du ikke)

(30) *Han hedder da Svensson* (\approx det vidste du og jeg godt (men X vidste det åbenbart ikke))

Heltoft har i nyere analyser af modalpartiklerne foreslået et subparadigme bestående af netop disse to partikler (Heltoft 2006: 4). De beskrives her som leksikaliserede udtryk for den samme begrebszone der ligger bag det moderne danske tempussystem, nemlig *proximalitet* (nærhed/afstand; jf. Hansen & Heltoft 1999c, kap. 6: 154). I overensstemmelse med den oprindelige, konkrete betydning er *nu* en proksimalpartikel og *da* en distalpartikel⁶⁹. Det harmonerer udmærket med en polyfonisk analyse der skelner mellem 2. personale (nære) og 3. personale (fjerne) modalpartikler⁷⁰.

Oversigten kan imidlertid lede én på sporet af andre relationer; fx mener jeg at *mon* udgør en parallel til *nok* i spørgekontekster hvor *nok* netop ikke kan forekomme. Og tilsvarende vil jeg mene at *ellers* og *også* kommuterer i eksempler som nedenstående varianter af en tænkt dialog:

A: *Line og Thomas er stadig ikke kommet.*

B₁: *De er ellers på cykel i dag.*

⁶⁹ De kan videre fortolkes i stil med artikelsystemet som præsentation af hhv. ny og kendt information (Heltoft 2006: 6)

⁷⁰ En mulig 1. personalpartikel kunne da være *jo* som godt nok ikke modsiger afsender selv, men som til gengæld understreger at han har ret, og etymologisk set er den relateret til de to andre ved at oprinde i en fællesgermansk rod med betydningen 'evighed' (**aiwa-*) (Nudansk Ordbog med etymologi 1999: 677). Den har imidlertid en anden topologi end *nu* og *da* hvilket taler imod denne analyse.

andre ord om der kan etableres topologisk baserede underkategorier af modalpartiklerne som også modsvarer en indholdshierarkisk opdeling.

For en sådan undersøgelse er det naturligt at tage udgangspunkt i den lille gruppe modalpartikler der altid er tryksvage og aldrig kan stå i fundamentfeltet, idet de allerede er isoleret som en gruppe med kraftige restriktioner (partiklerne *jo*, *skam* og *sgu*). Det er en rimelig antagelse at disse restriktioner også er afspejlet i placeringsmulighederne inden for sætningsadverbialpladsen. En indikator for at disse tre står i samme position, er at de ikke kan kombineres syntagmatisk:

- (32) **Han er jo skam flyttet*
- (33) **Han er skam jo flyttet*
- (34) **Han er sgu jo/skam flyttet*
- (35) **Han er jo/skam sgu flyttet*

Uden hensyntagen til andre faktorer (som fx indholdsmæssig og udtryksmæssig grammatikalisering) kan denne kombinatoriske restriktion som nævnt kun *indikere* at de er samhörrende topologisk set. En anden forklaring ville nemlig være at der var semantisk (eller evt. pragmatisk) uoverensstemmelse mellem dem, et forhold der ofte gør sig gældende ved modalpartiklerne. Men der er tilstrækkeligt med andre belæg til at disse tre kan tages som udgangspunkt for en afprøvning af hypotesen om adskilte positioner inden for sætningsadverbialpladsen.

Også ved disse undersøgelser har jeg suppleret introspektive test med korpussøgninger. Introspektivt er gennemført en række permutationer og substitutioner i en form for maksimaludfyldningsprøve der altså alene gælder sætningsadverbialpladsen. BySoc og Korpus 2000 er blevet brugt til kontroltest hvor mine egne intuitioner både er søgt affirmeret og falsificeret (se i øvrigt kap. 1 om metode). Desuden har jeg sammenholdt mine introspektive test med alle de eksempler på ophobning af modalpartikler der er fundet ved helt brede søgninger i K2000 og BySoc.

Testene er meget simple: I en neutral sætning er forsøgt indsat så mange modalpartikler som muligt, udgående fra *jo*, *sgu* eller *skam*. Særligt fokus er lagt på tilfælde hvor to eller flere partikler tilsyneladende ikke kan kombineres. I disse tilfælde har jeg forsøgt at vurdere om det skyldes at de står i paradigme med hinanden, dvs. kommuterer, og derfor ikke kan indgå i syntagmer med hinanden, eller om det snarere er en indholdsbestemt uoverensstemmelse eller evt. en kontekstbestemt. Af hensyn til partiklen *mon* har det været nødvendigt også at teste med en nonrealis-sætning af typen spørgsmål, men derud-

over er den deklarative hovedsætning fastholdt som den mest neutrale ramme for modalpartiklerne, og den hvori alle de øvrige kan optræde.

Det vil føre for vidt at gengive alle resultaterne her, men et kvalificeret bud på et skema over de forskellige positioner under sætningsadverbialpladsen ser således ud (med funktionsbetegnelser frit efter Heltoft 2006: 5):

FATIK	PROX/MOD-SÆTNING	EPISTEMICITET	ARGUMENTATION (EMOTIVITET)		SIMPLICITET
<i>jo</i>	<i>da</i>	<i>nok</i>	<i>altså</i>	<i>ellers</i>	<i>bare</i>
<i>sgu</i>	<i>nu</i>	<i>vel</i>	<i>så</i>	<i>også</i>	<i>blot</i>
<i>skam</i>		<i>vist</i>			
	<i>dog</i>	<i>sikkert</i>	<i>da</i>		

SKEMA 6.2. FORELØBIG PLADSOPDELING

Inddelingen i positioner kan ikke ske alene på pba. rækkefølgeprøver, for dels er der som nævnt nogle kombinationer der ikke forekommer fordi de pågældende to partikler har modstridende semantik på leksikalsk niveau, og dels er der mindst et par stykker der kan forekomme forskellige steder, men så også med forskellig funktion. Indholdssiden må derfor medtænkes. Dette kan eksemplificeres med placeringen af *nu* sammen med *da*. Rent topologisk kan det ikke udelukkes at *nu* hører til sammen med de fatiske partikler *jo*, *sgu* og *skam*, for der findes ingen syntagmatiske kombinationer af en af disse tre med *nu*. Endvidere findes der enkelte eksempler på rækkefølgen *nu da*, som i:

- (36) *Man regner med at 300.000 vil komme på kursus i løbet af de næste ti år. Men dette var **nu da** også hensigten da man i 1995 vedtog loven om læsekurser for voksne...* (K2, avis)

Men indholdsmæssigt synes det åbenlyst at *nu* og *da* hører sammen, både i konkret, tidlig betydning og i abstrakt, modal. Den bedste forklaring på eksempler som (36) synes at være at *da* kan forekomme sammen med de argumentative partikler i argumentativ funktion (jf. Heltoft 2006: 6 der netop placerer *da* sammen med *altså* og *ellers*, hvor jeg altså har placeret partiklen med *altså* og *så*). Modsat har jeg valgt at placere *dog* sammen med *nu* og *da* alene pba. de topologiske analyser der tyder på en placering før de epistemiske partikler. Funktionelt set ville *dog* imidlertid passe bedre sammen med *altså*, *så*, *ellers* og *også* som den deler centrale funktioner med:

Altså, så, ellers og *også* har nemlig det til fælles at de har klar kohæsiv funktion i deres konkrete varianter og på et lidt mere abstrakt trin kan få argumentativ funktion. Derudover kan i hvert fald de tre førstnævnte også anvendes emotivt, og det gælder også *dog*. Den emotive læsning kan enten udløses af leksikalske midler i konteksten (eks. 37) (jf. Jensen 2000: 66-68), eller når der i øvrigt ikke findes nogen kandidat til kohæsiv sammenbinding i konteksten (eks. 38 og 39) (jf. Fretheim 2001):

- (37) *Det er 'altså for usselt.* (K2, ikke-skl, intn)
 (38) *[årh] kan du 'så holde mund* (BS, F30inf)
 (39) *Det var 'ellers noget af et styrt!*
 (40) *gud £ det var dog lækkert* (BS, M29itv)

Jeg har markeret hovedtryk ved *altså, så* og *ellers* hvilket vist ikke er bydende nødvendigt, men meget ofte bruges for at understrege emotiviteten (visse hovedtryk kan beskrives som kontrasttryk, men da med en situationel referent, ikke en tekstlig. Fx kan det være at kvinden i eksempel (38) ytrer sin direktiv som konsekvens af at en eller flere opfordringer til den ukendte modtager om at dæmpe sig ikke allerede er blevet fulgt).

Jeg er ikke sikker på at *også* på lignende vis kan bruges emfatisk og emotivt, men som det allerede er vist, indgår denne partikel på anden vis i et paradigme med *ellers*, nemlig hvad angår mod- og medsynspunktet, eller hvad man også kunne kalde den argumentative *retning* (jf. Nølkes begreb om 'den argumentative motorvej' hvor de såkaldte konnektorer kan angive at et argument 'kører' i samme retning som den overordnede argumentation, eller i modsat retning; 1999: 70ff).

Grunden til at jeg har skelnet mellem *altså/så* på den ene side og *ellers/også* på den anden, er at der i korpus findes enkelte eksempler på rækkefølgerne *altså ellers* og *altså også* (jf. bilag A), og ingen i modsat rækkefølge.

Heltoft (2006: 6) placerer de epistemiske partikler efter de argumentative, men den udlægning støtter mit korpusmateriale ikke. Hans analyse knyttes an til at man kan have eksempler som de nedenstående med *nok* efter *altså* eller *ellers*:

- (41) *men jeg synes £ altså nok at~ jeg kan ligesom mærke* (BS, M38inf)
 (42) *og det kan ellers nok være at det fungerede £* (BS, F60inf)

Men som det fremgår af de autentiske eksempler, angiver dette *nok* ikke epistemisk usikkerhed (som normalt), men snarere hvad der givetvis er en historisk tidligere variant, nemlig sikkerhed, overbevisning (den oprindelige, konkrete betydning er 'tilstrækkelig', og

den findes også stadig: *Det er godt nok til mig*). Jeg vil i stedet foreslå en beskrivelse der placerer det epistemisk sikre *nok* helt henne efter de argumentative partikler, evt. endda efter negationen (jf. eksempler som *Vil du ikke nok hjælpe mig?*)⁷². Sammenlign fx kombinationen *nok også* (usikkerhed + argumentation) med kombinationen *også nok* (argumentation + sikkerhed):

- (43) *det synes jeg var barsk og det er **nok også** en af grundene til at jeg så valgte at gå hjemme ik'* (BS, F30inf)
 (44) *og så må I altså huske at sige når I går ik' ££ ja ja det skulle de **også nok** £* (BS, F30inf)

Et forsigtigt bud på en betegnelse for *bare* og *blot* er, som det fremgår, 'simplicitet'. Det skal dække over såvel de mere konkrete, fokale anvendelser hvor partiklerne ligner gradsadverbier, og de mere abstrakte, modale anvendelser der kan parafraseres i stil med 'uden besvær' eller 'uden forbehold'. *Blot* er tydeligt den mest arkaiske form (der findes fx kun ét tilfælde af denne partikel i BySoc-korpusset), og holder sig også mest til konkret betydning ('ikke-andet-end'), mens *bare* er bredere:

- (45) *men det var **bare** alle tiders* (BS, M60inf)
 (46) *så det betalte jeg **bare*** (BS, F32inf)
 (47) *Man tænder **blot** for computeren og surfer ud på Internet.* (K2, avis)
 (48) *Der er etableret videoovervågning på de fleste af gaderne - så skulle en lømmel komme for at bryde ind i en bil, kan politiet **blot** spole filmene tilbage og se, hvem der forbrød sig mod loven.* (K2, avis)

Det kan diskuteres hvor *mon* hører hjemme. Pga. dens stramme kontekstuelle restriktioner (den forekommer kun i de forskellige spørgende sætningstyper, dvs. helhedsspørgsmål, fokusspørgsmål og ledsætninger med *om* som konjunktion) kombinerer den stort set heller ikke med de andre partikler. Kun *bare* optræder sammen med *mon* i nogenlunde abstrakt betydning, de andre mulige er konsekvent propositionelle og konkrete:

- (49) *Eller gælder der **mon bare** andre regler for arabere.* (K2, avis)
 (50) *Hvor mange af dem sad **mon nu** og spiste grillstegte bøffer og kartoffelsalat* (K2, skl, intn)
 (51) *Eller har partiernes valgstrateger **mon også** lært noget her?* (K2, avis)
 (52) *hvad ville der **mon så** være blevet af dem.* (K2, småtryk, priv)

⁷² Der findes en hel række eksempler der peger på at *nok* også kan opføre sig som et klitikon. Ikke alle samskrives i normeret dansk, men de fleste kunne godt: *velnok, vistnok, godtnok, rigtignok, ikke-nok?*. Disse konstruktioner er formentlig startet med et *nok* i konkret betydning ('tilstrækkelig'), men har fået abstrakt betydning i klitisk position.

På interjektionalplads optræder *mon* hyppigt med *dog* (: *mon dog?*) hvilket kan begrunde en placering sammen med *jo*, *sgu* og *skam* der også står før *dog*. Heltoft (2006: 5) placerer dem da også sammen. Det sker formentlig på baggrund af Krylovas analyse af oppositionen *vel* – *mon* (Krylova 2006a: 76)⁷³, hvilket giver sig udslag i at også *vel* placeres initialt i Heltofts fremstilling. Det resulterer i to forskellige *vel*-varianter og en første partikelposition der må se således ud (her med *sgu* tilføjet):

FATIK
<i>jo</i>
<i>skam</i>
<i>vel</i>
<i>mon</i>
<i>sgu</i>

SKEMA 6.3. REVIDERET FØRSTEPOSITION

Det mudrer unægtelig billedet at flere af partiklerne har forskellige placeringsmuligheder, men såfremt det kan begrundes på anden vis end blot ved konstruerede eller autentiske eksempler på rækkefølgefænomener, er det rimeligt at fastholde denne beskrivelse. For *vels* vedkommende er det muligt at opstille et todimensionalt oppositionssystem med *mon*, *skam* og *jo* der kan redegøre for den ekstra placeringsmulighed ift. de andre epistemiske partikler (*nok*, *vist*, *sikkert*), men det kræver godtagelse af den indledende præmis at *mon* også hører til blandt de fatiske modalpartikler. I dansk oversættelse ser Heltofts skema således ud (P og non-P i skemaet er relateret til begrebet om med- og modsynspunkter):

	nødvendighed	mulighed
(min holdning er) P	<i>jo</i>	<i>vel</i>
(min holdning er) non-P	<i>skam</i>	<i>mon</i>

SKEMA 6.4. FATISKE MODALPARTIKLER (HELTOFT 2006: 3)

Jeg skal ikke gå nærmere ind i diskussionen af modalpartiklernes rækkefølge og dermed SA-pladsens interne topologi – som det fremgår, er der rigeligt at tage fat på, men det hører ikke hjemme her.

⁷³ Krylova modstiller her *vel* og *mon* i hv-spørgsmål og viser at *mon* i denne kontekst lægger op til et svar der giver en positiv identifikation af hv-leddet, mens *vel* lægger op til at der ikke findes nogen referent for hv-leddet (og dermed er der tale om et retorisk spørgsmål): *Hvem har mon råd til at bo så dyrt?* vs. *Hvem har vel råd til at bo så dyrt?* (2006a: 76)

I det følgende vil jeg i stedet vende tilbage til rektionen mellem modalpartiklerne og finittet, men nu i indholdssyntaktisk perspektiv hvor der må skelnes mellem de to fleksiviske modusformer.

5.4 Indholdssyntaks

Som allerede nævnt, er der stor forskel på modalpartikelforekomsten i de to verbalmodus-kontekster. Indikativ er den brede, umarkerede form og kan kombineres med alle modalpartiklerne. Imperativ er til gengæld markeret, og det er derfor ikke overraskende at langt færre modalpartikler kan optræde i dén kontekst.

Det hører til direktivernes forberedende betingelser at afsender (eller evt. modtager) faktisk skal ønske at det frastiske indhold bliver virkeliggjort hvilket indebærer at det ikke allerede er tilfældet. Deri består uoverensstemmelsen med hovedparten af modalpartiklerne. Det er således forudsigeligt at såvel epistemiske partikler som visse fatiske (af typen *mon, monstro* mfl.) ikke lader sig kombinere med imperativer af nogen art: De sætter tvivl om hvorvidt sagforholdet er beskrevet rigtigt, og det forudsætter at der *er* et sagforhold der kan diskuteres. De øvrige fatiske (*jo, sgu* og *skam*) sætter ingen tvivl om sagforholdets beskrivelse, men understreger snarere afsenders fulde tilslutning til ytringsindholdet (og de kan derved karakteriseres som neustiske). Det strider også imod imperativen hvis *tropik* nok har afsenders tilslutning, men hvis frastik som sagt ikke kan give et billede af hvad der allerede er tilfældet i (tekstens) verden.

Introspektive analyser giver et ganske klart billede af hvilke partikler der kombinerer med imperativ, og det er: *bare, blot, da, dog, lige, nu* og *så*. De grupperer sig altså nogenlunde omkring proksimalitet og simplicitet, med *så* og *lige* som de åbenlyse undtagelser.

Det efterlader den gruppe af modalpartikler der kan fungere såvel argumentativt som emotivt. I det omfang de overhovedet kan optræde sammen med imperativ, ændrer disse partikler funktion til konkret og propositionel eller interpropositionel type – hvilket også gælder de epistemiske partikler:

- (53) *Få **nok** søvn, ansæt gode rådgivere, og få klare forretningsgange og målsætninger.*
- (54) *Mange kærlige hilsener og lev **vel**.* (K2, avis)
- (55) *Den handler om at sætte dit liv i perspektiv og prøve at få overblik over dine investeringer i sammenhæng med dine prioriteringer. Se **altså** på dit liv her og nu og på længere sigt.* (K2, ikke-skl)
- (56) *Skær blomsten af og fjern **også** den lille stråleformede klat, der sidder under blomsten.* (K2, avis)

Der er langt mere at sige om modalpartiklernes kombinatorik med imperativ, men det glider over i det felt som er undersøgelsens egentlige mål, nemlig samspillet mellem to eller flere basalparadigmer og spørgsmålet om hvorvidt det kan beskrives hyperparadigmatisk. Det er emnet for næste kapitel der fortsætter flere af analyserne hvor jeg slap, og dernæst vurderer om der kan være tale om hyperparadigmer i en af de varianter jeg har fremlagt i kapitel 2.

Bilag A: autentiske eksempler med modalpartikler

1. Eksempel på *jo* der ikke forudsætter bagvedliggende modsat synspunkt (ren fatisk brug):

```
-----
1> men vi har jo også oplevet alt det der med # at natmanden er kommen f for~ vi
A>                                     ja
K>
-----
1> havde jo en tante og onkel der havde~ f have på A%>%>% f og der var vi jo tit
A>
K>
-----
1> ude da vi så kom hjem om aftenen så skulle vi jo spise lidt og # så sad vi
A>
K>
-----
1>ude i køkkenet og så kom han jo med denne her tønde på nakken og igennem
A>                                     ja
K>
-----
1>køkkenet og ud igen og # ok men f man peb ikke over sådan noget det var vi
A>                 ja~                             nej
K>
-----
1>jo bare vant til                                     ja
A>                 ja~ ff ja det bliver jo en~ en rutine [ som man vænner sig til
K>
-----
```

(BS, F64inf, M33itv)

2. Eksempler på partikelkombinationer:

jo da

Men derfor kan vi **jo da** uden besvær finde frem til moderne, seriøse kunstnere, der i årevis bliver ved med at udforske nogle bestemte emner... (K2, avis)

jo nok

F25inf en kran nej~ men det er **jo nok** fordi vi har spillet =

nu sikkert

M34inf ~ de vil **nu sikkert** ikke lukke det totalt

nu ellers

M33itv aha f den så **nu ellers** så flot ny ud

vel ellers

Hvis det har nogen mening, at officerer og mange af os andre er tjenestemænd, burde loyalitet **vel ellers** betyde, at vi har en særlig pligt, der følger med en særlig mulighed til at udtale os frit. (K2, avis)

vist også

F64inf = kan altså ikke huske det # men det vist er **vist også** den eneste gang

altså ellers

F60inf = altså jeg har sagt "nu søreme **altså ellers** må I tage I må tage kons=

altså også

M60inf =e ik' _____ f så~ det det må de **altså også** tænke på #
M60inf vide men~ der der måtte de **altså også** der måtte de give sig

jo sikkert også

M42itv ja ja det var det **jo sikkert også**

3. Uventede eksempler på partikelkombinationer:

```
M42itv # men det kunne jo vel være svært med det tyske
M21inf over det ene og det andet men det er jo vel fordi de har hørt rygter
M29itv nå du går vel jo ikke normalt rundt med en håndtaske
M36inf =t~ var også i orden du altså der er nok sikkert andre der vil have vore
M61inf =rer f # det vil sige~ ff så har jeg vel sikkert været halvgående f på
```


Kapitel 7

Hyperparadigmer

1. Indledning

I dette kapitel skal de undersøgte basalparadigmer beskrives i deres indbyrdes samspil. Dette samspil skal videre forholdes til spørgsmålet om hyperparadigmatisk status, herunder hvilken af de a priori opstillede grundtyper der kan være tale om. Der er allerede på det gennemgåede niveau nogle gode kandidater til hyperparadigmatisk organisering, men der er andre kombinationer af basalparadigmer der ikke er beskrevet endnu, og den opgave skal også løses. Kapitlet bliver derfor ikke en ren teoretisk afklaring; også ny empiri og nye analyser vil blive inddraget.

Allerførst vil jeg imidlertid opsummere basalparadigmernes relation til substansområdet modalitet, med særligt fokus på hvilke delområder de enkelte paradigmer strukturerer heraf.

2. Substans og struktur: basalparadigmernes kodning af modalitet

Substansområdet modalitet blev i kapitel 3 defineret ud fra en kombination af de traditionelle logiske begreber nødvendighed og mulighed med en særlig forståelse af subjektivitet. Subjektet er i denne forståelse det talende subjekt (*le sujet parlant* i fransk tradition), dvs. hvad jeg gennemgående kalder *afsenderen* eller *taleren*. Dette komplekse modalitetsbegreb er særdeles velegnet til en beskrivelse af sproglig struktur eftersom det forudsætter nogle helt basale modsætningspar som kan relateres til et sprogs markerethedsoppositioner.

Det er allerede godtgjort at subjektivitet er kodet i dansk (i passiv-systemet og i placering af ubestemt subjekt; jf. Heltoft & Falster Jakobsen 1996), og også flere af de her undersøgte basalparadigmer grammatikalisierer eller leksikaliserer elementer fra dette subdomæne af modalitet. Det gælder ligeledes epistemisk nødvendighed og mulighed som er en substansmodsatning der kan formes sprogligt på forskellig vis, også ganske abstrakt i distinktionen mellem realitet og non-realitet.

Grundlæggende er det sådan at de stærkest grammatikaliserede af basalparadigmerne har begrebszoner der kun kan beskrives ift. ét af disse subdomæner af modalitet. Subjektivitet paradigmatiseres både i verbalmodus (afsender eller modtager kan være modal-

faktor) og i ledstillingsmodus 1 eftersom assertivt potentiale kan forstås som bundet til en bestemt lokutionær agent: taleren selv eller en refereret anden taler. Ledstillingsmodus 2 (*Fvs/Øvs*) har til gengæld med nødvendighed og mulighed at gøre (for så vidt som *realis* kan forstås som en sproglig formning af epistemisk nødvendighed, det der 'sættes', og *nonrealis* kan forstås som en sproglig formning af epistemisk mulighed, det der ikke 'sættes', men blot står åbent).

Det mindst grammatikaliserede af basalparadigmerne, nemlig modalpartiklerne, leksikaliserer både nødvendighed/mulighed og subjektivitet: Det epistemiske subparadigme (*nok, vel, vist* og *sikkert*) har åbenlyst med mulighed at gøre, og man kan rimeligvis også tale om at de tre mest centrale former i det fatiske subparadigme (de 'konstative' partikler *jo, sgu* og *skam*) har med epistemisk nødvendighed at gøre. Desuden er subjektivitet leksikaliseret *inden for* flere af de enkelte subparadigmer (jf. analysen af *nu* og *da* som første- og andenpersonale partikler, og *nok, vel* og *vist* som første-, anden- og tredjepersonale, samt skellet mellem med- og modsynspunkter, tydeligt i kommutationsparret *også* og *ellers*).

Derudover kan man overveje om der topologisk set kan være tale om kodning af subjektivitet i valget mellem overhovedet at udfylde eller ikke at udfylde en (eller flere) af modalpartikelpositionerne. Dette kan betragtes som et obligatorisk tegnvalg, og en udfyldt modalpartikelposition kan så ses som en markering af sætningens funktion i dialogen, eller af afsenders forventning til modtagers reaktion på det ytrede. Tomme modalpartikelpositioner må så blot angive umarkerethed ift. dialogorganisering og subjektivitet.

Ud fra et grammatikaliseringsspektiv er der imidlertid stadig stor forskel på det leksikalske paradigme der kun har semi-grammatisk status, og så de andre typer, det fleksiviske og de to topologiske. De sidste tre kan defineres uden hensyn til hvilket specifikt leksikalsk materiale der kan aktualisere deres potentiale, og de indgår alle tre som nødvendige elementer i dansk sætningsformation. I de følgende afsnit vurderer jeg derfor først samspillene mellem de tre hårdt grammatikaliserede tegnvalg ift. spørgsmålet om hyperparadigmatisk status, og derefter går jeg videre til at se på kombinationer med de fakultative modalpartikler.

3. Hyperparadigme 1: ledstillingsmodi med hierarki

Den første kandidat til et hyperparadigme er allerede delvist gennemgået eftersom både informativitet (*vsa* vs. *sav*) og realitet (*Fvs* vs. *Øvs*) er behandlet i kapitel 5 sammen med spørgsmålet om det hierarkiske valg mellem hoved- og ledsætninger.

I praksis støder man selvfølgelig kun på sætningsmønstre der allerede er indlejret i enten hoved- eller ledsætninger, og allerede er specificeret ift. emotivitet og realitet. Alligevel er det muligt at analysere sig frem til forskellige sæt af tegnrelationer der tillader en tydeliggørelse af *hvor* de mange informationer der pakkes i sætningstopologien, befinder sig, og hvad de hver især bidrager med. Det skal jeg forsøge at tydeliggøre i det følgende.

Den første paradigmatiske opposition er mellem sætningsmønstret *deklarativ* med udtrykket *vsa* og sætningsmønstret *nondeklarativ* med udtrykket *sav*. Begge mønstre kan optræde i såvel hovedsætninger som ledsætninger. Især konjunktionen *at* er interessant her, for i modsætning til andre konjunktioner styrer *at* hverken et bestemt sætningsmønster eller en bestemt hierarkisk rang, og den må derfor karakteriseres som umarkeret for begge oppositioner. Dermed overlades al indholdstilskrivning til sætningsmønster- og hierarkivalget. På ledsætningsniveau kommer man en isolering af tegnoppositionen nærmest eftersom ledsætninger ikke er kvalificeret af et yderligere lag i lagdelingen, nemlig tilføjelsen af illokutionær ramme. Ledsætninger efter det deklorative mønster viser sig som den markerede form idet de nødvendigvis må tolkes informativt (i pointeret modsætning til faktive og interrogative ledsætninger). Ledsætninger efter det neutrale mønster er umarkerede og kan det hele:

Deklarative ledsætninger

(*De siger*) *at hun er ikke flyttet*
 (*Det er godt*) **at hun er ikke flyttet*
 (*De spørger*) **om hun er ikke flyttet*

Neutrale ledsætninger

(*De siger*) *at hun ikke er flyttet*
 (*Det er godt*) *at hun ikke er flyttet*
 (*De spørger*) *om hun ikke er flyttet*

Det særlige kendetegn ved ledsætninger er den indledende underordnende konjunktion som derfor medtages i udtrykkets beskrivelse (også selv om netop *at* kan udelades):

Deklarativt sætningsmønster:
k x v s a

Neutralt sætningsmønster:
k s a v

Det næste paradigme har at gøre med opløsningen af variabelen *x* fra det deklorative mønster i to forskellige topemer, enten en positiv variant: udfyldt fundamentfelt, eller en negativ: tomt fundamentfelt. Den første er såvel mærket som markeret og betyder *realis*, den

anden er det umarkerede 'nul-topem' der betyder *nonrealis*. Formerne kan forekomme på begge hierarkiske niveauer:

Realis-sætninger

at hun er ikke flyttet
Nu er hun flyttet
Hvorfor er hun flyttet?

Nonrealis-sætninger

at er hun flyttet, så flytter jeg også
Er hun så flyttet?
som var hun allerede flyttet
Tror jeg nok.

Udtrykket skal nu symbolisere at den markerede form har udfyldt fundamentfelt, men ikke med hvilket materiale, og den forkortede feltbetegnelse 'F' er velegnet hertil.

Realisform:

F v (s) a

Nonrealisform:

Ø v s a

Det er de to fusionerede topemer der både signalerer sætningsmønster- og realitetsvalg.

Den tredje egentlige paradigmatiske opposition udløses af det alternative valg inden for hierarki, nemlig hovedsætningen, der jo er defineret ved at have illokutionær ramme. Sætningen 'løftes' op på et højere niveau i lagdelingen – man kunne tale om en form for opskrivning – og der opstår et nyt tegnindhold for de topologiske former som dermed indgår i et nyt paradigme. Her er det bemærkelsesværdigt, men egentlig ikke overraskende, at det før umarkerede neutrale mønster med sin nye status som hierarkisk overordnet størrelse bliver den markerede form i paradigmet. Denne form har indholdet *emotivitet* der kan tage forskellige drejninger afhængigt af den indledende partikel, men alle er de udtryk for talers egen (ofte følelsesladede) indstilling til det propositionelle indhold. Nogle bliver til ønsker, andre til personlige vurderinger, og atter andre til skeptiske udbrud el.lign. Formens paradigmatiske modsætning, *nonemotiv*, er umarkeret og kan udtrykke en bred vifte af forskellige modsætninger til det emotive indhold, herunder konstateringer, spørgsmål af forskellig slags, betingelser, og selvfølgelig også netop emotive udbrud:

Emotive hovedsætninger

At hun ikke flytter nu!
Bare hun ikke flytter nu!
Hvem der dog flyttede med hende!

Nonemotive hovedsætninger

Flytter hun?
Hun er allerede flyttet
Hvor flyttede hun hen?
Flyttede hun dog bare tilbage!

Formaliseringen af paradigmets udtryksside må igen afspejle væsentligheden af det indledende led, om det så er en leksikalsk størrelse (en subjektiv partikel eller en konjunktion) eller en topologisk (fundamentfeltet):

Emotiv sætningsform:
p/k s a v

Nonemotiv sætningsform:
x v (s) a

Det er ikke muligt at lade de indledende led være pantet på den nye, emotive form hvilket eksempler som de ovenstående med *at* og *hvem* viser. Disse størrelser optræder jo også som egentlige konjunktioner hvor de ikke medfører emotiv læsning. Det er derfor snarere tilføjelsen af illokutionær ramme til et sætningsmønster der ikke er 'prædisponeret' (Korzen 1999: 182, se også kapitel 5) til at have det, der udløser den emotive betydning.

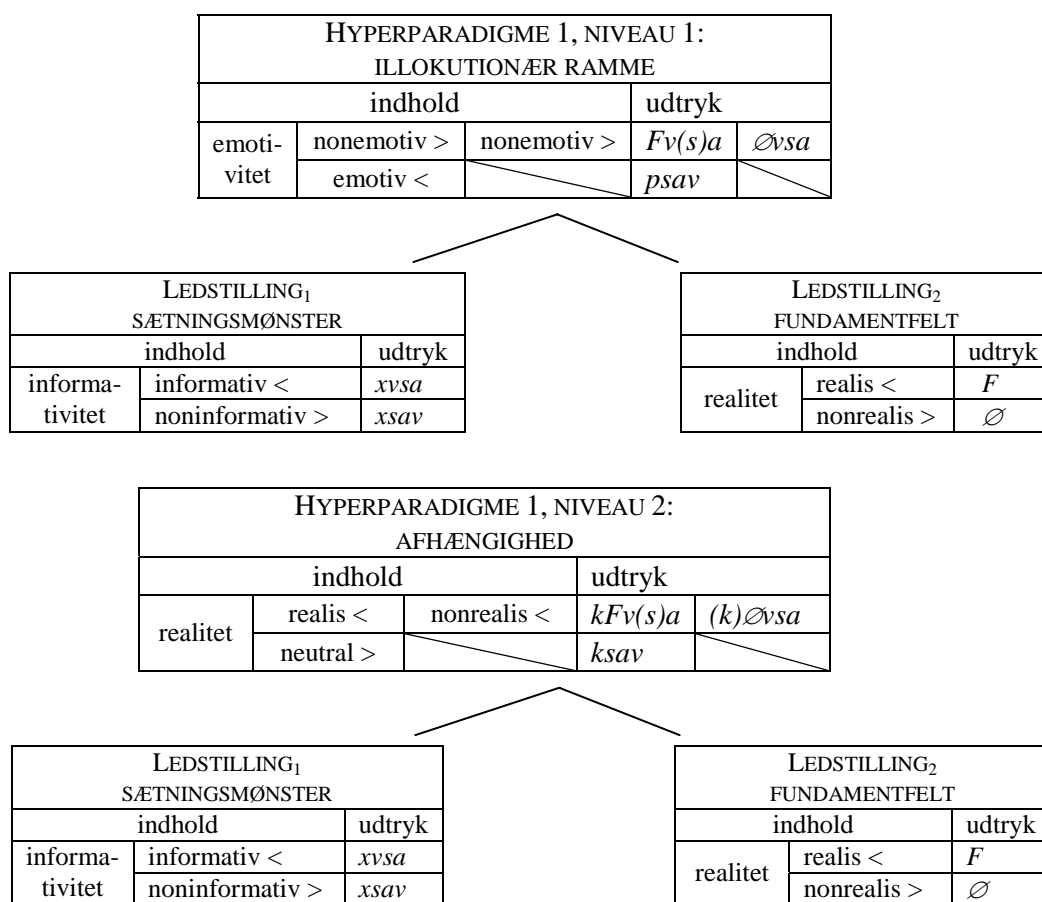
Det kan diskuteres om kombinationen af de to ledstillingsparadigmer i sig selv kan beskrives som et egentligt hyperparadigme, eller om et sådant først opstår når også sætningshierarkisk status medregnes. Min vurdering er at der på det rent topologiske niveau kun er tale om det jeg allerede har omtalt som fusionering af to kategorier i ét udtryk. Det skyldes dels den asymmetriske opbygning hvor der kun kan skelnes to oppositioner i det deklarativ sætningsmønster, dels det faktum at der ikke opstår et egentligt nyt tegnindhold ved kombination af informativitet og realitet. Der er overensstemmelse mellem de to, men de syntetiseres ikke til en særlig ny form.⁷⁴

Ud fra den betragtning er det først i kraft af tilføjelsen af den hierarkiske opposition at hyperparadigmet opstår. Jeg har arbejdet med to forskellige modeller for hvordan systemet kan udlægges, og foretrækker selv den der teoretisk set er mest elegant, men givetvis også mest kontroversiel (se s. 155-56).

Den mindst kontroversielle mulighed lader hierarkiet være en slags katalysator for et komplekst hyperparadigme i to niveauer, resulterende i en opstilling af et tredimensionalt hyperparadigme med de to ledstillingsparadigmer i hver sin dimension og hierarkivalget i den tredje. I modellen fra kapitel 1 ser systemet ud som i figur 7.1. Figuren læses nedefra og op: Nederst befinder sig de to topologiske basalparadigmer, sætningsmønster (med

⁷⁴ Uden at folde ideen nærmere ud hér kan jeg bemærke at det muligvis er rimeligt at koncipere relationen mellem de to ledstillingsvalg som et system med en todimensional begrebszone, hvor den primære dimension koder informativitet og den sekundære koder realitet. Det ville svare til Hjelmlevs beskrivelse af numerus/genus der fusionerer to dimensioner i ét morfem, men her altså fusioneret til ét topem.

indholdet 'informativitet' og formerne *xvsa* og *xsav*⁷⁵) og fundamentfeltudfyldning (med indholdet 'realitet' og formerne *F* og \emptyset ⁷⁶). De går sammen om at danne hyperparadigmets ene dimension hvor der er valgt underordnet hierarkisk niveau (ledsætningsstatus). De samme grundformer indgår også i dannelsen af næste dimension, overordnet hierarkisk niveau (hovedsætningsstatus), men nu med en anden begrebszone ('emotivitet') og andre markerethedsrelationer (markerede former symboliseres som hos Hjelmslev med <, umarkerede med >):

FIGUR 7.1. HP1: HIERARKISK-TOPOLOGISK HYPERPARADIGME I TO NIVEAUER (HOVEDSÆTNING OG LEDSÆTNING)

Indholdsdistinktionerne er de samme som i den anden mulige opstilling af de hyperparadigmatiske relationer, så derfor udskyder jeg den mere detaljerede gennemgang til dette alternative system er præsenteret. Det der er vanskeligheden ved hyperparadigmet i 7.1, er dels at de to ledstillingsparadigmer ikke er symmetrisk relaterede i den forstand at distink-

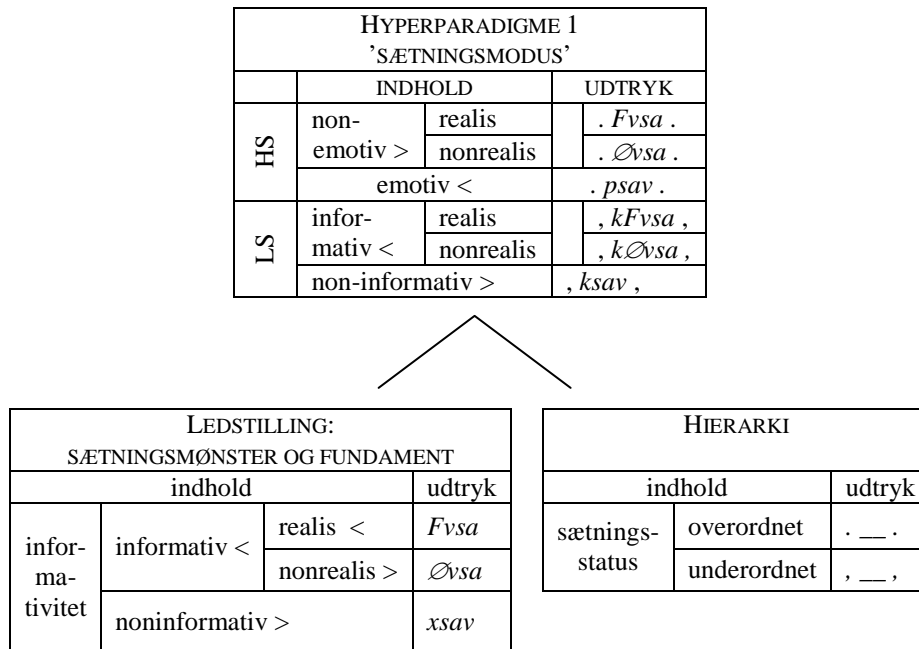
⁷⁵ På dette punkt symboliserer jeg konjunkionalpladsen som et x for at vise at det her ikke er afgjort om sætningen indledes med en konjunktion (*at, om, hvis*) eller med en egentlig subjektiv partikel (*Gid, bare, sikke...*).

⁷⁶ Jeg nøjes her med den simple illustration, *F* vs. \emptyset , selv om topemet egentlig bør omfatte pladserne helt hen til subjektpladsen.

tionen udfyldt/tomt ikke er relevant for det neutrale sætningsmønster, men kun for det deklarative, dels at det hierarkiske valgs status i hyperparadigmet ikke er ordentligt klarlagt.

Den alternative fremstilling af systemet tager udgangspunkt i den forudsætning som jeg længe har antaget relevant for syntetiske hyperparadigmer, nemlig at basalparadigmerne må være af forskellig type (fx topologisk og morfologisk) for at man skal kunne skelne dem klart fra hinanden. Det er de to topologiske paradigmer selvsagt ikke. Det kontroversielle aspekt består i at betragte hierarkivalget som et egentligt basalparadigme der så kan indgå hyperparadigmatisk forbindelse med de topologiske tegnvalg. Det bliver også en kompleks beskrivelse, men kompleksiteten fordeles så at sige på to skridt: Først må ledstillingsvalgene relateres til hinanden (uden at gøre dem til et hyperparadigme), og det kan gøres ved blot at føre tanken om fusioneret topologi til ende: Den primære opposition er mellem neutralt og deklarativt mønster, og den sekundære er mellem realis og nonrealis, og det er kun inden for det deklarative mønster at denne forskel overhovedet er relevant. Enhver omtale af deklarative former involverer derfor to indhold, informativitet og en realitetsværdi, og de kan benævnes *realis-informativ* og *nonrealis-informativ*. Dernæst kommer hyperparadigmet i funktion ved at ledstillingssystemet kombineres med basalparadigmet 'hierarki' der har to tegn: overordnet sætning og underordnet sætning. Her opstår der den vanskelighed at de hierarkiske 'tegn' ikke har et entydigt udtryk: Hvordan identificerer man en overordnet sætning når man ikke kan bruge topologiske kriterier? Det efterlader funktionen alene, hvis man da ikke skal ty til punktuation eller fonetisk sætningskontur som formentlig alligevel ikke kan redegøre fuldstændig for distinktionen. Hvad markerethed angår, opfører denne opposition sig heller ikke som vanligt; der kan i hvert fald ikke være tale om at den ene form kan brede sig ind over den andens betydning og vikariere for den. Denne indvending forhindrer imidlertid ikke en paradigmatiske fremstilling af hierarkivalget, for det er forudset i Hjelmslevs teori at selv toleddede paradigmer kan være kontradiktoriske.

I modellen fra kapitel 2 (tillempet til de mere komplekse forhold der gør sig gældende med den fusionerede topologi) ser den alternative opstilling ud som i figur 7.2:

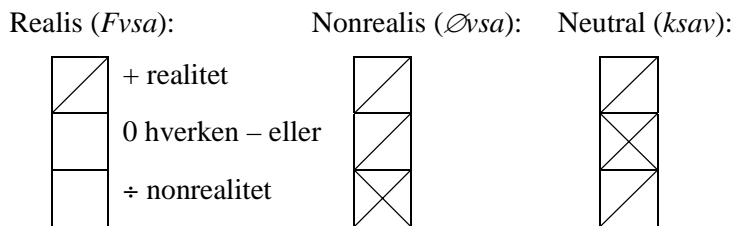

FIGUR 7.2. HYPERPARADIGME SYNTETISERENDE TOPOLOGI OG HIERARKI (HP1)

De vigtigste pointer er de samme uanset modellen: Når der vælges overordnet hierarkisk niveau, bliver begrebszonen for alle tre former 'emotivitet' og markerethedsforholdene ændrer sig relativt til hvilken form der er mest markeret. Men der er også væsentlige forskelle: I figur 7.1 er ledsætningsniveauets begrebszone 'realitet' eftersom det tænkes at alle tre former står i spænd med hinanden i kraft af hierarkivalget. Og realis er den stærkest markerede form, så derfor må de andre to former fortolkes i dette lys. I figur 7.2 er ledsætningsniveauets begrebszone til gengæld 'informativitet' idet det tænkes at sætningsmønsteret er primært, og at det kun er deklarativ der fusionerer indhold fra to kategorier. Bemærk at det også i denne model ville være muligt at forstå relationerne som i figur 7.1, dvs. med 'realitet' som begrebszone, men jeg har altså valgt at forfølge en alternativ analyse også på dette niveau. Det medfører endvidere at nonrealis bliver markeret på det underordnede niveau i figur 7.1, men umarkeret i 7.2. Det sidste er en ulempe på dette niveau eftersom der kun eksisterer nogle meget specielle former for ledsætninger med nonrealis-ledstilling (betingelser nedskrevet til ledsætningsniveau og sammenligningssætninger med *som*).

I den første model, hvor 'realitet' som sagt skal karakterisere ikke bare formerne med fundamentfelt, men også den uden, ser korrelationskemaerne således ud⁷⁷:

⁷⁷ Jeg minder om at den fuldstændige udfyldning af alle felter som Hjelmslev viser ved tysk komparation (se kapitel 2), er et eksempel på det han i Toppen og Bolden kaldte 'ekstrem participation'. Han regnede det ifølge dette manuskript for et empirisk spørgsmål om alle tre former i et treleddet paradigme bredte sig ud

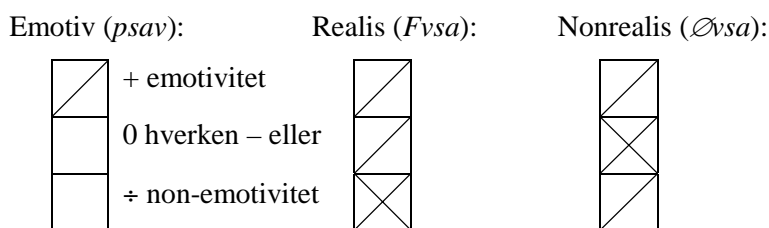

FIGUR 7.3. LEDSÆTNINGSNIVEAU, BEGREBSZONE: REALITET

Nonrealis breder sig ud over hele begrebszonen, men samler sig alligevel mest i det negative felt, det der ikke angiver realitet, eller rettere: 'sættelse af et fixum'. Realis insisterer modsat på det øverste, positive felt. Det neutrale sætningsmønster er i sig selv helt umarkeret ift. denne begrebszone, men kan få deres realitetsværdi specificeret af leksikalske midler (konjunktionen eller et prædikat i oversætningen). Her er det symboliseret ved et kryds i det midterste, neutrale felt.

I den alternative model, figur 7.2, holdes de to indhold mere adskilt, og det vil da være muligt enten at beskrive de deklarative former ift. to selvstændige begrebszoner ('informativitet' hvor de begge vil være markerede og 'realitet' hvor kun realis er markeret) eller at opstille en todimensional begrebszone der har 'informativitet' på den ene led og 'realitet' på den anden. Der er klare fællestræk ved de to indhold som godt kunne tælle for den sidstnævnte løsning, men det er ikke noget jeg vil gå i dybden med her.

Fælles for begge modeller er beskrivelsen af hovedsætningsniveauet hvor såvel indhold som markerethedsrelationer rekonfigureres for alle formerne i overensstemmelse med det opskrevne neutrale mønsters stærkt markerede status. I denne dimension er grundbetydningen emotiv, og de andre former må underlægge sig dette perspektiv. Markerethedsforholdene ser således ud:

FIGUR 7.4. HELSÆTNINGSNIVEAU, BEGREBSZONE: EMOTIVITET

Den markerede, emotive form har selvsagt plus-værdi. Den ene umarkerede form (realis), samler sig især i det negative felt og er altså i særlig grad non-emotiv, mens den anden

over hele begrebszonen. Her er efter min vurdering et eksempel hvor den ene markerede form ikke gør det. Det er naturligvis den form som i et basalparadigmatisk perspektiv er markeret ift. sin modsætning, nemlig nonrealis.

(nonrealis), efter min vurdering er mere neutral (den kan specificeres til en særlig emotiv variant under de rette betingelser, nemlig typen: *Havde jeg dog bare vidst det!*). Bemærk at denne begrebszone ikke giver anledning til overvejelser om todimensionale begrebszoner (en forudsætning for sådanne er jo at der i abstrakt forstand er tale om samme indhold – det kan jeg ikke se er tilfældet for 'emotivitet' og 'realitet').

Der er både fordele og ulemper ved begge modeller over det hierarkisk-topologiske hyperparadigme (i kort form: HP1). Forskellene på de to modeller har dog ingen særlig indflydelse på de øvrige analyser i dette kapitel, og jeg vil derfor lade diskussionen stå her, og gå videre til den anden form i verbalmodusparadigmet.

For som det bemærkes, gælder alle disse overvejelser kun topologi og hierarki ifm. indikativ. Ingenting er helt det samme når man forsøger at indsætte den markerede verbalmodusform, imperativ.

4. Verbalmodus og ledstillingsmodi – hyperparadigmatisk?

Først og fremmest må man konstatere at imperativ slet ikke forekommer i det neutrale sætningsmønster, hverken i de emotive hovedsætninger (der tydeligvis ikke harmonerer med imperativens direktive funktion) eller i de umarkerede ledsætninger. Imperativ kræver tilsyneladende en ramme der i sig selv aspirerer til sproghandlingsstatus, men det kan diskuteres om det faktisk er det deklarative mønster formen optræder i.

Der er flere faktorer der peger på at imperativiske sætninger har samme ledstilling som deklarative: Dels er finittet tydeligvis trukket ud fra sætningskernen, dels finder man i sætninger med subjekt den kendte ledfølge *vsa*, eller mere præcist: *v_{imp} s mp*. I hovedsagen er det sådan at imperativ optræder som første udfyldte led:

- (1) **Tag** du bare lidt mere kage!
- (2) ***Tag** bare du lidt mere kage
- (3) **Husk** pas, penge og billetter
- (4) **Se** den lille kattekillling

Det ligner til forveksling at imperativen indledes af et tomt fundamentfelt, og det synes at stemme med at imperativ ikke fremstiller noget som sandt, eller rettere: ikke 'sætter et fixum' for videre tankebygning. Man kan endda overveje om de teoretiske beskrivelser af imperativ som 'forønsket realisation' eller lignende kan analyseres ud i to selvstændige bidrag, ét fra imperativ (ønske/vilje) og ét fra nonrealis. I kombination med det direktiv/futuriske islæt i imperativen kunne nonrealis så antage den særlige dynamiske betyd-

ning som Hjelmlev understregede i sin opstilling af den synoptiske tavle. Altså en formel i stil med: nonrealis + direktivitet → realisation.

Det modsiges imidlertid af de observationer som Erik Hansen gør sig i den lille artikel "Imperativens fundamentfelt. Et råmateriale" (1986). Den omhandler bl.a. de ikke ualmindelige tilfælde hvor imperativen følger et anaforsk *så* eller (sjældnere) *da*:

- (5) *Er I i tvivl, så spørg sundhedsplejersken.* (K2, fagbl)
- (6) *Hvis I vil på dræsine og står og mangler mod, da lyt til Per og Stine, for så bli'[r] rejsen god.* (K2, småtryk)⁷⁸

Disse konjunktioner signalerer begge en følgerelation, og som det fremgår, er imperativen også ofte indlejret i en betingelseskonstruktion. *Da* er relativt sjælden og forekommer vist kun i betingelseskonstruktioner, men det gælder ikke imperativer med et indledende *så*, hvilket følgende eksempler illustrerer:

- (7) *Myter og tågetale skaber kun forvirring og utryghed - så giv os klar besked: Hvad mener de to ministre, og hvordan har de tænkt sig at realisere tankerne konkret?* (K2, avis)
- (8) *Jamen, så tag da for fanden den kande og hæld noget vand på, så du kan få noget kaffe!* (K2, avis)

Der er en tydelig betydningsforskel på imperativer med og uden et indledende *så*. *Så* viser enten anaforsk tilbage til den foregående tekst hvor dét er muligt (se eksempel (7) hvor *så* betyder 'af den årsag'/'derfor'), eller deiktisk ud til forhold i kommunikationssituationen (se eksempel (8) hvor *så* henviser til modtagers udtalte ønske om kaffe⁷⁹). I begge tilfælde kan man rekonstruere en bagvedliggende betingelseskonstruktion, en implicit hjemmel, med en indikativisk pendant til imperativsætningen:

- (9) 'Hvis myter og tågetale kun skaber forvirring og utryghed, (så) bør man give folk klar besked'
- (10) 'Hvis der ikke er mere kaffe på kanden, og man gerne vil have noget mere, (så) må man selv brygge den'

Men i modsætning til den *så*-imperativ der reelt er indlejret i en betingelseskonstruktion, kan imperativer som i eksempel (7) og (8) godt have egen neustik, og altså godt fungere

⁷⁸ Af en eller anden grund mangler der konsekvent et *-r* i K2000's gengivelser af sammentrækningskonstruktioner som *bli'r* og lign. Jeg har her tilføjet det manglende *-r* for at lette læsbarheden.

⁷⁹ Konteksten til eksemplet lyder således: *Huggeren har lige taget det sidste kaffe, og knægten sidder og kigger tomt på den lige så tomme kande på kaffemaskinen. Til gengæld stirrer huggeren alt andet end tomt på knægten, og til sidst kan han ikke holde sin mund. "Jamen, så tag da for fanden den kande og hæld noget vand på, så du kan få noget kaffe!"* (K2, avis)

som direktive sprog handlinger. Dette betyder bl.a. at den abstrakte indholdsbeskrivelse fra Hjelmlev, 'forønsket realisation', stadig gælder, også selvom der indledes med et anaforsisk eller 'deiktisk' *så*. Hvis dette *så* står i fundamentfeltet, er der her en uoverensstemmelse mellem dette felts eget abstrakte indhold og så imperativens tolkningsramme. Hvordan kan det forklares?

Indledningsvis må det præciseres at betingelseskonstruktionerne er af en særlig type: Der er ikke tale om propositionelle betingelser, fx kausale sammenhænge som '*Hvis det regner, bliver gaden våd*'. Betingelser med imperativ i eftersætningen er snarere relevansgarderinger af samme type som '*Hvis du er sulten, står der mad i køleskabet*'. Denne type har jo netop ikke noget med årsagssammenhænge at gøre, men er snarere metasproglige i den forstand at de angiver under hvilke betingelser oplysningen/tilbuddet om mad er *relevant* for modtager. Det samme gør sig gældende for imperativerne:

(11) I tilfælde af at I er i tvivl \rightarrow *så spørg sundhedsplejersken*

Altså: hvornår er det relevant for nogen at spørge sundhedsplejersken? Når de er i tvivl, selvfølgelig.

Ift. det normale fundamentfeltsindhold må det dernæst understreges at *så* og *da* før imperativ på ingen måde 'sætter' et fixum for videre tankebygning, men netop blot forbinder en potentiel handlingsanvisning med dens relevansforudsætninger. Man kan i virkeligheden bedst beskrive det sådan at den paradigmatiske opposition mellem tomt og udfyldt fundamentfelt er ikke-eksisterende ved imperativ. Et reelt fundamentfelt skal kunne have deskriptivt indhold, og det kan pladsen før v_{IMP} ikke. Der *er* derfor ikke noget fundament dér, blot en anaforsisk forbinderplads der har et yderst snævert antal materialemuligheder (nemlig kun *så* og *da*).

Den nødvendige konklusion er i mine øjne at imperativ er så markeret en form at den ikke kan integreres i det system af paradigmatiske oppositioner og valg som jeg har opstillet for indikativ. Det stemmer også overens med at imperativ ikke kan forekomme med neutral ledstilling. Men der er særlige omstændigheder vedr. hierarki som skal præsenteres i det følgende:

4.1 Verbalmodus og hierarki

Ifølge Hares gamle analyse af betingelseskonstruktioner er det kun konstruktionen som helhed der har egen neustik. Antecedent og konsekvent har hver især en tropisk værdi, men

ingen neustisk. Som det vil fremgå, kan denne analyse ikke overføres uproblematisk på betingelseskonstruktioner der har *imperativ* i forsætningen.

Diderichsen opfører i EDG (1946: 204) blot et enkelt eksempel på en imperativisk 'Hovedsætning' der står som led i fundamentfeltet (dvs. i netop en betingelseskonstruktion), men typen er ikke så sjælden som han lægger op til:

- (12) *Kom, (saa) skal du se!* (Diderichsen, ibid.)
- (13) *Fremlæg beviserne, så vil vi udlevere ham* (K2, intn)
- (14) *Tilgiv, så skal I få tilgivelse!* (K2, småtryk)

Jeg har ikke fundet nutidige eksempler på eftersætninger uden indledende *så* (der er en mulighed ifølge Diderichsen, jf. (12)), og det ændrer betingelserne for hans analyse: Det nævnte *så* må nemlig stå i fundamentfeltet, hvilket skubber imperativen ud, *så* at sige, og placerer den helt ”uden for Eftersætningens Konstruktion” (som han skriver om et tilsvarende fænomen; ibid.). Dette faktum er særdeles interessant eftersom imperativiske betingelser til forskel fra indikativiske synes at have egen neustik. Sammenlign med følgende nonrealis-betingelse i indikativ og ligeledes med dennes pendant i det neutrale mønster (hvor betingelsesbetydningen er leksikaliseret i konjunktionen *hvis*):

- (15) *Fremlægger I beviserne, (så) vil vi udlevere ham*
- (16) *Hvis I fremlægger beviserne, (så) vil vi udlevere ham*

Begge typer angiver blot en følgerelation, men i fuld overensstemmelse med hhv. nonrealis og *hvis*-konjunktionen tildeles indholdet af forsætningen ingen specifik realitetsværdi, og heller ingen neustik. Nonrealis-betingelsen virker dog generelt mere selvstændig ift. det betingede udtryk i eftersætningen end *hvis*-betingelsen gør. Det er givetvis en konsekvens af de forskellige sætningsmønstre: *vsa*-mønstret inviterer til at blive brugt som hovedsætninger. Det er endnu mere påfaldende med imperativ hvor betingelseskonstruktionen indbefatter en opfordring til selv at gøre betingelsen sand:

- Hvis *p*, så *q*
- *p!*

Man får altså ikke blot at vide at hvis man gør sådan-og-sådan, så følger det-og-det; man bliver også anmodet om faktisk at gøre det. Såvel udtryksmæssigt som indholdsmæssigt

tyder det altså på at imperativen ikke indgår som led i eftersætningen (og dermed er underordnet), men at den har mere selvstændig status.⁸⁰

Imperativer der optræder som *konsekventer* i en betingelseskonstruktion, ligner til gengæld deres indikative modstykker ved ikke at have nogen neustik:

(17) *Er du sulten, så spis*

(18) *Lykkes det ikke første gang, så prøv igen* (K2, avis)

Her er imperativ-sætningen det *betingede*, dvs. det der afhænger af om betingelsen er opfyldt. Derfor kan den ikke have illokutionær kraft, altså ingen neustik i sig selv, men dog et illokutionært potentiale (tropik). Imperativer er trods alt ikke 'født' med neustik.

Hvordan forholder imperativ sig så til det hierarkisk-topologiske hyperparadigme (HP1) – ja, man kunne også spørge: Hvordan forholder verbalmodusparadigmet som helhed sig til det?

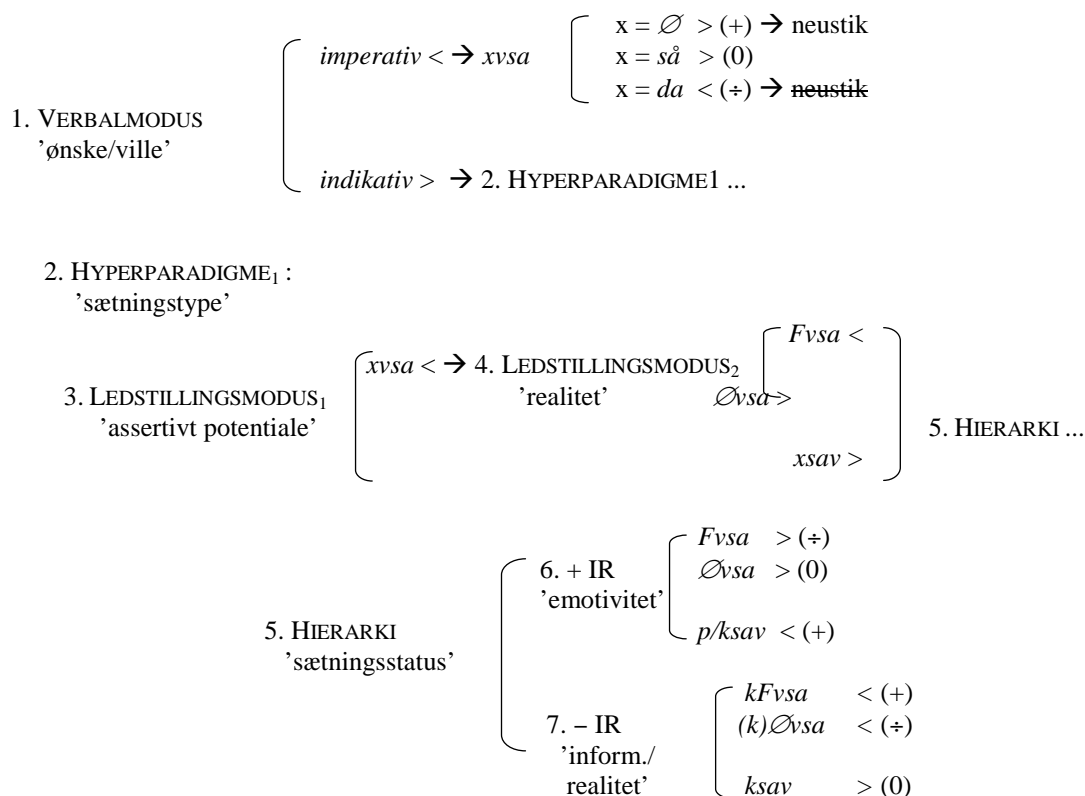
Vælger man imperativ, er man bundet til rækkefølgen *vså*. Den normale indholdstilskrivning til fundamentfeltudfyldning er imidlertid sat ud af kraft, ligesom det hierarkiske valg tilsyneladende også har andre resultater end vi kender det fra indikativ. Pointen er altså at det først er ved valg af indikativ at det komplekse system i HP1 låses op. Man må derfor beskrive valg og fravalg på en måde, så dette fremgår. Det kan fx gøres ved at lade verbalmodusoppositionen være den primære: Valget af imperativ udløser en række helt faste udtryks- og indholdsrammer som ikke har nogen paradigmatiske oppositioner. Vælges i stedet indikativ, indgår denne forms topologiske pendant (v_{IND}) i et hyperparadigme mellem de to ledstillingsmodi og (/katalyseret af) det hierarkiske valg, og systemet kører som allerede vist.

Selv om imperativ ikke indgår i HP1, kan imperativiske sætninger alligevel beskrives ift. nogle af elementerne i det, nemlig hierarki og illokutionær ramme, men også neustik er nødvendig. Her spiller første udfyldte led også en væsentlig rolle, men det er på imperativens helt egne præmisser. Det er nemlig ikke bare forskellige ramme-typer der kodes i dette system, men også om sætningen overhovedet har egen neustik. Starter sætningen med v_{IMP} , har den altid egen neustik, men kan have forskellige illokutionære rammer. Starter den med *da*, har den ingen neustik, men en klar illokutionær ramme: Impera-

⁸⁰ Det er værd at overveje om denne analyse af relationen mellem for- og eftersætning i betingelseskonstruktioner kan udvides til også at gælde de tilfælde (i ældre sprog) hvor eftersætningen ikke indledes af et *så* (*Kom, skal du se*). Også her synes imperativen at have egen neustik, og det kan muligvis bruges som argument for at den heller ikke her står i fundamentfeltet, men har mere selvstændig status.

tiver indledt med *da* er nemlig altid betingede eftersætninger, og de angiver typisk råd eller mere abstrakt: instruks. Starter den med *så*, er den både umarkeret for illokutionær ramme og afhængig af andre faktorer for at få bestemt sin neustiske status (som konsekvent i en betingelseskonstruktion har den ingen neustik i sig selv, men til gengæld samme tropik som ved *da*; som selvstændig sætning har den neustik, men er umarkeret tropisk).

Imperativ har altså en særstatus ift. ledstilling og hierarki hvilket opstillingen i figur 7.5 nedenfor skal afspejle:

FIGUR 7.5. OBLIGATORISKE MODUSVALG (MED MARKERETHED OG VÆRDIER)

Igen er markerede former symboliseret med '<' og umarkerede med '>'. Bemærk at jeg ved treleddede oppositioner har tilføjet Hjeltslev-inspirerede værdier (positiv, negativ og neutral) som skal vise hvor stærkt formen peger på den betydning som valget er karakteriseret ved. Ved imperativ drejer det uløste spørgsmål sig især om hvorvidt imperativsætningen har egen neustik, og her er initialt *da* markeret, men har fået værdien minus fordi denne kombination aldrig har neustik. Tom indlederplads er umarkeret, men har *så* vidt jeg kan se altid neustik i moderne sprogbrug, så den har fået værdien plus. Initialt *så* har fået 0 fordi den kan optræde både med og uden neustik. Ved 'emotivitet', længere nede i skemaet, har udfyldt fundamentfelt fået værdien minus fordi den ikke har nogen grundtype der er emotiv. Derimod har tomt fundamentfelt fået værdien nul fordi den *har* en sådan

grundtype (*Havde jeg dog bare husket at ringe!*), men selvfølgelig også kan bruges non-emotivt. Bemærk hvordan hierarkivalget indebærer fundamentale forskelle i værditilskrivning til de enkelte former på det ene og det andet niveau (*med* illokutionær ramme er det neutrale sætningsmønster markeret og positiv (+), *uden* illokutionær ramme er det umarkeret og neutralt (0)).

I det følgende skal også det leksikalske paradigme inddrages, først i relation til basalparadigmerne i HP1 (afsnit 6), og dernæst i relation til imperativ (afsnit 7).

5. Hyperparadigme 1 + modalpartikler

Der er ingen tvivl om at flere af de forskellige sætningstyper der opstår i HP1, har en semantik der simpelthen udelukker visse modalpartikler. Men tester man partiklernes kombinatorik med de forskellige basalparadigmatiske former der indgår i dette hyperparadigme, fremstår der ikke umiddelbart noget entydigt billede, især ikke hvad angår den hierarkiske forskel. Alle modalpartiklerne kan således forekomme på ledsætningsniveau, ligesom de jo kan det i deklarativer hovedsætninger med udfyldt fundamentfelt. Til gengæld giver enhver afvigelse fra denne dobbeltmarkerede form (assertiv + realis) sig udslag i omfattende restriktioner på modalpartiklerne. Her fremstår de foreslåede subparadigmer ganske overbevisende: Generelt kan hverken fatiske, epistemiske eller argumentative/emotive modalpartikler forekomme i kontekster der ikke er assertive eller informative, herunder nonrealis. Der er enkelte brud på dette system, men de kan forklares.

Jeg har i figur 7.6 nedenfor forsøgt at give en så overskuelig oversigt over modalpartiklernes kombinatorik med formerne i HP1 som muligt. Figuren viser de to hierarkiske niveauer, hovedsætning og ledsætning, med indføjelser af hvilke modalpartikler der er mulige under de forskellige former. Det viser sig at partikelkombinatorikken korrelerer med nogle basale typer tropik som de hyperparadigmatiske former hver især kan inddeles i. Fx kan neutrale ledsætninger jo bruges både informativt, interrogativt og ganske simpelt neutralt, og ligeledes kan de nonemotive hovedsætninger med udfyldt hhv. tomt fundamentfelt anvendes på flere måder end blot assertivt hhv. interrogativt. En række af disse forskellige varianter er indført i hvert felt med oplysning om hvad mine analyser af deres kombinatorik med modalpartiklerne har vist. Ved de mere komplekse kombinatorikker har jeg indtegnet de positionelle subparadigmer af modalpartikler der blev præsenteret i foregående kapitel (gråtonede søjler skal symbolisere at de pågældende former ikke er mulige i den specificerede kontekst).

HS	udfyldt	tomt																																																		
dekl	realis-nonemotiv assertiv: alle MP direktiv: bare, altså hv-spørgsmål: mon, vel, dog; emotiv: især sgu, dog, altså ...	nonrealis-nonemotiv emotiv: dog, bare, blot helhedsspørgsmål: <table border="1"> <tr> <td>jo</td> <td>da</td> <td>no</td> <td>alts</td> <td>ba</td> </tr> <tr> <td>sgu</td> <td>nu</td> <td>k</td> <td>å</td> <td>re</td> </tr> <tr> <td>skam</td> <td></td> <td>ve</td> <td>så</td> <td>bl</td> </tr> <tr> <td></td> <td>do</td> <td>l</td> <td>også</td> <td>ot</td> </tr> <tr> <td>mon</td> <td>g</td> <td>vi</td> <td>elle</td> <td></td> </tr> <tr> <td>'vel</td> <td></td> <td>st</td> <td>rs</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>si</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>k-</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>ke</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>rt</td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	jo	da	no	alts	ba	sgu	nu	k	å	re	skam		ve	så	bl		do	l	også	ot	mon	g	vi	elle		'vel		st	rs				si					k-					ke					rt		
	jo	da	no	alts	ba																																															
sgu	nu	k	å	re																																																
skam		ve	så	bl																																																
	do	l	også	ot																																																
mon	g	vi	elle																																																	
'vel		st	rs																																																	
		si																																																		
		k-																																																		
		ke																																																		
		rt																																																		
neut	emotiv <table border="1"> <tr> <td>jo</td> <td>da</td> <td>no</td> <td>alts</td> <td>ba</td> </tr> <tr> <td>sgu</td> <td>nu</td> <td>k</td> <td>å</td> <td>re</td> </tr> <tr> <td>skam</td> <td></td> <td>ve</td> <td>så</td> <td>bl</td> </tr> <tr> <td>mon</td> <td>do</td> <td>l</td> <td>også</td> <td>ot</td> </tr> <tr> <td></td> <td>g</td> <td>vi</td> <td>elle</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>st</td> <td>rs</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>si</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>k-</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>ke</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>rt</td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	jo	da	no	alts	ba	sgu	nu	k	å	re	skam		ve	så	bl	mon	do	l	også	ot		g	vi	elle				st	rs				si					k-					ke					rt			/
jo	da	no	alts	ba																																																
sgu	nu	k	å	re																																																
skam		ve	så	bl																																																
mon	do	l	også	ot																																																
	g	vi	elle																																																	
		st	rs																																																	
		si																																																		
		k-																																																		
		ke																																																		
		rt																																																		

LS	udfyldt	tomt																																																		
dekl	realis-informativ alle MP (altid assertiv)	nonrealis-informativ betingelser: <table border="1"> <tr> <td>jo</td> <td>da</td> <td>nok</td> <td>alts</td> <td>ba</td> </tr> <tr> <td>sgu</td> <td>nu</td> <td>vel</td> <td>å</td> <td>re</td> </tr> <tr> <td>ska</td> <td></td> <td>vist</td> <td>så</td> <td>bl</td> </tr> <tr> <td>m</td> <td>do</td> <td>sikk</td> <td>også</td> <td>ot</td> </tr> <tr> <td>mon</td> <td>g</td> <td>ert</td> <td>elle</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td>rs</td> <td></td> </tr> </table>	jo	da	nok	alts	ba	sgu	nu	vel	å	re	ska		vist	så	bl	m	do	sikk	også	ot	mon	g	ert	elle					rs																					
	jo	da	nok	alts	ba																																															
sgu	nu	vel	å	re																																																
ska		vist	så	bl																																																
m	do	sikk	også	ot																																																
mon	g	ert	elle																																																	
			rs																																																	
neut	noninformativ informativ: alle MP neutral: fat/ep/arg → inform. spørgende: <table border="1"> <tr> <td>jo</td> <td>da</td> <td>no</td> <td>alts</td> <td>ba</td> </tr> <tr> <td>sgu</td> <td>nu</td> <td>k</td> <td>å</td> <td>re</td> </tr> <tr> <td>skam</td> <td></td> <td>ve</td> <td>så</td> <td>bl</td> </tr> <tr> <td>mon</td> <td>do</td> <td>l</td> <td>også</td> <td>ot</td> </tr> <tr> <td></td> <td>g</td> <td>vi</td> <td>elle</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>st</td> <td>rs</td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>si</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>k-</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>ke</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>rt</td> <td></td> <td></td> </tr> </table>	jo	da	no	alts	ba	sgu	nu	k	å	re	skam		ve	så	bl	mon	do	l	også	ot		g	vi	elle				st	rs				si					k-					ke					rt			/
jo	da	no	alts	ba																																																
sgu	nu	k	å	re																																																
skam		ve	så	bl																																																
mon	do	l	også	ot																																																
	g	vi	elle																																																	
		st	rs																																																	
		si																																																		
		k-																																																		
		ke																																																		
		rt																																																		

FIGUR 7.6. HYPERPARADIGME 1 MED MODALPARTIKLER

5.1 Leksikalske og pragmatiske principper

Det er ikke overraskende at realis-ledsætninger (dvs. typen *at de er ikke flyttet endnu*) kan indeholde alle modalpartikler, for de er jo både informative og har realis-værdi. Men også almindelige, neutrale ledsætninger (*at de ikke er flyttet endnu*) forekommer med alle sub-

paradigmer af modalpartikler. En nærmere analyse viser dog at det faktisk kun gælder de neutrale ledsætninger der tillader informativ tolkning – andre ledsætninger har kraftige restriktioner på modalpartikelkombinatorikken. Her må man lede efter ophavet til de nævnte restriktioner andetsteds end i selve formen, nemlig i oversættningens prædikat eller i konjunktionen. Er ledsætningen fx interrogativ (typisk indledt med *om*), reduceres partikelvalget til subparadigmerne proksimalitet (*da, nu, dog*) og simplicitet (*bare, blot*). Præsupponerede ledsætninger ser ud til helt at udelukke partikler i modal funktion, med *bare* som mulig undtagelse.

Det naturlige spørgsmål er herefter om der også i hovedsætninger med udfyldt fundamentfelt kan findes lignende leksikalsk eller pragmatisk baserede restriktioner. Og ja, det kan der tilsyneladende: Skelner man fx mellem forskellige sproghandlingstyper som *direktiver* og *spørgsmål* kan man finde tilsvarende begrænsninger her også. Se fx hvad der sker når den direktivt anvendte deklaratve hovedsætning i (19) får tilføjet et *jo* (20):

- (19) *Nu sidder du stille!* (påbud)
 (20) *Nu sidder du **jo** stille!* (konstatering)

Det er her interessant at *altså* fint kan kombineres med en direktiv af typen i (19) – det kan den nemlig ikke – i modal funktion⁸¹ – med imperativ:

- (21) *Nu sidder du **altså** stille!*
 (22) *Sid ***altså** stille!*

(21) er et godt eksempel på den emotive funktion som *altså* kan have, og som tydeligvis ikke harmonerer med imperativen. Bemærk at denne ytring bliver klart mere emotivt ladet under påvirkning af *altså*, selv om den stadig kan bevare sin direktive funktion.

Hv-spørgsmål udelukker ligeledes de informativt markerede subparadigmer, når bortses fra *mon* og *vel*:

- (23) *Hvad har han _____ gjort?*
 a. ****jo/*skam/*sgu***
 b. ****nok/*vist/*sikkert***
 c. ***mon***
 d. ***vel***

Partiklerne *mon* og *vel* udgør her de berømte undtagelser der bekræfter reglen: *Mon* fore-

⁸¹ Som vist i slutningen af kapitel 6 kan de fleste af partiklerne sagtens optræde i imperativkontekst når de har interpropositional funktion.

kommer kun i interrogative sætninger og adskiller sig derved radikalt fra de øvrige fatiske partikler. Og hvad *vel* angår, er det kendt at den under de rette omstændigheder lader en realis-hovedsætning fremstå som et spørgsmål (fx *De er vel hjemme?*). Det skyldes ifølge Krylova (2006: 68) *vel*'s modtagerappellerende funktion, eller m.a.o. dens karakter af andenpersonal partikel⁸².

I nogle tilfælde er sproghandlingstypen allerede kodet via andre midler (fx *hv*-led i fundamentfeltet, særlige intonationsmønstre eller tryk) og her kan man tale om at modalpartiklerne må underlægge sig den semantisk-pragmatiske profil som sætningen allerede har. Men i andre tilfælde er selve sætningen så neutral at modalpartiklerne får frit spil og kan specificere den i forskellige retninger:

5.2 Subspecifikationer

En neutral ledsætning der er styret af et prædikat som ikke tager stilling til faktiviteten og informativitet i sig selv, vil ifølge mine analyser altid blive tolket informativt hvis fx *jo* eller *skam* indgår:

- (24) *Men det må siges, at hun **jo** har opnået enormt meget med sin musik* (K2, avis)
(25) *Alligevel hører man med jævne mellemrum om, at der **skam** finder alle mulige former for lovstridig efterretningsvirksomhed sted.* (K2, avis)

Og på hovedsætningsniveau er det en væsentlig funktion af de epistemiske modalpartikler at de kan trække i modsat retning af den assertivitet der stammer fra *vsa* og den positive realis-værdi der stammer fra udfyldt fundamentfelt, jf. (26):

- (26) *Det er _____ en fremsættende sætning*
a. ***nok***
b. ***vel***
c. ***vist***

Derudover indgår de epistemiske modalpartikler også i det dialogiske system, ligesom de proksimale og de fatiske partikler. Det er også det man kan kalde et *personalitetssystem* hvor der skelnes mellem en subjektiv form (førstepersonal) og en eller to non-subjektive (anden- og tredjepersonale).

⁸² Krylova forklarer videre at forskellen på *hv*-spørgsmål med *mon* og *hv*-spørgsmål med *vel* er at *mon* lægger op til et positivt svar (her: ja, han har gjort noget), mens *vel* lægger op til et negativt (her: nej, han har ikke gjort noget; 2006: 76).

Det er tilsyneladende også det træk der forklarer forskellen på helhedsspørgsmål og betingelsessætninger, dvs. nonrealis-sætninger på hoved- hhv. ledsætningsniveau:

5.3 Restriktioner: nonrealis

Ifølge mine undersøgelser kan kun *bare*, *blot*, *da*, *dog*, *mon* og *nu* forekomme i modal funktion i helhedsspørgsmål. Bortset fra *mon* er det igen de to tilsyneladende markerede subparadigmer der ikke kan optræde i helhedsspørgsmål: Det er nemlig dels dem der angiver epistemisk nødvendighed; man kunne også kalde dem *affirmative* (dvs. *jo*, *sgu*, *skam*), og dels dem der angiver epistemisk mulighed; de kunne kaldes *dubitative* (dvs. *nok*, *vel*, *vist*, *sikkert*). Det er dog ikke ualmindeligt at finde partiklen *vel* i spørgsmål, men denne variant er altid trykstærk og tilhører derved frastikken, ikke tropikken. Det er her en bekræftelse af distinktionen mellem nonrealis-spørgsmål med tomt fundamentfelt og realis-spørgsmål med udfyldt fundamentfelt (*hv*-spørgsmål) at *vel* er tryksvag i sidstnævnte (jf. Krylova 2006: 76). Sammenlign fx (27) og (28):

- (27) *Mor, Jørn siger, at jeg rager på kartofler... Gør jeg 'vel, mor?* (K2, skl)
 (28) *Hvem vil *vel* bryde sig om at få besøg af én, der er blevet betalt for at komme?* (K2, avis)

I (27) ligner '*vel*' den sikkerhedsangivelse der findes i fundamentfeltet ('*vel er jeg ej*'), og kan derfor ikke regnes som en epistemisk partikel.

Når partikler fra det argumentativ/emotive subparadigme forekommer i helhedsspørgsmål, er det tilsyneladende altid i konkret, interpropositionel funktion:

- (29) *"Er der **ellers** nogen besked til mig", skyndte han sig at spørge.* (K2, skl)
 (30) *Gælder standardiseringen **også** den private sektor?* (K2, avis)
 (31) *Er vi **så** afskåret fra at forstå bevidsthedens biologiske grundlag?* (K2, ikke-skl)

Det er helt i overensstemmelse med de øvrige iagttagelser af pragmatisk baserede forskelle at *så* fint kan forekomme i en særlig variant af nonrealis-hovedsætningen, nemlig den direkte anvendte (se også afsnit 6 nedenfor om modalpartikler og imperativ):

- (32) *Har du **så** forstået!* (K2, skl)

Sammenligner man dernæst med ledsætningsniveauets spørgeformede betingelsessætninger, viser det sig at de samme tre grupper er udelukket her, men også tre af de øvrige partikler: Hverken *mon*, *da* eller *nu* (i modale og tryksvage varianter) findes i betingelsesled-

sætningerne. Det skyldes helt klart semantisk-pragmatiske uoverensstemmelser: En betingelse er ikke et spørgsmål og udelukker derfor *mon*, og den lægger heller ikke op til diskussion som de dialogisk-polyfone *nu* og *da*. I betingelsessætninger er altså kun de mest perifere partikler mulige, nemlig dem der hører til subparadigmet simplicitet. I helheds-spørgsmål er det både simplicitet, proksimalitet og de særligt interrogative partikler (*mon*, *monstro...*).

5.4 Restriktioner: emotiver

Endnu en sætningstype der er underkastet kraftige begrænsninger i sine kombinationsmuligheder med modalpartiklerne, er emotiven (*psav*). Denne form er stærkt markeret, og det er forventeligt at en lang række partikler er udelukket alene af den grund.

Emotiverne er født subjektive og bliver alt efter den indledende partikels indhold til ønsker (fx *gid*, *bare*), udråb (fx *sikke*, *om*, *at*) eller undrende spørgsmål (*mon*). De rapporterer om afsenders personlige ønsker, følelser og vurderinger, og dem har afsender naturligvis privilegeret adgang til. Med andre ord kan deres epistemiske værdi ikke bedømmes intersubjektivt. De to poler inden for det epistemiske område, nødvendighed (*jo* etc.) og mulighed (*nok* etc.), er derved udelukket fra emotiverne. De relaterer sig til den konstative sproghandlingsdimension, og det harmonerer simpelthen ikke med de rent subjektive sætningstyper. Mindre indlysende er det at heller ikke partikler i emotiv funktion lader sig kombinere med denne sætningstype. Tilbage er *dog*, *bare*, *blot*, *da*, og sjældnere *nu*:

- (33) *Åh, hvis De **bare** ville!* (K2, skl)
- (34) *Mon man **blot** skal fortsætte frem?*
- (35) *Schlüter og jeg talte for sjov om, hvor pinligt det ville være, når vores portrætter skulle hænge i ministerierne, hvis vi ikke engang klarede et år. Sæt der **nu** kun kom til at stå datoer og ikke engang fra 82 til 83.* (K2, avis)
- (36) *Og som det **da** støvede.* (K2, skl, intn)
- (37) *Hvor jeg **dog** glæder mig til at lære dig at lave god mad.* (K2, skl)

Også her er der forskelle på hvilke partikler de enkelte undertyper tillader, men det er tilsyneladende kodet i valget af den enkelte subjektive partikel og altså ikke overladt til ekstrapredikationelle eller pragmatiske faktorer. Ønske-partiklen *bare* lader således til at tillade flest af de mulige partikler (*dog*, *da*, *nu*), mens især *om* synes meget kritisk (den strider således også mod *dog* der ellers signalerer emotiv værdi og virker naturlig ved de fleste andre af de subjektive partikler).

Også blandt nonrealis-hovedsætningerne findes en emotiv variant. Den er et mere

arkaisk udtryk for ønsker og kan under de rette betingelser entydiggøres til kontrafaktisk status (dvs. *irrealis*). Nonrealis-emotiver er allerede stærkt kodet i udtrykket: De kræver et (evt. trykstærkt) finit i præteritum og en af partiklerne *dog*, *bare* og *blot* (evt. kombinationen *dog bare* eller *dog blot*) samt faldende intonation (her vist med \):

(38) '*Kunne han **dog** ikke udtrykke sig lidt mere klart?*\ (K2, avis)

(39) '*Havde det **dog bare** været et sted hvor de akustiske forhold var lidt mindre miserable.*\ (K2, avis)

Der skal altså særlige midler til for at kode nonrealis-hovedsætninger til emotiv funktion, og her er tryk og intonation væsentlige i talt sprog. På skrift kan det imidlertid kun afgøres kontekstuel om nedenstående sætning skal forstås som et spørgsmål (40a), som en emotiv (40b) – eller evt. som en betingelsesledsætning (40c):

(40) *Havde de **bare** smidt den ud*

a. *?*, (*spurgte hun*)

b. *!*, (*sukkede han*)

c. *,*, (*ville alt dette ikke være sket*)

Men bemærk at i spørgsmålet tolkes *bare* mådesadverbialt ('uden-videre'), mens partiklen i (40b) tillægges betydningen 'ønske' (ligesom *dog* i tilsvarende kontekster ikke tolkes argumentativt og adversativt, men snarere i sig selv tillægges emotiv værdi (jf. Jensen 2001: 127)). Pointen er at den abstrakte ramme som formerne i det hierarkisk-topologiske hyperparadigme udstikker, giver mulighed for nogle ret forskellige anvendelser. Uanset om man kalder disse former polyseme eller monoseme, viser modalpartiklerne sig som en mulig entydiggørende faktor – og omvendt: Når rammen først er specificeret på den ene eller den anden måde, lægges den relevante tolkning også ned over eventuelle modalpartikler der nødvendigvis må stemme funktionelt overens hermed.

5.5 Hyperparadigme 2: parallelle subjektiviteter

Som det fremgik af figur 7.6 ovenfor, er der et gennemgående mønster ved de restriktioner der ligger på modalpartiklerne inden for HP1. De fatiske partikler, de epistemiske partikler og de argumentative/emotive partikler optræder kun i kontekster der kan tolkes assertivt eller informativt (bortset fra spørgende partikler som *mon* der er bundet til spørgekontekster). Alle andre sætningstyper, uanset ledstillingsmodus eller hierarki i øvrigt, godtager kun partikler fra proksimalitetsgruppen (*da*, *nu*, *dog*) og den mere perifere simplicitetsgruppe (*bare*, *blot*). Det lader altså til at den udslagsgivende faktor er sammenfaldende

med det indhold som er angivet for ledstillingsparadigme 1 (*vsa/sav*), dvs. informativitet og assertivitet. Denne sammenhæng fremtræder kun når man skelner mellem forskellige sproghandlingstyper (på hovedsætningsniveau) eller forskellige informativitetsværdier (på ledsætningsniveau).

I denne sammenhæng kan de tre nævnte subparadigmer derfor betragtes som markerede idet de insisterer på en bestemt tolkningsramme (informativitet), mens de umarkerede modalpartikel-subparadigmer (proksimalitet og simplicitet) kan bruges alle steder og ikke siger noget om sætningens informative værdi.

Det er dog ikke så ligetil at beskrive forholdet hyperparadigmatisk, for det synes åbenlyst at det vil være en forsimpning at beskrive modalpartikelvalgene som et spørgsmål kun om informativitet og non-informativitet. I stedet kan man overveje om man subparadigme for subparadigme kan tale om kodning af særlige tegn for fatik, proksimalitet, epistemicitet osv. Det kunne gøres uden at gå helt ned på det leksikalske niveau, dvs. ved at tage fat i de forskellige modalpartikelpositioner. Man kunne så beskrive kombinatorikken strukturelt, nemlig som kombination af formerne fra HP1 med topologiske positioner. Det kan give ophav til komplekse tegn af typen:

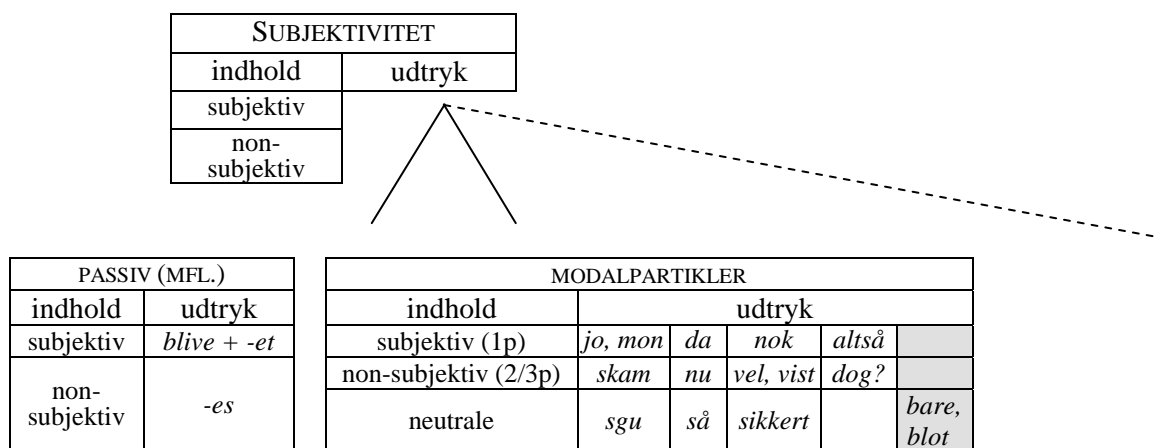
F v s x /-/-/ sa	fatisk hovedsætning	(assertiv)
	fx: <i>De er jo rejst</i>	
F v s -/-/ x /-/-/ sa	epistemisk hovedsætning	(assertiv)
	fx: <i>De er vist rejst</i>	
k s -/-/ x /-/ sa v /	argumentativ ledsætning	(informativ)
	fx: <i>at de altså er rejst</i> ⁸³	

Det er et system der meget vel kan betragtes som et hyperparadigme, men det ligner ikke rigtig nogen af de typer jeg har lagt frem. Normalt kan man finde frem til markerede og umarkerede former der deler samme begrebszone, men her er det langt mere komplekst eftersom hvert subparadigme også bidrager med sit eget positive indhold.

Modalpartiklerne har imidlertid en anden funktion til fælles, en funktion der er mere kendetegnende for dem som klasse end informativitet er. Det er naturligvis det dialogisk-personale aspekt. Som jeg fremstillede det i kapitel 6, kan dette til dels konciperes som et spørgsmål om modalfaktorpositioner, eller med andre ord om subjektivitet forstået som

⁸³ I ledsætningen er det efter min bedste overbevisning muligt at bevare den argumentative tolkning, selv om det kræver mere kontekst før man kan afgøre om det er tilfældet. Man kunne forestille sig en dialog gengivet som indirekte tale i stil med denne: *Marianne beklager sig over at der ser så rodet ud i nabofamiliens have, men Jesper bemærker tørt at de altså er rejst til Afrika for en måned siden.*

talerforankring. Dette system findes allerede grammatikaliseret i dansk i form af passiv-distinktionen (*s*-passiv over for *blive*-passiv), såvel som i form af placering af ubestemt subjekt (Heltoft & Falster Jakobsen 1996). Disse to basalparadigmer var endda udgangspunktet for opstillingen af det parallelle hyperparadigme (jf. kapitel 2, afsnit 7.1). Med modalpartiklerne kan dette hyperparadigme udvides med endnu et basalparadigme, så hele fem forskellige grammatiske eller semi-grammatiske systemer har med subjektivitet og non-subjektivitet at gøre (passivsystemet, placering af ubestemt subjekt, verbalmodus, ledstillingsmodus 1 og modalpartikler). Det er en overvældende stor mængde systemer der paradigmatiserer samme indhold, og det foregår heller ikke på helt samme vis. Især skiller modalpartiklerne sig selvfølgelig ud ved selv ikke i de topologisk bestemte subparadigmer at være to-leddede. Men inden for disse subparadigmer er det efter alt at dømme muligt at skelne mellem førstepersonale (subjektive) og anden- eller tredjepersonale (nonsubjektive) former, og muligvis også former der er umarkerede ift. subjektivitet:

FIGUR 7.7. HP2: PARALLELT HYPERPARADIGME. PASSIV OG MODALPARTIKLER (MFL.)

Uanset det leksikalske indhold i øvrigt kan modalpartiklerne opdeles i former der enten har med første person (afsender) at gøre, eller med anden- eller tredjeperson, eller evt. uspecificeret (men som det fremgår af hyperparadigmet, finder jeg det dog tvivlsomt om simplicitetspartiklerne *bare* og *blot* kan kategoriseres inden for dette system). Det er derfor for lidt at beskrive modalpartiklerne som illokutive partikler, og for lidt at beskrive dem i relation til sandhedsbetingelser eller lign. I kraft af deres leksikalske indhold varetager de til dels også sådanne opgaver, men det samlende træk er det dialogisk-personale. Det er det der gør dem til modalpartikler. Men hver især har de basale partikelparadigmer selvfølgelig også deres eget betydningsfelt – man kan udlægge det som fusionering igen: Det første subparadigme fusionerer subjektivitet med hvad der kan beskrives som forven-

det modtagerreaktion (Heltoft 2006), det andet fusionerer subjektivitet med identificerbarhed (nærhed/afstand), det tredje med epistemicitet (og opnår derved forskellige evidentielle værdier: hvor har afsender sin viden fra, sig selv, modtager eller på tredje hånd). De øvrige er mindre klart orienteret mod subjektivitet, men som tidligere vist kan i hvert fald parret *ellers* – *også* beskrives ift. mod- og medsynspunkter.

Som parallelt hyperparadigme adskiller HP2 i figur 7.7 sig fra den hyperparadigmatiske relation der er mellem passivformerne på den ene side og placering af ubestemt subjekt på den anden, ved at strukturen i basalparadigmerne ikke er ens. Denne mulighed er for så vidt allerede forudset i Hjelmsslevs system der jo opererer med at der ikke nødvendigvis er samme antal former i forskellige sprogs paradigmatiseringer af samme begrebszone. Forskellen på de to basalparadigmer i 7.7 gælder imidlertid ikke kun distinktionerne *inden for* indholdet 'subjektivitet', men også at det ene paradigme pakker andet indhold *sammen* med dette. Pointen er at man må fastholde som metodologisk princip at der skal kunne skelnes mellem indhold der ligger inden for begrebszonens rammer, og indhold der ikke kan karakteriseres deraf. Men det tilbagestår ikke desto mindre som en generel vanskelighed for lingvistikken hvordan og på hvilken baggrund grammatisk indhold (herunder begrebszoner) skal defineres. Det er ikke et spørgsmål der kan besvares her, men det kan til gengæld et andet, som blev sluppet sidst i kapitel 6: Hvordan kan samspillet mellem modalpartikler og imperativ beskrives?

6. Imperativ og modalpartikler – hyperparadigmatisk?

Det er kun delvist muligt at beskrive samspillet mellem imperativ og modalpartiklerne ud fra de subparadigmer som bl.a. er vist i figur 7.6. Som nævnt i kapitel 6, afsnit 5.4, er de fatiske og epistemiske modalpartikler udelukket fra imperativkontekst, og det gælder også hovedparten af de partikler der er karakteriseret som argumentative eller emotive. Men i hvert fald to partikler bekræfter at imperativ står uden for hyperparadigme 1, og det er *lige* og *så* der i bedste fald er perifere ifm. indikativ, mens de er centrale for imperativ.

Samlet set kan partiklerne *bare*, *blot*, *da*, *dog*, *lige*, *nu* og *så* optræde med modal funktion i imperativkontekst. Flere af disse forekommer også i kohæsiv funktion ligesom adverbier som *altså*, *også* og *ellers* (jf. kapitel 6, afsnit 5.4). Det må derudover være et særtræk ved den imperativiske kontekst at i hvert fald nogle af partiklerne kan trække på deres mere konkrete indhold trods tydelig modal funktion (markeret ved det reducerede

tryk). Fx fremstår *lige* i eksempler som (41) og (42) nærmest mådesadverbielt (angivende på hvilken måde handlingen skal foregå, nemlig 'hurtigt' eller 'uden-svinkeærinder')⁸⁴:

- (41) *Mor, luk **lige** op for vandet!* (K2, avis)
 (42) *Løft **lige** armene, sagde han* (K2, skl, intn)

Også *nu* kan bevare meget af sin konkrete, tidslige betydning i eksempler som (43) (hvor modtager anmodes om at udføre verbalhandlingen på taletidspunktet eller umiddelbart derefter):

- (43) *Hold **nu** op med det pjat!* (K2, skl)

I andre eksempler er det lettere at isolere det særlige samspil der foregår mellem imperativen og modalpartiklerne. I (44-47) retter partiklerne sig tydeligere mod selve den direkte funktion:

- (44) *Vent **lige** til jeg har fået jakke på!* (K2, skl)
 (45) *Så næste gang du skal købe en form for underbenklæder, så vælg **lige** rigtigt ik??* (K2, ikke-skl, intn)
 (46) *"Glem **nu** ikke, at jeg til hver en tid vil give dig en anbefaling", siger han.* (K2, skl)
 (47) *"Tag **nu** pengene", siger jeg.* (K2, skl)

I (44) og (45) kan *lige* ikke dreje sig om hvilken måde der skal ventes eller vælges på og i (46) og (47) refererer *nu* ikke til taletidspunktet. Modalpartiklerne specificerer snarere hvilken imperativvariant afsender ønsker at bruge.

Det er ikke nyt at imperativs betydningspotentiale kan entydiggøres af modalpartiklerne. Per Durst-Andersen har fx analyseret imperativ i kombination med *bare*, *så*, *nu* og *lige* (1995: 637ff), og når i korte træk frem til at de kan specificere imperativ til hhv. tilladelser (*bare*), kraftige anmodninger eller ordrer (*så*), utålmodige opfordringer (*nu*) og hvad man måske kan kalde en høflig anmodning (*lige*). Durst-Andersen skelner grundlæggende mellem deskriptive og præskriptive anvendelser af imperativ (svarende til et skel mellem aletisk⁸⁵ og deontisk modalitet). Kombineret med nødvendighed og mulighed

⁸⁴ Bemærk i øvrigt at *lige* ikke kan stå før negationen, og dermed tvinges den topologisk set over i en mere deskriptiv position end modalpartikler i øvrigt (jf. også Eva Skafte Jensens analyser af såkaldt komplekse negationer som *godt*, *næppe*, *ikke-rigtig* og *ikke-lige*; Jensen (under udg.)). Det forhindrer dog ikke at *lige* kan have en særlig effekt i imperativer, se nedenfor.

⁸⁵ Kommer af græsk *aletheia*, 'sandhed'.

leder det ham til følgende skematisering af de fire modalpartiklers relation til modalitet generelt og til imperativ i særdeleshed:

ALETISK MODALITET		DEONTISK MODALITET	
MULIGHED	<i>lige</i>	<i>bare</i>	TILLADELSE
NØDVENDIGHED	<i>nu</i>	<i>så</i>	FORPLIGTELSE

SKEMA 7.8. PARTIKELTYPOLOGI PBA. MODALITETSPARAMETRE
(DURST-ANDERSEN 1995: 641)

Jeg skal ikke gå dybere ind i Durst-Andersens ganske komplekse fremstilling der bl.a. opererer med hele tre forskellige sproghandlinger i enhver imperativ (1995: 613-14)⁸⁶. Men analysen gengivet i skema 7.8 er plausibel et langt stykke af vejen, selv om jeg ikke finder at den sandhedsorienterede beskrivelse af *nu* og *lige* siger særlig meget om deres kombinatorik med imperativ, herunder hvilke imperativvarianter de peger på.

Ifølge mine analyser viser imperativer med *lige* entydigt at det er op til modtager om verbalhandlingen vil blive udført (dvs. modtager er modalfaktor, jf. analysen i kapitel 4, afsnit 4.2.4). Som nævnt, kan *lige* anvendes i instrukser af typen *Løft lige armene*, men partiklen kan også glide over i opfordringer (der dog ikke helt har mistet det instruksionspræg):

(48) *Prøv lige at læse artiklen fra Søndags Politiken 29.8.* (K2, avis)

Det harmonerer fint med at *lige* i abstrakt betydning kan dreje sig om tidslig nærhed (*lige om lidt*), og afledt deraf om kort varighed eller hurtighed, for det er ikke så facetruende at bede nogen om noget eller tilskynde dem til noget hvis det antydes at det ikke er til besvær for modtager at gøre det.

Imperativer med *nu* kan både være tilskyndelser og forslag/råd, der tager udgangspunkt i at modtager selv har en interesse i at det imperativiske indhold aktualiseres, men de kan også være ordrer, der både ønskes og påbydes af afsender. Det viser at *nu* kan bruges i mindst to helt forskellige imperativvarianter, hvor den ene i øvrigt trækker mere på det tidlige indhold (ordrer), end den anden (forslag, tilskyndelser).

Man kan her drage nytte af den polyfoniske beskrivelse til en tolkning der sammenfatter de forskellige anvendelser af *nu* under ét. Imperativ + *nu* angiver et modsætningsforhold til hvad modtager gør i øjeblikket:

⁸⁶ Jeg finder ikke analysen overbevisende af sprogfilosofiske årsager: Man kan ikke have en sproghandling som i virkeligheden er tre sproghandlinger. Man kan til gengæld godt operere med forberedende betingelser og perlokutionære effekter som en del af sproghandlingens beskrivelse. Men de hører til i pragmatikken, ikke i grammatikken.

(49) Tilskyndelse: <i>Ring nu til hende</i>	} (hvad du ikke allerede gør/
har gjort)
(50) Råd: <i>Tænk dig nu om</i>	
(51) Opfordring: <i>Tag nu pengene</i>	
(52) Ordre: <i>Hold nu mund!</i>	

Så vidt jeg kan se, er *nu* den partikel der kan anvendes i flest forskellige imperativvarianter, eller med andre ord virker mindst specificerende ift. imperativens illokutionære værdi. De øvrige peger klarere på en eller evt. to relaterede imperativvarianter:

Partiklen *så* er meget entydig med imperativ: Den giver direktiven fuld kraft og sætter hele afsenders autoritet ind for at få verbalhandlingen gennemført hvilket koder imperativen som en ordre (53).

- (53) *Luk **så** op, Gustav, du må holde op med det der.* (K2, skl)

Bare er typisk tegn på en tilladelse (54), og *blot* forekommer hyppigt i råd og tilskyndelser (55), men begge kan også bruges i en form for argumentativ instruks når der er tale om et kognitivt verbum (56-57):

- (54) *Behold **bare** skoene på.* (K2, avis)
 (55) *Køb **blot** de billigste lys med den korte brændetid.* (K2, avis)
 (56) *Se **bare**, hvad folk presser sig selv til inden for sporten.* (K2, avis)
 (57) *Tænk **blot** på vilkårene under den tyske besættelse.* (K2, avis)

Som det også er tilfældet i indikativkontekst, lader *dog* sig forstå som en emotiv markør – måske er det derfor at den tilsyneladende er ene om at optræde i bønner (58). Men den emotive kvalitet kan også anvendes i andre imperativvarianter, især opfordringer af forskellig slags (59) og tilskyndelser (60)

- (58) *Så hjælp ham **dog**!*
 (59) *Lad **dog** for Guds skyld den vits ryge ud af filmen.* (K2, avis)
 (60) *"Så gå **dog** i biografen, for satan".* (K2, skl)

Da findes såvel i opfordringer (der har afsender som den ønskende part) og tilskyndelser (der har modtager som den ønskende part). Man kan måske ligefrem betegne *da* som umarkeret for ønske, men markeret ift. modalfaktor (altid modtager):

(61) <i>Ring da til hende</i>	<table border="0"> <tr> <td>—</td> <td>(nu gider jeg snart ikke sige det flere gange)</td> </tr> <tr> <td>—</td> <td>(du vil jo gerne)</td> </tr> </table>	—	(nu gider jeg snart ikke sige det flere gange)	—	(du vil jo gerne)
—	(nu gider jeg snart ikke sige det flere gange)				
—	(du vil jo gerne)				

I forhold til det skema over imperativvarianter som jeg introducerede i kapitel 4, kan modalpartiklerne indplaceres som entydiggørende faktor, her i skema 7.9:

		MODALFAKTOR	
		AFSENDER	MODTAGER
ØNSKE	AF-SENDER	ordre forbud <i>så, nu</i>	bøn opfordring <i>da, dog, lige, nu</i>
	MOD-TAGER	tilladelse tilbud <i>bare</i>	instruks (fx opskrift, råd), tilskyndelse <i>bare, blot, da, dog, lige, nu</i>

SKEMA 7.9. IMPERATIVVARIANTER I KOMBINATION MED MODALPARTIKLER

Som det fremgår, kan de fleste partikler begrænses til enten én kolonne (fx *da*) eller én række (fx *bare*), og ganske få til et enkelt felt (*så, blot*). Det er tilsyneladende kun *nu* der går på tværs af skellene, og det leder til spørgsmålet om hvorvidt denne partikel også kan brede sig til andre felter. Og det kan den: Især er det karakteristisk at *nu* kan optræde i den særlige form for ønsker som hverken afsender eller modtager reelt har mulighed for at opfylde (dvs. som er neutral ift. valg af modalfaktor):

- (62) *Sov nu godt!*
- (63) *Kom nu godt hjem!*

Man kan givetvis beskrive eksempler som disse som en metaforisk og humoristisk udvidelse af ordretypen, men det er påfaldende at ingen af de andre modalpartikler er mulige i denne imperativvariant:

- (64) *Sov *bare/blot/da/dog/lige/så godt!*

Bemærk at det her er mådesadverbiet *godt* der låser imperativen fast til den neutrale ønskeform. Hvis man fjerner *godt*, kan de øvrige modalpartikler sagtens optræde i denne kontekst, men så specificerer *de* til gengæld imperativen i de forskellige retninger som skema 7.9 viser:

- (65) *Sov så!* (ordre)
- (66) *Sov bare!* (tilladelse)
- (67) *Sov da!* (forslag)

...⁸⁷

På baggrund af et skema som 7.9 kan man endvidere konstatere at hovedparten af partiklerne er koncentreret omkring den akse der har modtager som modalfaktor. Det er (endnu) et tegn på at den klassiske beskrivelse af imperativer som ordrer giver et skævvredet billede af formens betydningspotentiale og anvendelsesmuligheder. Kombinatorikken med modalpartiklerne viser tværtimod stor nuancerigdom inden for de varianter hvor modtager selv kan bestemme om sagforholdet skal realiseres.

Disse analyser har naturligvis kun foreløbig karakter, men de tjener alligevel til at demonstrere de metodiske greb man kan benytte sig af i kraft af det paradigmatiske perspektiv, og selvfølgelig til at illustrere det samspil mellem paradigmerne som jeg argumenterer for. Det er ikke overraskende at visse modalpartikler fungerer specificerende ift. imperativ, men til gengæld understreger denne tilgang også hvorfor det er så få af den samlede gruppe modalpartikler der kan optræde i imperativkontekst: Det skyldes naturligvis at imperativ er den markerede verbalmodusform, og at der dermed vil være semantisk og pragmatisk uoverensstemmelse mellem den og de øvrige modalpartikler.

6.1 Hyperparadigmatisk status

Der er ingen af de nævnte imperativvarianter som man ikke også kunne opnå *uden* brug af modalpartikler (i den rette kontekst). Modalpartiklerne fungerer altså også her specificerende, ligesom de gør det ved indikativ. Alligevel er der klare forskelle på indvirkningen af modalpartiklerne på de to verbalmodusformer. Især partiklerne *lige* og *så* viser at systemet ikke er det samme, for de har ingen særlig modal rolle at spille ift. indikativ, men har en vigtig, specificerende effekt på imperativ.

Ved *så* afspejles forskellen på de kanoniske anvendelser i hhv. indikativ- og imperativkontekst i betoningen. Fx har *så* i assertive sætninger konsekvent kohæsiv funktion og er næsten altid tryksvag, mens den i imperativ almindeligvis er trykstærk og da har tydelig direktiv funktion:

(68) *Han går **så** derhen.*

(69) *Gå **'så** derhen!*

⁸⁷ *Sov lige!* virker unaturlig, men i den rette kontekst kan det sagtens lade sig gøre: *Sov lige fem minutter, så kan vi andre fortsætte imens* (opfordring)

Det er absolut muligt at finde frem til abstrakte betydninger af modalpartiklerne som er fælles i indikativ og imperativ brug, men verbalmodusformerne udstikker alligevel hver sin tolkningsramme som modalpartiklerne må følge. I den forstand kan man tale om en gensidig påvirkning mellem de to basalparadigmer, men det er klart at verbalmodus som obligatorisk tegnvalg har en anden status – modalpartiklernes forekomst er jo betinget af tilstedeværelsen af et finit verbal.

På det foreliggende grundlag er det ikke muligt at beskrive relationerne mellem imperativ og modalpartiklerne som et hyperparadigme. Det skyldes ganske simpelt at imperativ jo ikke kan regnes for et basalparadigme i sig selv (der kan kun være tale om et paradigme hvis der er mindst to former, ellers er der ingen opposition og ingen markerethedsrelationer). Men også når indikativ regnes med, er der vanskeligheder med at få teorien til at dække empirien, i hvert fald pba. rækkevidden af disse foreløbige analyser. Godt nok er der visse ligheder mellem imperativ og indikativ hvad angår kombinatorikken med modalpartiklerne (bl.a. er det jo i ret stort omfang de samme partikler der udelukket fra ikke-informative sætninger som fra imperativ). Men alligevel er den beskrevne systematik ikke ens nok til at berettige en samlet beskrivelse. Fx lader det ikke til at de imperativvillige partikler kan inddeles i partikelpositioner af samme type som dem der har vist sig relevante ved indikativ (dvs. ved HP1). Det afspejles i placeringen af *så* ift. de andre partikler:

(70) *Tag så da lige og hold mund!*

Hvis det er rigtigt at de samme partikelpositioner ikke kan genfindes ved imperativ, så kan man ikke etablere ét basalparadigme af modalpartikler der kan forudsige de relevante kombinationer med både indikativ og imperativ, og så forsvinder muligheden for generalisationer over de to systemer (verbalmodus hhv. modalpartikler).

Ikke desto mindre eksisterer der et ganske interessant samspil mellem partiklerne og imperativ, og det er muligt at yderligere analyser kan ændre betingelserne for beskrivelsen, så modalpartikelkombinatorikken bedre kan integreres i en hyperparadigmatisk struktur. Fx kunne netop *så* undersøges nærmere, både hvad angår funktionel bredde og placeringsmuligheder i sætningsskemaet (som allerede nævnt, ligner *så* i direktivt anvendte nonrealis-sætninger det samme *så* som man finder ved imperativ). På dette punkt når jeg imidlertid ikke videre med etableringen af et hyperparadigme mellem verbalmodus og modalpartikler, men kan dog tilføje at én af tre løsninger er mulig: 1. Enten må man tage

konsekvensen af de her fremførte analyser og konstatere at det nævnte hyperparadigme ikke eksisterer, 2. eller også må selve teorien ændres, så den også kan omfatte asymmetri-er af den viste type; 3. og endelig er der den (absolut relevante) mulighed at yderligere undersøgelser kan vise en systematik som det ikke er lykkedes mig at afdække i denne omgang.

7. Modus i dansk sætningsformation

Sådan som jeg har beskrevet basalparadigmernes indbyrdes relationer, fremkommer en tydelig rangorden. Fx indfanges forskellene i ledstilling og modalpartikelkombinatorik bedst hvis man lader verbalmodus være det primære valg, ligesom modalpartikelsystemet må tilføjes til sidst eftersom det ikke er obligatorisk at have modalpartikler i en dansk sætning. Fra afsenders perspektiv kan man udtrykke det sådan at han – formentlig relativt ubevidst – træffer en række valg inden for det grammatiske felt *modus* når han skal danne sine sætninger.

Men jeg vil gerne understrege at jeg ikke forudsætter nogen kognitiv eller på anden måde psykologisk eller neurologisk pendant til denne beskrivelse af de paradigmatiske og hyperparadigmatiske sammenhænge. Om mennesker faktisk træffer en række konsekutive valg når de danner deres ytringer, eller om de snarere trækker på nogle bestemte mønstre og strukturer der tillader alle brikker at falde på plads på én gang, er et empirisk spørgsmål som hverken kan eller skal løses i et arbejde som dette. Men for den grammatiske beskrivelse er det væsentligt at isolere de enkelte tegnvalg og beskrive den paradigmatiske organisering af systemerne, især ift. markerethedsrelationerne. Der gemmer sig nemlig vigtige nøgler til afkodning af sproglige udsagn her, ikke mindst forstået som graden af præcision i de enkelte instrukser (markerethed).

Det interessante er hvor meget information der faktisk pakkes i sætningsgrammatikken. Fra verbalmodusparadigmet sættes rammen 'realisationsønske' med de abstrakte muligheder der ligger herindenfor ift. ønske- og modalfaktorplacering. Denne ramme følger med indikativ over i det hierarkisk-topologiske hyperparadigme, hvor der som vist tages stilling til informativitet og emotivitet, og hvor i øvrigt også andre fleksiviske paradigmer medvirker til at specificere tolkningsmulighederne (og bemærk at ikke bare diatese, men også tempus har særlige modustræk, jf. Hansen & Heltoft (1999c: 154)). Endelig tillader det semi-grammatiske modalpartikelsystem yderligere subspecificeringer af de valgte formers indhold.

Hvad alle disse modussystemer betyder for dansk sprog, er en af de ting jeg vil komme ind på i konklusionen i næste kapitel hvor også nogle af de uforudsete ting som mine empiriske undersøgelser har konfronteret teorien om hyperparadigmer med, skal vurderes.

Kapitel 8

Konklusion og perspektivering

1. Paradigmatiske og hyperparadigmatiske strukturer

Denne afhandling har argumenteret for berettigelsen af at indføre og fastholde et paradigmatiske perspektiv i analysen og beskrivelsen af et sprogs grammatik. Det er sket dels med henvisning til en funktionel forståelse af grammatiske paradigmer, dels i kraft af begrebet om hyperparadigmer.

Den funktionelle forståelse af paradigmer lægger fokus på indholdssiden uden dog at overse udtrykssiden. Det giver basis for en udvidelse af begrebets ekstension til andre områder end det traditionelle, morfologiske (: bøjningsparadigmer). Også systematiske valg mellem tegn der udtrykkes gennem ledstilling, har status som paradigmer, ligesom visse semi-grammatiske tegngrupper kan inkluderes.

Afhandlingens centrale påstand er at der kan identificeres såkaldte hyperparadigmatiske relationer på tværs af almindelige, basale paradigmer. Indledningsvis opstillede jeg på rent teoretisk plan to grundmodeller over relationerne i form af det *syntetiske* og det *parallelle* hyperparadigme. Det syntetiske hyperparadigme danner komplekse tegn ud af formerne fra to forskellige basalparadigmer, mens det parallelle blot omfatter basalparadigmer der grammatikaliserer samme indhold.

Som man kunne vente, har empirien vist sig mere kompleks end modellerne. I det følgende skal jeg opsummere på hvilke måder de undersøgte danske modussystemer har brudt med de to idealtyper samt diskutere hvilke konsekvenser det må have for hyperparadigmebegrebet.

For det første skabte de komplekse relationer mellem de to topologiske og det hierarkiske valg flere vanskeligheder. Bl.a. gav det ophav til to forskellige analyser af den hyperparadigmatiske struktur, analyser som begge havde fordele og ulemper ift. den teoretiske beskrivelse og ift. empirien. Det ene system indebar at de topologiske systemer i sig dannede et hyperparadigme, blot katalyseret af hierarkivalget. Det andet system medførte til gengæld at hierarki måtte være et basalparadigme i egen ret hvilket heller ikke var ventet. For begge analyser fastholder jeg dog at der er tale om et *syntetisk* hyperparadigme, og at der på niveauet for illokutionær ramme bliver etableret en 'ny' begrebszone, nemlig *emotivitet*.

For det andet havde jeg forventet at finde et syntetisk hyperparadigme mellem verbalmodus og ledstillingsmodus 2 (udfyldt vs. tomt fundamentfelt). I en gammel analyse af Erik Hansen (1986) forudsættes det at imperativ har et fundamentfelt hvilket er betingelsen for at tænke de to paradigmer sammen. Men på flere punkter strittede imperativen imod: Dels opfører pladsen før finittet sig ikke som et rigtigt fundamentfelt (kun de to konjunktioner *så* og *da* kan optræde der, og selv når de er der, får den imperativiske sætning ikke realis-værdi). Dels har det hierarkiske valg ikke samme konsekvenser som ved indikativ. Og endelig følger modalpartiklerne et andet mønster i deres kombinatorik med imperativ end med indikativ (bl.a. indgår *så* og *lige* som centrale, entydiggørende elementer hvor de ved indikativ er langt mere perifere). Til gengæld er det netop det paradigmatiske og hyperparadigmatiske perspektiv der har ladet disse forskelle stå tydeligt frem – det er simpelthen betingelsen for overhovedet at spørge til imperativs integration i ledstillingsparadigmerne.

For det tredje er modalpartikelsystemet heller ikke i hyperparadigmatisk perspektiv en entydig størrelse. Systemet kan i sig selv betragtes som et hyperparadigme: Det omfatter flere topologisk og funktionelt identificerbare undergrupper, i dette lys altså basalparadigmer, der på forskellig vis paradigmatiserer forskellen på subjektiv og non-subjektiv modalfaktor i det der er blevet kaldt et personalitetssystem. Og netop begrebszonen subjektivitet giver ifølge mine analyser ophav til flere parallelle hyperparadigmer, herunder altså både verbalmodus og ledstillingsmodus 1 (sætningsmønstre-distinktionen). Det skal jeg vende tilbage til nedenfor. Modalpartiklerne indgår dog også i andre hyperparadigmatiske relationer hvoraf den enkleste er baseret på kravet om indholdsmæssig overensstemmelse med assertive eller informative sætninger – i dette lys kan tre af partikelsubparadigmerne karakteriseres som markerede og to som umarkerede for informativ værdi. Endelig finder der et særligt samspil sted mellem partikler fra de non-informative subparadigmer og så imperativ. Partiklerne er med til at specificere hvilken imperativvariant der kan være tale om, men det må understreges at der kun kan være tale om en egentlig hyperparadigmatisk struktur hvis også indikativ kan integreres i beskrivelsen. Ellers står imperativ alene, og har da ikke status af et basalparadigme. Jeg har ikke noget endeligt bud på hvordan et hyperparadigme mellem verbalmodus og modalpartiklerne skulle se ud, men det måtte omfatte både de forskellige topologiske positioner i modalpartikelsystemet, den todimensionale begrebszone for imperativ (og indikativ) og hele det hierarkisk-topologiske hyperparadigme som valg af indikativ medfører. Som nævnt i kapitel 7, afsnit 6, er en

fuld integrering af systemerne ikke mulig ift. de gennemførte analyser, men det kan såvel nye undersøgelser som en revurdering af de teoretiske præmisser ændre på.

2. Perspektivering: variationslingvistik, typologi og modulær grammatik

Der er flere områder hvor afhandlingens analytiske resultater såvel som teoretiske pointer kan indgå i diskussion med andre skoler og teorier. Jeg holder mig her til en kort gennemgang af de tre vigtigste.

2.1 Tegnforskelle, ikke variation

Den stærke korrelation mellem informative sætninger og modalpartikler der har med fatik, epistemicitet og emotivitet at gøre, er et argument for at forskellen på deklarativ og neutral ledstilling er grammatisk, dvs. at der er en egentlig indholdsforskel på dem, ikke bare en udtryksforskel. Der er derfor basis for at afvise Frans Gregersen og Inge Lise Pedersens (2000) forsøg på at reducere oppositionen til en rent udtryksmæssig forskel, dvs. til en såkaldt *variabel* der kan testes ift. sociolingvistiske kategorier som køn, alder og socialklasse. Bemærk at de to forfattere heller ikke selv finder nogen klare forklaringer på de udsving der er mellem de forskellige grupper brug af de to sætningsmønstre i ledsætninger (jf. 2000: 418) – det er et indicium på at der ikke er tale om en variabel, men om tegn, topemer, med både indholds- og udtryksforskelle. For hvis der er semantiske grunde til at bruge den ene form frem for den anden, vil der ikke fremkomme en signifikant og sociolingvistisk forklarlig fordeling ift. de nævnte parametre. Den funktionelle grammatiks grundsynspunkt – at grammatiske udtryksforskelle er bærere af indholdsmæssige forskelle – kan altså ikke anfægtes af denne sociolingvistiske analyse.

2.2 Hyperparadigmer og supertyper

I et typologisk perspektiv er det særdeles interessant at så mange danske basalparadigmer kan indplaceres under et hyperparadigme der parallelgrammatikalisierer begrebszonen subjektivitet, også selv om organiseringen af de enkelte basalparadigmer ikke er ens. Modus er tydeligvis en væsentlig grammatisk kategori i dansk, og det peger ifølge Per Durst-Andersens teori om sprogtypologiske *supertyper* på at dansk deler træk med de såkaldte afsenderbaserede sprog. Durst-Andersen argumenterer omvendt selv for at dansk er et modtagerbaseret sprog (fx 1999, 2005). I et par tidlige artikler (1993 og 1994) overvejer

han dog om dansk er ved at skifte supertype fra et modtagerbaseret sprog til et afsenderbaseret.

Modtagerbaserede sprog er centreret omkring tempuskategorien og tvinger afsender til at forme sine ytringer efter distinktionen ny/gammel, dvs. ”*om hans informationer er nye eller gamle for modtager*” (1994: 7, tekstens fremhævning). Durst-Andersen mener altså at dansk i sin nuværende form er modtagerbaseret. Begrundelsen for den analyse ligger i at hele tempussystemet kan skilles ud i hvad han kategoriserer som perfektums- og imperfektumsformer (*har været* (ny) ovf. *var* (kendt)). En lignende indholdsmæssig distinktion findes i artikelsystemet. Engelsk nævnes som et klart modtagerbaseret sprog.

Afsenderbaserede sprog peger derimod på afsender selv; Durst-Andersen beskriver det som en forskel på om afsender har oplevet noget direkte eller blot indirekte (hvad enten det så er fordi han infererer sig frem til det eller fordi han har fået det fortalt af andre). Tyrkisk og grusisk fremhæves som klare eksempler på denne type, men Durst-Andersen nævner altså også at dansk måske er på vej dertil. Den determinerende kategori i afsenderbaserede sprog er netop *modus*, og Durst-Andersens karakteristik af denne kategori kan sagtens udvides til at gælde alle de forskellige udtryk for subjektive/non-subjektive faktorer. Analyserne i denne afhandling udgør efter min bedste overbevisning et stærkt argument for at dansk ikke blot er *på vej* til at blive afsenderbaseret, men allerede har centrale afsenderbaserede træk, jf. at også flere andre systemer kan beskrives som grammatikaliseringer af subjektivitet.⁸⁸

2.3. En ikke-modulær grammatik

For en funktionel forståelse af grammatik er de paradigmatiske markerethedsrelationer af stor vigtighed: Den indholdsmæssige afgrænsning af en forms betydningspotentialer er nemlig en væsentlig del af den forståelsesnøgle som den er udstyret med – hvor langt kan man strække betydningen af formen, hvad kan den *ikke* betyde, og hvilke inferenser kan man tillade sig at drage på grundlag af at dens oppositionsform ikke er valgt. Grammatiske paradigmer af alle slags udstikker rammerne for sproglig betydning, også hvad angår produktion (hvad *kan* og *må* man sige) og fortolkning (hvordan skal det sagte forstås).

⁸⁸ Ole Nedergaard-Thomsen viser således i artiklen ”Retningsadverbialer og komplekse prædikater i dansk” hvordan dansk også har ”*afsender-orientering på prædikatsniveau*” eftersom de rumlige adverbialer ”*forankrer sætningen i forhold til afsenderen*” (1998: 79). Det sker fx når man angiver sin egen rumlige orientering ved udsagn som *gå over til lægen, tage ud på landet* etc. (ibid: 71-72).

Hyperparadigmebegrebet kan betragtes som en videreudvikling af det paradigmatiske perspektiv som altså ifølge denne teori er endnu mere gennemgribende, og endnu mere nødvendigt for en funktionel forståelse af sprogsystemet, end såvel det traditionelle som det funktionelle paradigmebegreb lægger op til. Bl.a. viser hyperparadigmerne at forskellige grammatiske systemer kan indgå komplekse tegndannelser og konstruktioner hvorved et ganske bredt betydningspotentiale specificeres til mere præcise instrukssemantiske enheder.

I den forstand kan afhandlingen betragtes som et forsvar for et anti-modulært grundsynspunkt: Det giver ikke et retvisende billede af sprogets funktionalitet hvis man afgrænser de traditionelle komponenter i sproget fra hinanden, og kun undersøger og beskriver dem isoleret. Typisk skelnes mellem moduler som fonetik/fonologi, morfologi, syntaks, semantik og evt. pragmatik. Det er en overskuelig måde at gribe et komplekst felt an på, og den er formentlig også nødvendig som det første skridt på vejen mod en forståelse af sprogsystemets opbygning og (dele af) dets funktioner. Men min påstand er at den ikke er tilstrækkelig for en funktionel forståelse. Hvis man skal kunne finde frem til de relationer der eksisterer mellem systemer i det ene og det andet modul, må man også se på tværs af modulerne. I denne afhandling har jeg forsøgt at gøre netop dette ved at undersøge hyperparadigmatiske samspil som inkorporerer morfologiske, topologiske og semi-grammatikaliserede leksikalske paradigmer.

Arbejdet understreger derved den pointe som Dansk Funktionel Lingvistik har fremført gennem mange år: Indhold kan ikke begrænses til en særlig semantik-komponent, men findes på alle niveauer over fonetikken, dvs. både i fonologi, morfologi, syntaks, topologi og leksikon.

English summary

Hyperparadigms

an investigation of paradigmatic interplay in Danish mood systems

Ph.D.-dissertation, September 2006

by Tanya Karoli Christensen

This dissertation defends the view that a paradigmatic perspective is necessary for the analysis and description of grammar, and that the concept of a paradigm – traditionally used about sets of inflexional endings – can also be construed and generalised to cover oppositions of word order and semilexical systems of particles. Paradigmatic organisation is a far more pervasive feature of the language system than previously thought.

The concept of a grammatical paradigm elaborated in the dissertation is functional in that the content side of paradigms, their coded meaning potential, is considered crucial. A thorough investigation of Hjelmslev's writings on morpheme categories (1935, 1942, 1972) leads to an adaptation of his model to a wider conception of grammatical paradigms than his own, i.e. not only to morphological (flexional) paradigms, but also to topological (word order) paradigms, and even further to subgroups of lexical classes (the members of which share grammatical properties).

On the basis of such a broad concept of paradigms, the notion of *hyperparadigms* is proposed to account for certain relations between different domains or modules of grammar. Two different types of hyperparadigms are considered: One, the *synthetic* (i.e. combining to a whole) hyperparadigm, combines forms from two formally different basic paradigms into a complex whole, a new sign system. The other, the *parallel* hyperparadigm, simply encompasses different basic paradigms grammaticalising the same domain of meaning, or in Hjelmslevian terms: the same conceptual zone (cf. Chapter 2).

The theory is applied to a number of different basic paradigms in Danish, all related to the substance domain of modality, thereby coding *mood*. The investigation applies to verbal mood (indicative vs. imperative), two word order based moods (the two general word order patterns in Danish and the option empty vs. filled first position in the marked instance of these), and to a subgroup of the traditional class of sentence adverbs, viz. modal particles. The paradigms are analysed and described individually first, and then their hyperparadigmatic status is discussed and evaluated.

The dissertation is structured as follows:

Chapter 1 introduces the area of interest, the theoretical frame for the investigation, and the methodology.

Chapter 2 discusses the notion of grammatical paradigms and sums up the main differences in relation to a few alternative approaches. Louis Hjelmslev's theory of morpheme categories is presented and two types of hyperparadigms proposed.

Chapter 3 explains the view of modality relevant for the present investigation. Gunnar Bech's notion of a *modal factor* is crucial.

Chapter 4 begins the empirical investigation of mood systems in Danish by analysing *verbal mood* (indicative vs. imperative), i.e. a flexional paradigm.

Chapter 5 continues the exploration by subjecting two related word order systems to a paradigmatic description, i.e. topological paradigms.

Chapter 6 applies the paradigmatic perspective to a subgroup, the modal particles, of the traditional lexical category of sentence adverbs, and the grammatical status of these particles is analysed.

Chapter 7 analyses the interplay between the different paradigms, discusses how their hyperparadigmatic relations can be described and how the empirical findings differ from the abstract models proposed in Chapter 2.

Chapter 8 concludes that the empirical findings are much more complex than theoretical models proposed at the outset, but nevertheless both synthetic and parallel hyperparadigms were found.

Resumé

Hyperparadigmer

en undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modussystemer

ph.d.-afhandling, september 2006

af Tanya Karoli Christensen

Afhandlingen argumenterer for en større vægt til det paradigmatiske perspektiv i den grammatiske beskrivelse. Ikke som erstatning for det syntagmatiske, men som et nødvendigt grundprincip der bør følges på alle niveauer. Der opereres med en paradigmeopfattelse som fokuserer på indholdssiden af det enkelte paradigme og dets former. Dette indhold kan beskrives i form af sproglige kategorier som fx numerus og tempus, men kun under forudsætning af at sådanne traditionelle kategoribetegnelser ikke uden videre antages at svare til paradigmets egentlige indhold. En funktionel analyse af hvilket betydningsområde paradigmet grammatikaliserer, er derfor nødvendig. Derudover må også den særligt paradigmatiske organisering undersøges og beskrives. Det sker i form af markerethedsoppositioner, det vil groft sagt sige forskellen på en form med et relativt snævert betydningspotentiale og en eller flere former med et bredt betydningspotentiale. Heri ligger vigtige funktionelle aspekter af grammatikken: Den indholdsmæssige afgrænsning af en forms betydningspotentiale er en væsentlig del af den forståelsesnøgle som den er udstyret med (hvor langt kan man strække betydningen af formen, hvad kan den *ikke* betyde, og hvilke inferenser kan man tillade sig at drage pba. at dens oppositionære form ikke er valgt?).

Ekstensionelt set udvides rammerne for paradigmebegrebet ligeledes, så det kan rumme mere end de klassiske bøjningsparadigmer. En første udvidelse sker i retning af topologien, dvs. til ledstillingsparadigmer. De ligner fleksivparadigmet ved at være hårdt grammatikaliseret og omfatter på dansk kun to former, dvs. det arkaiske, binære valg. Næste udvidelse er mere kontroversiel og sker i retning af leksikken, dvs. til en undergruppe af traditionens sætningsadverbier som på forskellig vis udviser særligt grammatiske træk på trods af at de er langt større end de toleddede paradigmer.

Endelig anbefales en samtænkning af flere paradigmer, en undersøgelse af deres samspil og kombinatorik, og to forskellige typer *hyperparadigmer* foreslås: Den ene ('syntetiserende') danner nye, komplekse tegn af formerne fra to (eller flere) forskellige paradigmer der har relateret indhold, og disse tegn udviser også paradigmatiske organisering. Der er altså tale om samtidig forekomst af former fra de respektive paradigmer. Den

anden ('paralleliserende') er blot en parallel grammatikalisering af samme indhold i udtryksmæssigt forskellige paradigmer, og en samtidig forekomst af former fra begge/alle af disse paradigmer er ikke nødvendig, men kan forekomme.

Alle disse teoretiske modeller anvendes og afprøves på de tre nævnte typer paradigmer og deres indbyrdes samspil. Deres indholdsmæssige fællestræk ligger i kodningen af især to aspekter af substansområdet modalitet, nemlig dels *subjektivitet* (forstået som talerforankring), dels *nødvendighed og mulighed*. Objektsproget er moderne dansk, og snittet synkront, men beskrivelsen trækker også på diakrone undersøgelser.

Det er en væsentlig pointe i afhandlingen at en rent modulær beskrivelse af grammatik ikke kan indfange de særlige sammenhænge der findes mellem traditionelt helt forskellige områder som morfologi, ledstilling og leksik. Disse sammenhænge er essentielle for en funktionel forståelse af grammatik eftersom de *syntetiserende* hyperparadigmer fungerer specificerende ift. de isolerede paradigmatiske formers betydningspotentialer, og de *paralleliserende* hyperparadigmer dels viser hen til sprogets redundans, dels i nogen grad kan være med til at karakterisere sproget typologisk (har man fundet frem til et paralleliserende hyperparadigme der omfatter påfaldende mange basalparadigmer, er det muligvis fordi det pågældende sprog relaterer sig i særlig grad til netop dette hyperparadigmes betydningsområde).

Afhandlingen er opbygget som følger:

Kapitel 1 introducerer problemfeltet og den teoretiske ramme for undersøgelserne. Forfatterens teoretiske tilhørsted præsenteres som *Dansk Funktionel Lingvistik* og en række teoretiske forudsætninger der har med denne tilgang at gøre, præsenteres. Endelig skitseres den valgte metode som består i en vekselvirkning mellem introspektion og korpusanalyser.

Kapitel 2 uddyber forståelsen af grammatiske paradigmer og gennemgår nogle karakteristiske, alternative tilgange. Paradigmebegrebet forholdes til begrebet om kategorier, og en detaljeret fremstilling af Hjelmsslevs morfemteori leder over til formuleringen af en hypotese om eksistensen af hyperparadigmer.

Kapitel 3 definerer hvordan begrebet modalitet forstås i afhandlingen. Først introduceres til nogle helt basale modsætninger inden for modalitetsforskning og derefter gengives Heltofts videreudvikling af Gunnar Bechs modalfaktorbegreb.

Kapitel 4 påbegynder den egentlige analyse af danske modussystemer med det traditionelle modusparadigme (indikativ ovf. imperativ), her kaldet *verbalmodus*. Paradigmet beskrives kort udtryksmæssigt hvorefter en række bud på indholdsbeskrivelser af især imperativ diskuteres. Endelig udarbejdes et forslag til en kompleks begrebszone omfattende *ønske* i den ene dimension og *modalfaktor* i den anden.

Kapitel 5 undersøger to relaterede ledstillingsparadigmer i dansk, nemlig (i) valget mellem deklarativt sætningsmønster (*vsa*) og neutralt sætningsmønster (*sav*), og (ii) valget mellem udfyldt fundamentfelt (*Fvsa*) og tomt (*Øvsa*). Undervejs præsenteres både den traditionelle, Diderichsenske fremstilling og den moderne fra *Grammatik over det Danske Sprog*. Såvel grænserne for udtryksiden som for indholdssiden drøftes, og der argumenteres for at *vsa*-mønstret har det markerede indhold *informativitet* og at undertypen med udfyldt fundamentfelt har det markerede indhold *realis*.

Kapitel 6 overfører det paradigmatiske perspektiv på en gruppe småord der traditionelt har været kategoriseret som sætningsadverbier, men som pba. forskellige kriterier kan vises at være en selvstændig gruppe, kaldet *modalpartikler*. Det leksikalske materiale frembyder en række udfordringer for begrebsapparat og analyse som bliver forsøgt løst, bl.a. under inddragelse af andre udtryksmæssige rammer end de kendte. Indholdet beskrives i relation til dialogorganisering, modalitet og polyfoni.

Kapitel 7 gennemgår og analyserer samspillet mellem de forskellige basalparadigmer og diskuterer hvordan de hyperparadigmatiske relationer bedst kan beskrives. Såvel et *syntetisk* som et *parallelt* hyperparadigme opstilles, dog af væsentligt større kompleksitet end de oprindeligt foreslåede idealtyper (jf. kapitel 2).

Kapitel 8 samler op og diskuterer nogle af de vanskelige steder i analyserne. Desuden forholdes resultaterne til tre andre skoler og teorier (variationslingvistik, sprogtypologi og modulære tilgange).

Litteratur

Abraham, Werner

- 1991 Modal particle research: The state of the art. *Multilingua* 10-1/2: 9-15.
Berlin: Walter de Gruyter

Andersen, Henning

- 1973 Abductive and deductive change. *Language* 49/3: 763-793.
1989 Markedness theory – the first 150 years. Tomic, Olga Miseska (red.): *Markedness in Synchrony and Diachrony*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
2001a Markedness and the theory of change. *Actualization. Linguistic Change in Progress*: 21-57. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
2001b Actualization and unidirectionality. *Actualization. Linguistic Change in Progress*: 225-48. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
2006 *Tempustab i russisk*. Støtteark ved foredrag i Grammatikaliseringensnetværket, 22.5.06.

Andersen, John Edelsgaard

- 1986 Adverbier - sprogvidenskabens stedbørn. *Festschrift Oskar Bandle. Beiträge zur Nordischen Philologie* 15: 77-88. Melbing Lichtenhahn, Frankfurt a.M.

Andersen, Nina Møller og Rita Therkelsen (red.)

- 2004 *Sproglig polyfoni. Arbejdsrapporter I*. Roskilde: Roskilde Universitetscenter

Andersen, Thomas Hestbæk & Flemming Smedegaard

- 2005 *Hvad er meningen?* Odense: Syddansk Universitetsforlag

Andersen, Torben

- 1982 Modalpartikler og deres funktion i dansk. *Danske Studier* 1982, 77. bind, 7. rk, bd. 5: 86-95. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund

Anderson, Stephen R.

- 1992 *A-morpheous Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press

Andersson, Lars-Gunnar

- 1974 Om bisatser i svenskan. *Svenskans beskrivning* 8: 15-30. Lund: Lunds Universitet

Askedal, John Ole

- 1986 Topologisk feltanalyse, koderingsystemer og pragmatiske funktionser. *NyS 16-17: Sætningsskemaet og dets stilling – 50 år efter*: 18-55. København: Akademisk Forlag

Bache, Carl

- 1995 *The Study of Aspect, Tense and Action. Towards a Theory of the Semantics of Grammatical Categories*. Frankfurt am Main: Peter Lang
2002 On Categories in Linguistics. *Acta Linguistica Hafniensia* 34: 71-105.
København: C.A. Reitzels Forlag

Bauer, Laurie

- 1995 *Introducing Linguistic Morphology*, 2. udgave. Edinburgh: Edinburgh University Press

Bech, Gunnar

- 1949 *Das semantische System der Deutschen Modalverba*. TCLC IV. København: Einar Munksgaard
- 1951 *Grundzüge der semantischen Entwicklungsgeschichte der hochdeutschen Modalverba*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab: Historisk-filologiske Meddelelser 32/6. København: Einar Munksgaard

Bendix, Edward H.

- 1998 Irrealis as Category, Meaning, or Reference. *Anthropological Linguistics* 40/2. *Symposium on Irrealis*: 245-56. Indianapolis: Western Newspaper Publishing Co.

Bertelsen, Henrik

- 1926 *Jens Pedersen Høysgaard og hans Forfatterskab*. København: Nordisk Forlag

Boye, Kasper

- 2001 The force-dynamic core meaning of Danish modal verbs. *Acta Linguistica Hafniensia* 33: 19-66. København: C.A. Reitzels Forlag
- 2005 Modality and the concept of force-dynamic potential. I: Klinge & Müller (red.) 2005: 49-80. London: Equinox

Braunmüller, Kurt

- 1989 Er det danske sprogs morfologi 'naturlig'? 2. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*: 73-87. Århus: Aarhus Universitet

Bybee, Joan

- 1985 *Morphology – a study of the relation between meaning and form*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- 1998 'Irrealis' as a Grammatical Category. *Anthropological Linguistics* 40/2. *Symposium on Irrealis*: 257-71. Indianapolis: Western Newspaper Publishing Co.

Christensen, Tanya

- 2001 Neustik, tropik og frastik. Ytringens kommunikative aspekter. 8. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*: 62-72. Århus: Aarhus Universitet
- 2002 *Det funktionelle paradigmebegreb*. Specialrapport. Roskilde: Roskilde Universitetscenter
- 2004 Sublogik og metasprog. Kategorier hos Hjelmlev og Bache. *Ny forskning i grammatik 11*: 51-68. Odense: Syddansk Universitetsforlag

Christensen, Tanya & Louise Kønigsfeldt

- 1999 *Neustik, tropik og frastik*. Modul 2-rapport, Dansk. Roskilde Universitetscenter

Contini-Morava, Ellen

- 1995 Introduction: on linguistic sign theory. I: Contini-Morava & Goldberg (red.) 1995: 1-39

- Contini-Morava, Ellen & Barbara Sussman Goldberg (red.)
 1995 *Meaning as Explanation. Advances in Linguistic Sign Theory*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter
- Davidsen-Nielsen, Niels
 1996 Discourse particles in Danish. I: Engberg-Pedersen et al. 1996: 283-314
- Diderichsen, Paul
 1941 *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. København: Munksgaard
 1946 *Elementær dansk grammatik*. København: Nordisk Forlag
 1966a [1939] Realitet som grammatisk kategori. *Helhed og Struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger*: 31-46. København: G.E.C Gads Forlag
 1966b [1943/1953] Logische und topische Gliederung des germanischen Satzes. Manuskript. *Helhed og Struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger*: 52-63. København: G.E.C Gads Forlag
 1966c [1964] Sætningsleddene og deres stilling – 30 år efter. *Helhed og Struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger*: 364-79. København: G.E.C Gads Forlag
- Dik, Simon
 1989 *The Theory of Functional Grammar*. Dordrecht: Foris Publications
- Diver, William
 1995 Theory. I: Contini-Morava & Goldberg (red.) 1995: 43-114
- Durst-Andersen, Per
 1993 Sproglige supertyper (I). *Sprint 2*: 25-28. København: Handelshøjskolen
 1994 Sproglige supertyper (II). *Sprint 1*: 6-18. København: Handelshøjskolen
 1995 Imperative frames and modality. *Linguistics and Philosophy 18*: 611-53. Kluwer Academic Publishers
 1999 En kognitiv analyse af perfektum og imperfektum i dansk. *NyS 26-27*: 131-64. København: Dansklærerforeningen
 2004 Første-, anden- og tredjepersonsadverbialer på russisk. Tre konkurrerende stemmer. *Sproglig polyfoni. Arbejdsrapporter 1*: 17-36. Roskilde: Roskilde Universitetscenter
 2005 Mood and modality in Russian, Danish and Bulgarian: Determinant categories and their expanding role. I: Klinge & Müller (red.) 2005: 215-46. London: Equinox
- Dyvik, Helge
 1986 *Grammatikk og empiri. En syntaktisk modell og dens forutsetninger*. Bd. 1 (2. oplag). Bergen: Universitetet i Bergen.
 1992 *To forelesninger om lingvistikkens vitenskapsteori*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Eisenberg, Peter
 1989 *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler Verlag
- Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (red.)
 1996 *Content, Expression and Structure*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.

- Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (red.)
2005 *Dansk Funktionel Lingvistik - en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogsstruktur, sprogbrug og kognition*. KU, CBS, RUC
- Fant, Lars
2005 Discourse perspectives on modalisation: the case of accounts in semi-structured interviews. I: Klinge & Müller (red.) 2005: 103-121. London: Equinox
- Fischer, Kerstin
2000 *From Cognitive Semantics to Lexical Pragmatics: The Functional Polysemy of Discourse Particles*. Mouton de Gruyter: Berlin, New York
- Fremmedordbog*
1993 Sven Brüel & Niels Åge Nielsen: *Fremmedordbog*. København: Gyldendal
- Fretheim, Thorstein
2001 *In Defence of Monosemy. Pragmatics and the Flexibility of Word Meaning*. Oxford: Elsevier
- Givón, Talmy
1995 *Functionalism and Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Glismann, Otto
1979 Om vurderende udsagn og emotive prædikater. *NyS 10-11 Sprogteori og Tekstanalyse*: 131-60. Akademisk Forlag, København
- Goldberg, Barbara Sussman
1995 The *-ra* and *-se* opposition in Spanish. Contini-Morava & Goldberg (red.) 1995: 381-404
- Gregersen, Frans
1991 *Sociolingvistikens (u)mulighed 1-2*. København: Tiderne Skifter.
- Gregersen, Frans & Inge Lise Pedersen
2001 A la Recherche du Word Order Not Quite Perdu. A methodological progress report. I: Susan C Herring, Pieter van Reenen & Lene Schøsler (red.): *Textual Parameters in Older Languages*: 393-431. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Halliday, M.A.K. & Christian Matthiessen
2004 *An Introduction to Functional Grammar* (3.udgave). London: Arnold
- Hamblin, C.L.
1987 *Imperatives*. London: Basil Blackwell
- Hansen, Erik
1986 Imperativens fundamentfelt. Et råmateriale. *NyS 16/17*: 99-104. København: Akademisk Forlag
- Hansen, Erik og Peter Harms Larsen
1970 To bidrag til beskrivelsen af 'non-realis' i dansk. *NyS 1*: 34-41. København: Akademisk Forlag

Hansen, Erik & Jørn Lund

- 1983 *Sæt tryk på: syntaktisk tryk i dansk*. København: Lærerforeningernes Materialeudvalg

Hansen, Erik & Lars Heltoft

- 1999a *Grammatik over det Danske Sprog*, kap. 1: *Ordklasserne*. Kompendium. Roskilde: Roskilde Universitetscenter
- 1999b *Grammatik over det Danske Sprog*, kap. 2: *Forudsætninger og oversigt*. Kompendium. Roskilde: Roskilde Universitetscenter
- 1999c *Grammatik over det Danske Sprog*, kap. 5: *Modus og modalverber*. Manuskript.
- 1999d *Grammatik over det Danske Sprog*, kap. 15: *Sætningsskemaet*. Manuskript.
- 2006ms Uddrag af *Grammatik over det Danske Sprog*, kap. 10: *Interjektionaler: 54-57*. Manuskript.

Hansen, Aage

- 1967 *Moderne dansk III*. København: Grafisk Forlag

Harder, Peter

- 1975 *Prædikatsstruktur og kommunikativ funktion*. NyS 8. København: Akademisk Forlag
- 1996 *Functional Semantics - A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*. Berlin: Mouton de Gruyter

Hare, Richard M.

- 1970 *Meaning and Speech Acts. Practical Inferences*. London: The MacMillan Press Ltd.

Heltoft, Lars

- 1986 *Topologi og syntaks. NyS 16-17. Sætningsskemaet og dets stilling – 50 år efter: 105-30*. København: Akademisk Forlag
- 1992 *The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in the Sign Functions of Word Order. Copenhagen Studies in Language 15: 13-64*. København: Handelshøjskolen
- 1995 *Grammatikaliseringsprocesser i dansk syntakshistorie. I: Bente Holmberg (red.) Sproghistorie i 90'erne: 125-68*. København: Selskab for Nordisk Filologi
- 1996 *Paradigms, word order and grammaticalization. I: Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (1996: 469-494)*
- 1998 *Det danske morfologiske system. Årsberetning 1996-1997: 85-99*. København: Selskab for Nordisk Filologi
- 2005 *Modality and subjectivity. I: Klinge & Müller (red.) 2005: 81-102*. London: Equinox
- 2006 *Mood and modality. Støtteark til foredrag i Vilnius 5.5.06 og København 22.5.06*

Heltoft, Lars og John E. Andersen (red.)

- 1986 *NyS 16-17. Sætningsskemaet og dets stilling – 50 år efter*. København: Akademisk Forlag

Heltoft, Lars & Lisbeth Falster Jakobsen

- 1996 Danish Passives and Subject Positions as a Mood System - a Content Analysis. I: Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (red.) 1996: 199-234. Også optrykt som: [1995] ROLIG-papir 54: 3-49. Roskilde: Roskilde Universitetscenter

Heltoft, Lars, Jens Nørgård-Sørensen & Lene Schøsler (red.)

- 2005 *Grammatikalisering og struktur*. København: Museum Tusulanums Forlag

Hengeveld, Kees

- 2004 Mood and Modality. I: Booij, G.; C. Lehman & J. Mugdan (red.): *Morphology: A Handbook on Inflection and Word-Formation*. Berlin: Mouton de Gruyter
- 2005 Dynamic expression in Functional Discourse Grammar. I: de Groot, Casper & Kees Hengeveld (red.): *Morphosyntactic expression in Functional Discourse Grammar*: 53-86. Berlin & New York: Mouton de Gruyter

Hengeveld, Kees & J. Lachlan Mackenzie

- 2006 Functional Discourse Grammar. *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2. udg, bd. 4: 668-676. Oxford. Elsevier

Hjelmslev, Louis

- 1935 *La Catégorie des cas*. Acta Jutlandica VII, 1. Århus: Universitetsforlaget i Aarhus
- 1938 Essai d'une théorie des morphèmes. *Essais Linguistiques*: 161-173.
- 1942 *Toppen og Bolden*. Forelæsninger i sprogteori, 1942-43. (Forelæsningsnoter ved Harry Wett Frederiksen). Udgivet manuskript.
- 1943 *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København: Københavns Universitet
- 1971 *Essais Linguistiques*. Paris: Les Éditions de Minut
- 1972 *Sprogssystem og sprogforandring*. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag

Huffman, Alan

- 1997 *The Categories of Grammar: French lui and le*. Amsterdam: John Benjamins

Høysgaard, Jens

- 1979 [1747] *Accentuered og Raisonnered Grammatica*. I: *Danske Grammatikere IV*: 249-488. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

Jacobsen, Henrik Galberg

- 1992 Vist og nok. Om et par formodningsbiord i dansk. *Mål & Måle 1992/2*: 13-20. København

Jensen, Eva Skafte

- 1997 Modalitet og dansk. *NyS 23*: 9-24. København.
- 2000 *Danske sætningsadverbialer og topologi i diakron belysning*. Ph.d.-afhandling.
- 2001 Om subjektivitet som motivation for sproglig forandring. *Sproglige åbninger. E som Erik, H som Hansen. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001*: 194-204. København: Hans Reitzels Forlag

- Jensen, Eva Skafte
under Negationer med kompleks semantik i polyfonisk belysning. I: Andersen,
udg. Nina Møller et al. (red.): *Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin og ScaPoLine*.
Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Jespersen, Otto
1992 [1924] *The Philosophy of Grammar*. Chicago: University of Chicago Press
- Jørgensen, Henrik
2000 Københavnerskolen og de grundlæggende syntaktiske kategorier.
<http://www.nordisk.au.dk/forskning/publikationer/artikler/koebenhavnerskolen.pdf>
- Khlebnikova, Irina
1970 *Oppositions in Morphology – As Exemplified in the English Tense System*.
Haag: Mouton
- Kirsner, Robert S.
1984 Iconicity and grammatical meaning. John Haiman (red.): *Iconicity in Syntax – Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24-6*.
1983: 249-270. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing
Company
- Klinge, Alex
1993 The English modal auxiliaries: from lexical semantics to utterance interpretation. *Journal of Linguistics* 29/2: 315-357. Cambridge: Cambridge University
Press
1996 The Impact of Context on Modal Meaning in English and Danish. *Nordic Journal of Linguistics* 19: 35-54. Scandinavian University Press
- Klinge, Alex & Henrik Høeg Müller (red.)
2005 *Modality: studies in form and function*. London: Equinox
- Korzen, Hanne
1999 Principper for opstillingen af modus i kompletivsætninger på fransk. *Ny Forskning i Grammatik* 6: 181-203. Odense: Odense Universitetsforlag
- Krylova, Elvira
2005 Epistemisk polyfoni i danske modalpartikler. *Sproglig polyfoni. Arbejds-*
papirer 4: 75-87. Roskilde: Roskilde Universitetscenter
2006a Interrogativsætninger og polyfonisk instruks. *Sproglig polyfoni. Arbejds-*
papirer 5: 65-78. Roskilde: Roskilde Universitetscenter
2006b De danske affirmativer 'da' og 'jo'. *Sproglig polyfoni. Arbejds-*
papirer 6: 103-22. Roskilde: Roskilde Universitetscenter
- Le Querler, Nicole
1996 *Typologie des modalités*. Caen: Presses universitaires de Caen.
- Leech, Geoffrey
1974 *Semantics*. Harmondsworth: Penguin Books

Lehmann, Christian

- 1985 Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change. *Lingua e Stile 3*: 303-318. Bologna: Società editrice il Mulino

Lyons, John

- 1977 *Semantics II*. Cambridge: Cambridge University Press

Løj, Mogens & Niels Erik Wille

- 1985 Kan vi undvære passiv? eller: Kan passiv undværes?: en undersøgelse af passivformernes grammatik, stilistik og pragmatik. *NyS 15*: 5-42. København: Akademisk Forlag

Matthews, P.H.

- 1991 [1974] *Morphology* (2. udgave). Cambridge: Cambridge University Press

Mikkelsen, Kr.

- 1894 *Dansk Sproglære*. København: Lehmann & Stages Forlag
1975 [1911] *Dansk Ordføjningslære - med sproghistoriske Tillæg. Haandbog for Viderekomne og Lærere*. København: Hans Reitzels Forlag

Mortensen, Janus

- 2006 *Epistemic and Evidential Sentence Adverbials in Danish and English*. Specialerapport. Roskilde: Roskilde Universitetscenter

Nordborg-Nielsen, Joel

- 1980 "Hensigtsmodalitet" i russisk. De funktionelle sætningstypers modale betydninger. *Arbejdsrapporter. Slavisk Institut, Århus Universitet*. Århus: Slavisk Institut
1981 Modalitet som sproglig kategori – En foreløbig bestemmelse. *Arbejdsrapporter. Slavisk Institut, Århus Universitet*. Århus: Slavisk Institut

Nudansk Ordbog

- 1999 Becker-Christensen, Christian et al.: *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. Bd. 1 og 2. København: Politikens Forlag

Nuyts, Jan

- 1992 Subjective vs. Objective Modality: What Is the Difference?. I: Fortescue et al. (red.): *Layered Structure and Reference in a Functional Perspective: papers from the Functional Grammar Conference in Copenhagen, 1990*: 73-97. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
2005 The modal confusion: on terminology and the concepts behind it. I: Klinge & Müller (red.) 2005: 5-38. London: Equinox

Nølke, Henning

- 1989 Modality and Polyphony – a Study of some French Adverbials. Michael Herslund (red.): *On Modality – Papers from meetings and discussions in the linguistic circle of Copenhagen (TCLC XXIII)*: 45-63. København: Akademisk Forlag
1999 (red.) *Det franske sprog*, kap. V, II. *Modifikation 2*. Manuskript.

Nøkke, Henning

- 2005 På vej mod en sproglig polyfoniteori – problemer, fordele og perspektiver. *Sproglig polyfoni. Arbejdsrapporter 3*: 139-166. Roskilde: Roskilde Universitetscenter

ODS

- 1969 *Ordbog over det danske Sprog*. Bind 19, 2. oplag. København: Gyldendal

Ormelius-Sandblom, Elisabet

- 1997 *Modalpartikeln ja, doch und schon. Zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International

Palmer, F.R.

- 1986 *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press
2001 (2. udgave). Cambridge: Cambridge University

Papafragou, Anna

- 2000 *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*. Oxford: Elsevier

Rasmussen, Michael

- 1992 *Hjelmslevs sprogteori – Glossematikken i videnskabshistorisk, videnskabs-teoretisk og erkendelsesteoretisk perspektiv*. Odense: Odense Universitetsforlag

Reid, Wallis

- 2004 Monosemy, homonymy and polysemy. *Cognitive and Communicative Approaches to Linguistic Analysis*: 93-129. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins

Sandøy, Helge

- 2001 Somme gav einkvann noko. *Sproglige åbninger. E som Erik, H som Hansen. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001*: 239-55. København: Hans Reitzels Forlag

Saussure, Ferdinand de

- 1959 *Course in General Linguistics*. New York: Philosophical Library

Steele, Susan

- 1995 Towards a theory of morphological information. *Language 71*: 260-309. Baltimore: The Linguistic Society of America

Strauss, Tiina

- 2003 *Hvor blev de små ord af? Modale adverbier i skønlitterær oversættelse fra dansk til estisk*. Diplomopgave. Tartu: Tartu Universitet

Stump, Gregory T.

- 2001 *Inflectional Morphology. A Theory of Paradigm Structure*. Cambridge: Cambridge University Press

Talmy, Leonard

- 1987 Force Dynamics in Language and Cognition. *Cognitive Science 12/1*: 49-100. New Jersey: Ablex Publishing Corporation

Therkelsen, Rita

- 2004 Polyfoni som sproglig begrebsramme og som redskab i tekstanalysen. *Sproglig polyfoni. Arbejdsrapporter I: 79-109*. Roskilde: Roskilde Universitetscenter

Thomsen, Ole Nedergaard

- 1998 Retningsadverbialer og komplekse prædikater i dansk. *Årsberetning 1996-1997: 66-84*. København: Selskab for Nordisk Filologi

Thurmair, Maria

- 1989 *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag

Tobin, Yishai

- 1990 *Semiotics and Linguistics*. London: Longman
1994 *Invariance, Markedness and Distinctive Feature Analysis. A Contrastive Study of Sign Systems in English and Hebrew*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company

Voller, Inge

- 2002 Die Modalpartikeln auf Deutsch und Dänisch – eine kontrastive Analyse. *Hermes 28: 135-154*. Århus: Handelshøjskolen

von Wright, Georg H.

- 1951 *An Essay in Modal Logic*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company

Weydt, Harald (red.)

- 1983 *Partikeln und Interaktion*. Tübingen: Niemeyer

Wiwel, H.G.

- 1901 *Synspunkter for dansk sproglære*. København: Det nordiske Forlag